

Kirkon tehtävä ja mahdollisuudet suomalaisessa yhteiskunnassa

Sami Uusi-Rauva
29.12.2023

KIRKON TUTKIMUS JA KOULUTUS[†]

Kirkon tehtävä ja mahdollisuudet suomalaisessa yhteiskunnassa

Kirkon ja järjestön suhteen kehitystarkastelu – esimerkkinä Suomen Setlementtiliitto

Sami Uusi-Rauva 29.12.2023

Saatteeksi

”Tämä on minun setlementtityöni sydän. Ymmärtää, mitä ihmiset tarvitsevat ja antaa ihmisille jotakin sillä tavalla, että he saavat mitä he tarvitsevat. Se ei ole minä ja sinä, jotka antavat heille. Meidän täytyy olla opettajia ja näyttää heille, että oikeus on heidän, ja he voivat ymmärtää ja puhua itse ja luoda sellaisen elämän, että se on varmasti heidän elämänsä.”¹ – Anne Fried (1903–1998).

Tässä ylemmän pastoraalitutkinnon tutkielmassa tutkin yhteiskuntaan avautuvaa kirkkoa Suomen Setlementtiliiton historiaan liittyvällä aineistolla. Aihe nousee omasta tutkimus- ja työhistoriastani. Olen työskennellyt Tampereen yliopiston silloisella Historiatieteen laitoksella, Setlementtiliitossa ja sen jäsenyhteisössä Ahjolan Setlementissä sekä evankelis-luterilaisen kirkon palveluksessa Tampereen keskusta-alueella. Tieteellisissä kirjoituksissa olen keskittynyt setlementtiliikkeen historiaan. Ylemmän pastoraalitutkinnon opinnot kytkeytyivät vastuualueisiini Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnassa. Tein ne kuluneena korona-aikana opintovapaalla. Lisäksi opiskelin Kirkkohallituksen Ulkoasiainosaston stipendillä ekumeniaa ja uskontodialogia katolisesta näkökulmasta Centro Pro Unionen kesäkurssilla Roomassa kesäheinäkuussa 2022.

Työtäni Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnassa vuodesta 2014 alkaen olen saanut tehdä osana merkityksellistä yhteisöä esihenkilöni, tuomiorovasti Olli Hallikaisen ohjauksessa. Olli on myös tukenut opintojeni ja tämän tutkielman sekä Tuomiokirkkoseurakunnan kehittämistyön välistä vuorovaikutusta. Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli hyväksyi 16.9.2020 hiippakuntadekaani Terhi Törmän kanssa laaditun, johtamiseen ja missiologiaan painottuneen opintosuunnitelman. Tutkielman ohjaajaksi sain johtamisen kouluttaja Markku Tynkkysen Kirkon tutkimuksesta ja koulutuksesta. Markku on auttanut näkemään työn merkityksen tavalla, joka on kannustanut jatkamaan. Lämmin kiitos Ollille, Terhille ja Markulle tämän työn mahdollistamisesta.

Osana tutkielman tekoa haastattelin Suomen Setlementtiliiton järjestöjohtoa: kolmea entistä puheenjohtajaa Tarja Halosta, Pauliina Parhialaa ja Irene Roivaista sekä kolmea liiton pääsihteerä Timo Lemmetyistä, Risto Pontelaa ja entistä esihenkilöäni, toimitusjohtaja Pentti Lemmetyistä. Lämmin kiitos teille kaikille ystävällisestä yhteistyöstä ja ajan antamisesta tälle hankkeelle.

¹ Ajo & Väliharju 1998, 37.

Toivon, että tämä tutkielma rohkaisee lukijaa kirkon työssä ja elämässä.

Johdanto

Kirkon johtamiskoulutuksen lähtökohtana pidetään ”mahdollisimman syvällistä käsitystä seurakunnasta, sen olemuksesta ja perustehtävästä”. Samalla kirkollinen johtaminen ilmentää vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Muun yhteiskunnan ajattelutavat heijastuvat kirkkoon. Aivan viime vuosina kirkon johtamiskoulutuksessa on keskusteltu muutosjohtamisen tarpeista ja systeemien kompleksisuudesta.² Kirkon johtamiskoulutus on näin määritelmällisesti monipuolista ja siksi koulutuksessa laadittava tutkielma vaatii onnistuakseen rajauksia.

Tätä tutkielmaa ohjaa yhteiskuntaan avautumisen näkökulma. – Suomen evankelis-luterilaisen kirkon voimassaolevan strategian keskeiset valinnat kiteytyvät strategian nimeen: ”Ovet auki. - - Ovet on pidettävä auki, edelleen on lähdettävä liikkeelle ihmisten keskuuteen ja kutsuttava ihmisiä sisään.”³ Globaalilla tasolla paavi Franciscus kirjoittaa viimeisimmässä kiertokirjeessään veljeydestä ja sosiaalisesta ystävyydestä, kutsumuksesta uuden sosiaalisen siteen rakentamiseen. Hän kohdistaa huomion erityisesti Laupias samarialainen - kertomukseen: ”jokaisen elämä on sidoksissa toisten elämään: elämä ei ole ohikuluva aikaa, vaan kohtaamisen aikaa.” Paavin näkemyksen mukaan toiminta veljeyden hyväksi kuuluu kirkon julkiseen rooliin opetuksen ja diakonian ohella. Myös paavi kirjoittaa kirkosta, jonka ovet ovat auki ja joka toisaalta lähtee ulos kodistaan ”tukeakseen elämää, ylläpitääkseen toivoa, ollakseen ykseyden merkki - -, rakentaakseen siltoja, hajottaakseen muurit, kylvääkseen sovintoa.”⁴

Suomen ev.lut. kirkon piirissä käydään monella taholla teologista keskustelua kirkosta muuttuvassa ajassa. Viitataan tällä tuoreeseen artikkelikokoelmaan: ”Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhanella.” Keskustelussa yksi teologinen lähestymistapa on kirkkohistoriallinen tutkimus, jota hyödynnetään artikkelikokoelman puheenvuoroissa. Kun toimitaan kaiken aikaa elävässä ja muuttuvassa yhteisössä, tarvitaan tilannetietoisuutta ja siihen liittyen taustalla vaikuttavien ajattelumallien ja uskomusten hahmottamista. Samalla erilaiset jännitteet ovat osa kirkon muutosta.

Vallitsevan tulkinnan mukaan Suomessa elettiin 1800-luvulle asti luterilaisuuteen kiinnittyvässä yhtenäiskulttuurissa. Yhtenäisyyden ohella oli tärkeitä jakolinjoja. Nämä jakolinjat merkitsivät eroja yhteiskunnallisissa kysymyksenasetteluissa, ja ne vaikuttivat kirkon yhteiskunnalliseen rooliin. Oli sosiaalinen jakolinja säätyläisten ja rahvaan välillä, joka näkyi myös 1900-luvun alun jakolinjassa punaisten ja valkoisten välillä. Toinen jakolinja oli pietistisiin herätysliikkeisiin kuuluvien uskovaisten ja ei-uskovaisten välillä. 1900-luvun kuluessa kirkossa on keskeisellä tavalla vaikuttanut rinnakkain kaksi kristillisyyden tulkintaa. Yksinkertaistaen pietismi painotti seurakunnallisen ytimen merkitystä ja kansankirkollisuus kaikkien palvelemista. Pietistinen herätysliiketeologia on ollut vahvaa seurakuntien

² Kopperi 2019, 14–15, 22–25.

³ Ovet auki 2020, 4.

⁴ Paavi Franciscus 2021, 42, 155.

ydinpiirissä ja papistossa. Kansankirkollisuus on vaikuttanut enemmän tutkimuksen, kirkollisen koulutuksen ja johtamisen alueella. Mikko Malkavaara korostaa, miten molemmat lähestymistavat ilmensivät modernia aikaa, toisin sanoen 1900-luvun maailmaa, jota leimasi kiinnostus institutionaaliseen kirkkoon itseensä.⁵

”Tulevaisuuden sanat” -teoksen puheenvuorot ilmentävät nykyistä suomalaista keskustelua, jossa luterilaista kirkkoa pohditaan suhteessa kulttuuriseen arvomuutokseen. Puhe on tätä nykyä muutoksesta, jossa vapaamman valinnan mahdollisuus korostuu ihmisten elämässä kaikilla elämänalueilla. Tähän muutokseen kuuluu yleinen instituutioiden epäily. Myös uskoon liittyvä määrittelyvalta halutaan pitää selvemmin itsellä, eikä esimerkiksi Jumalan läsnäoloa etsivä sitoudu instituutioon vaan paremminkin etsii Jumalaa ja hänen valtakuntaansa tässä ja nyt. Samalla kirkkoinstituution kyky yhdistää kirkolliset toimijat ja päättäjät sekä siten reagoida ajankohtaisiin haasteisiin näyttäytyy keskustelussa heikkona. Tulevaisuuden kirkolta kaivataan kykyä yhteistyöhön. Tavoitteena on, että jokainen hahmottaa itsensä osana suurempaa kontekstia ja kokonaisuutta.⁶

Tulevaisuuteen suuntautuvassa kirkossa tavoitellaan kokonaiskuvatietoisuutta. Jokaisen yksittäisen toimijan näkemyksellä on kokonaiskuvassa merkitystä. Tilannetietoisuuden vahvistaminen ei ole vain johdon tehtävä. Tarvitaan erilaisten toimijoiden keskinäistä dialogia. Tämä tutkielma on osaltaan puheenvuoro siihen, miten suurempi konteksti ja kokonaisuus kirkossa nähdään. Millaista toimijoiden toisiinsa liittymistä tavoitellaan? Rajautuuko keskustelu liikaa kirkon sisäisiin kysymyksiin? Esimerkiksi Tampereen Tuomikirkkoseurakunta ja Setlementti Tampere toteuttivat maaliskuussa 2021 dialogisen työskentelyn, jossa ne pohtivat yhteistyömahdollisuuksia. Keskustelussa todettiin, että uskonnollisesti sitoutunut ja sitoutumaton toimija ovat tehneet ja tekevät yhteistyötä, on yhteisiä arvoja ja samansuuntaista yhteiskunnallista tekemistä. Tässä tapauksessa molemmat myös jakavat yhteisiä juuria ja yhteisen arvolähtökohdan. Tietoisuus toinen toisista on avainasia, jotta yhteiskunnallista siiloutumista ja pirstaloitumista voidaan välttää.

Paikallisessa verkostossa tapahtuva yhteisöllinen innovointi mahdollistuu, kun yhteisen vision ja arvoperustan pohjalle kootaan eri toimijoita. Suomalaisessa yhteiskunnassa tällaisen verkostoajattelun merkitystä korostaa myös uudenlainen uskonnonvastainen tendenssi, jossa tavoitellaan negatiivista uskonnonvapautta. Uskonto näyttäytyy uhkana, ja se halutaan marginalisoida. Halu etsiä tasapainoa negatiivisen ja positiivisen uskonnonvapauden kesken on lyhyessä ajassa vähentynyt.⁷ Osaltaan tämän tutkielman tarkoituksena on kysyä: Voisiko erilaisten toimijoiden verkostoitumisesta keskustella enemmän? Miten kirkkoa voisi hahmottaa selvemmin yhtenä verkostokumppanina, yhtenä erityisenä toimijana samaan suuntaan työskentelevien toimijoiden joukossa?

Vuonna 2016 valmistui Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö. Sen yhteydessä selvitettiin kirkko-oppia. Suomen ev.lut. kirkon kirkkokäsitystä ohjaavat Raamattu, uskontunnustukset ja tunnustuskirjat. Tehdyssä selvityksessä Risto Saarinen hahmotteli, miten kirkko-oppiin

⁵ Malkavaara 2021, 74–90.

⁶ Ks. esim. Mäkinen 2021; Malkavaara 2021; Jokela 2021; Pajunen 2021; Vähäkangas 2021.

⁷ Ks. Huttunen & Häkkinen 2021.

vaikuttavat myös luterilaisuuden tavanomaiset tulkintaperinteet sekä ekumeeniset sitoumukset. Yksi esimerkki vakiintuneesta tulkintaperinteestä on missionaarinen kirkko, johon palataan tämän tutkielman tarkastelun lähtökohdissa. Ekumeenisten sitoumuksien kohdalla Saarinen viittasi edustavuudessaan laaja-alaiseen esitykseen, Kirkkojen maailmanneuvoston asiakirjaan ”Kirkko –yhteistä näkyä kohti” vuodelta 2013.⁸

Asiakirjan johdanto alkaa Isä meidän -rukouksen pyynnöllä: ”Tapahtukoon sinun tahtosi”. Missionaarisen alkuosan jälkeen asiakirjassa käydään läpi kirkon oppiperustaa. Lopuksi käsitellään teemaa ”kirkko: maailmassa ja maailmaa varten”. Tähän kuuluu alaluku ”kirkko yhteiskunnassa”. Siinä todetaan, miten jakautuneet kristilliset yhteisöt voivat arvioida ja toimia yhdessä ja miten Jumalan valtakunnan arvoja voidaan edistää myös muiden uskontojen edustajien ja uskonnollista vakaumusta vailla olevien kanssa. Paljon voidaan tehdä yhdessä kaikkien ”hyvän tahdon” ihmisten kanssa. Jeesuksen antama ”yltäkylläinen elämä” ja hänen kutsunsa oppilailleen olla ”maan suola ja maailman valo” johtaa toimimaan Jumalan valtakunnan puolesta.⁹

Historiallisessa mielessä setlementtiliike kytkeytyy tähän kirkon ja yhteiskunnan monin tavoin vuorovaikutteiseen kokonaisuuteen. Tampereen hiippakunnan ensimmäinen piispa Jaakko Gummerus innosti aikanaan kirkkohistorian professorina vuonna 1910 entistä oppilastaan Sigfrid Sireniusta tutkimaan Englannin kirkollisia oloja. Englannin kirkkohistoriassa Gummerusta kiinnosti ”millainen oli kirkon suhde moderniin sivistykseen ja mitä tehtäviä muuttunut maailma kirkolle asetti sekä miten näitä tehtäviä oli yritetty ratkaista”. Yksi löytö oli englantilainen setlementtityö.¹⁰ Myöhemmin Sirenius ja Gummerus olivat yhdessä käynnistämässä joulukuussa 1918 Teollisuusseutujen Evankelioimisiseuraa, nykyistä Suomen Setlementtiliittoa.

Kun työskentelin Setlementtiliitossa, liitto täytti 90 vuotta vuonna 2008. Tuolloin tasavallan presidentti Tarja Halonen piti juhlapuheen, jossa korosti kansalaistoimintaa ja ihmisten tarpeisiin vastaamista. ”Setlementtiliikkeen periaatteisiin kuuluu edelleenkin siltojen rakentaminen ja yhteyksien luominen erilaisten ihmisten välille. Kantavia ajatuksia on kristillisestä uskosta nouseva sosiaalinen vastuu, vapaaehtoisuus ja yhteistyö.” Presidentti Halonen totesi ja kiitti ”ihmisten hyvinvoinnin hyväksi” tehdystä työstä.¹¹

Arkkipiispa Jukka Paarma lähetti puolestaan tervehdyksen, jossa korosti sovinnon ulottuvuutta. ”Setlementtiliiton työ on kirkkomme kannalta ollut kristillis-yhteiskunnallisessa toiminnassa uranuurtavaa. Vaikeassa yhteiskuntamme tilanteessa yhdeksän vuosikymmentä sitten liiton perustajilla oli viisas ja rohkea näky, jota lähdettiin määrätietoisesti toteuttamaan. Kristillisen uskon tuli näkyä käytännön toimintana. Sellaisena sillä oli ja on yhteiskuntaamme eheyttävää ja rakentavaa merkitystä.” Paarma totesi.¹² Ortodoksisen kirkon arkkipiispa Leo tarkasteli Setlementtiliittoa pidemmällä aikajänteellä. Tervehdyksessään hän kirjoitti:

⁸ Saarinen 2016.

⁹ Kirkko: Yhteistä näkyä kohti 2013, 40–42.

¹⁰ Ijäs 1993, 151–154.

¹¹ Tasavallan presidentti Tarja Halosen puhe Setlementtiliiton 90-vuotisjuhlassa 11.10.2008.

¹² Arkkipiispa Jukka Paarman tervehdys 11.10.2008. Suomen Setlementtiliiton arkisto.

”Setlementtiliike ammentaa sosiaalisen vastuuntunnon periaatteensa kaukaa. Itä-Rooman valtakuntaan jo keskiajalla perustetut orpo- ja vanhainkodit olivat osaltaan luomassa eurooppalaisen sosiaalipolitiikan perustaa. Kirkkojen sosiaalinen vastuuntunto hiipui uudella ajalla ja lähti nousuun vasta teollistumisen myötä. Setlementtiliike syntyi tekemään työtä, joka kirkoilta jäi tekemättä.”¹³

2. Tarkastelun lähtökohdat

Liikuttaessa kirkon ja yhteiskunnan monella tavoin vuorovaikutteisessa kentässä on paikallaan hahmottaa keskeisiä käsitteitä sekä nimetä kirkon toimintaan vaikuttavia, tarkasteluaiheen kannalta ajankohtaisia näkökulmia.

2.1. Lähetys

Lähetys on yksi tämän tutkielman perustava käsite. Viime vuosikymmeninä tapahtunut lähetysten käsitteen laajentuminen on olennainen lähtökohta kirkon ja järjestön suhteen tarkastelussa. Selvyyden vuoksi on paikallaan tehdä huomio, ettei ”lähetys” tarkoita samaa asiaa kuin ”lähetystyö”. Risto Jukkoa lainaten: ”Lähetystyö ilmentää omalta osaltaan Jumalan ulospäinsuuntautunutta rakkautta. Lähetys tarkoittaa jakautuneen ja rikkimenneen ihmiskunnan palvelemista, parantamista ja sovintoa.”¹⁴ Ymmärrys lähetyksestä on avartunut.

Lähetysajatus ”kaikkialta kaikkialle” on Risto Ahosen mukaan ollut 2000-luvun alun perustavanlaatuisen muutos, joka on vahvistanut maailmanlaajan kirkon ja missionaarisen seurakunnan näkymiä. Kirkon missionaarinen vastuu on arvioitu uudelleen ja samalla on nähty, miten kristinuskon luonne ylittää kirkon rajat. Syvimmältään lähetys on kolmiyhteisen Jumalan toimintaa (Missio Dei).¹⁵

Vanha ajatusmalli hahmotti lähetysten alueellisesti. Kristikunnasta käsin tehtiin ulkolähetystä kaukomaille, ”täältä jonnekin” ja samalla kristikunnan sisällä uskosta vieraantuneiden parissa tehtiin sisälähetystä. Lähetysteologian isänä pidetyn Gustav Warneekin ajattelussa opetuslapsiksi tekeminen tarkoitti ensinnäkin ihmisten kääntymystä Jumalan puoleen ja uskon yhteyttä häneen. Toisekseen se tarkoitti kansojen johtamista kristinuskon vaikutuspiiriin. Ulkolähetystä hoitamaan tarvittiin ammattimaisia lähetystyöntekijöitä ja järjestäytyneitä lähetysseuroja. Samaa toimintalogiikkaa sovellettiin sisälähetykseen. Organisoitun toiminnan rinnalla oli kristinuskon satunnaista leviämistä, joka tapahtui ihmisten luonnollisissa yhteyksissä kristittyjen kertoessa uskostaan.¹⁶

Vanhaan ajatusmalliin liittyi myös jako hengelliseen ja aineelliseen. Missio Dei -ajatuksessa lähetys hahmottuu kokonaisvaltaisena toimintana. Olennaista on Jumalan työ maailman muuttamiseksi ja siten kaikkinaisen vapautuminen pahan voimista. Uusi ajatustapa liittyy raamatullisen perustan osalta vahvasti niin sanottuun Jeesuksen ohjelmajulistukseen

¹³ Arkipiispa Leo. Tervehdys suomalaisen setlementtiliikkeen 90-vuotisjuhlaan 11. lokakuuta 2008. Suomen Setlementtiliiton arkisto.

¹⁴ Jukko 2020, 164.

¹⁵ Ahonen 2019, 8–9.

¹⁶ Ahonen 2019, 155–156; ks. myös Kääriäinen 2013.

Nasaretin synagogassa. Huomio kohdistuu näin syrjiviin rakenteisiin. Kyse on elämän puolella olemisesta kuolemaa vastaan. Ja täten synty on sitä, mikä tuhoaa elämää.¹⁷

Paradigman muutoksen mukana asioille annetut merkitykset muuttuvat. Lähetys ”kaikkialta kaikkialle” purkaa jakautumisen keskiöön ja marginaaliin. Kaikki kulttuurit, kirkot ja yksittäiset toimijat ovat samanarvoisia. Toisaalta jokainen on epätäydellinen ja vajaa ja jokainen voi oppia toisilta. Täten erilaisuudella on merkitystä ja erilaisilla toimintatavoilla on merkitystä.¹⁸ Namibialainen piispa Thomas Shivute on kuvannut muutosta siirtymänä ”kirkkokeskeisistä suhteista lähetyskeskeisiin suhteisiin ja holhouksesta kumppanuuteen”. Lähetys on kolmiyhteisen Jumalan tulemistä maailmaan ja kaikki on lähetyksen osaa. Jumala on kutsunut työtoverinsa työskentelemään yhdessä satoa tuottavana tiiminä.¹⁹

Huomio ajankohtaisesta kirkko-opillisesta siirtymästä katolisen kirkon johdossa on tähän liittyen kiinnostava. Paavi Franciscus jatkaa edeltäjiensä tapaan Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen linjoilla. Kristillisen uskon ytimessä on Kristuksen kohtaaminen. Samalla Franciscus uudistaa kirkkoa tavalla, joka ei muuta oppia mutta muuttaa kieltä, tyyliä ja painotuksia. Määritelmien sijaan hän käyttää kuvia ja haluaa tarkentaa asioita konkreettisella tavalla. Kirkon kohdalla hän ei suosi käsitettä kommuunio vaan puhuu kenttäsaaralasta, joka on hoitamassa haavoittuneita, parantamassa vaivoja, osoittamassa armoa ja myötätuntoa.²⁰

Kirkkoa sisältä katsovan näkökulman rinnalle Franciscus nostaa ulkopuolelle avautumisen näkökulman. Hän ei hae kirkon teologista ymmärtämistä, sen korostamista mikä kirkko on. Hän painottaa missionaarisuutta, sitä mitä kirkko tekee. Franciscuksen mukaan evankeliumista nouseva tehtävä on tärkeämpää kuin kirkon itsesäilytys. Kirkon ajatusten ja puheiden ei pidä keskittyä kirkkoon itseensä vaan lähetyksen tehtävän toteuttamiseen. Franciscus edistää synodaalisuutta, dialogia, kirkon ja ympäröivän maailman vuorovaikutusta. Käytännön seurakuntatyössä korostuu ihmisten kohtaaminen, avuliaisuus ja kaikenlainen elämän vahvistaminen, erityisesti marginaalissa olevien vapauttaminen. Paavi Franciscuksen tausta on jesuiittajärjestössä, mikä vaikuttaa hänen toimintaansa. Tärkeää on elämän jatkuva ja kaikinainen katsominen, arvioiminen ja toimiminen.²¹ Franciscuksen teologia on armokeskeistä julistusta sekä sen erittelemistä, miten kulloisetkin konkreettiset elämäntilanteet tämän julistuksen mahdollistavat tai sitä estävät. Franciscus poikkeaa näin edeltäjistään, joiden teologia keskittyi erittelemään teologisia teorioita ja niiden suhdetta sekulaareihin ideologioihin.²²

2.2. Lähetyksen kirkko ja järjestö

Lähetyksen organisointiin liittyen Ralf D. Winter hahmotteli vuonna 1973 erityisen kahden rakenteen mallin, jonka näki toteutuneen Jumalan lähetyksessä. Winter puhui paikallisseurakunnasta, joka on avoin kaikille. Eroa ei tehdä esimerkiksi iän tai sukupuolen

¹⁷ Auvinen 2020, 15–28; ks. myös Ahonen 2017.

¹⁸ Ks. myös Ahonen 2019, 195–197.

¹⁹ Shivute 2006.

²⁰ Corkery 2019.

²¹ Corkery 2019; Whelan 2019.

²² Fumagalli 2019, 16–17.

perusteella. Näin muodostunut yhteisö on perheen kaltainen heterogeeninen kokonaisuus. Tällaista rakennetta hän kutsui modaliteetiksi (modality). Toisekseen Winter puhui Uuden testamentin ajan lähetystiimeistä ja keskiaikaisesta luostarilaitoksesta, joihin kuuluminen edellytti modaliteettia pidemmälle menevää sitoutumista – erillisten sääntöjen noudattamista, tiettyä kutsumusta. Näin muodostunut yhteisö on lähtökohtaisesti määrättyllä tavalla rajattu. Tällaista rakennetta hän kutsui sodaliteetiksi (sodality).²³

Winter argumentoi Jumalan historian aikana käyttäneen vapauttavassa toiminnassaan molempia rakenteita. Kristillisen kirkon historiassa soladiteetit olivat useimmiten olleet uudistusten tekemisen väylä. Winter näki luterilaisen reformaation virheenä soladiteeteista luopumisen. Korjausliike protestanttisuuden piirissä tuli pietismin ja 1800-luvulla syntyneiden lähetysseurojen kautta. Lähetysjärjestöjen kohdalla Winter painotti niiden merkitystä myös resurssien ohjaajana lähetykseen. Väljän jäsenyyden varassa toimivat seurakunnat huomioivat erilaisten kristittyjen intressejä laajemmin, eivätkä ne ole resurssien kohdentamisessa yhtä valikoivia, toisin sanoen selkeän priorisoivia. Winterin mukaan lähetystä uhkaa näin sekularisaation vaara.²⁴

Winterin hahmottelema malli on saanut ristiriitaisen vastaanoton. Sen on nähty oikeuttavan kirkosta erillisten lähetysseurojen olemassaolon, ja siksi siihen on suhtauduttu kahtalaisesti. Erillisten järjestöjen roolia puolustavat ovat saaneet tukea omalle argumentaatiolleen. Missionaalisen kirkon puolustajat ovat korostaneet lähetyksen sisällyttämistä kirkon identiteettiin. Kun kirkko on olemuksellisesti lähetys, se ei voi luovuttaa lähetyksen tehtävää erillisille järjestöille. Toisaalta on ajateltu, ettei asetelma ole joko tai. Kirkolla ja paikallisella seurakunnalla on oma lähetystehtävänsä ja erillisillä järjestöillä omansa. Tämän ajatuskulun puitteissa on löydetty raamatullisia perusteita lähetystiimien ja paikallisen seurakunnan rinnakkaiselolle sekä samalla niiden erilaisille kutsumuksille. Ajatuskulkua on edelleen kehitelty johtopäätökseen, jonka mukaan Kolmiyhteisen Jumalan Missio Dei tarkoittaa sekä eri palvelutehtäviä maailmassa toteuttavan seurakunnan lähettämistä että lähetyskäskyä noudattavien, rajatun tehtävän lähetystiimien lähettämistä.²⁵

2.3. Sosiaalialan järjestöt ja kirkko

Tätä tutkielmaa ohjaa lähtökohtainen huomio: lähetyksen käsitteen laajentuminen on pitkälti kytkeytynyt lähetystyötä tekevien järjestöjen tehtävän tarkasteluun ja niiden olemassa olevan kirkkosuhteen tarkasteluun. Vastaavaa keskustelua ei ole käyty vanhaa terminologiaa käyttäen niin sanotun sisälähetyksen alueella.

Suomen ev.lut. kirkko on 1900-luvulta alkaen sisällyttänyt järjestöjen tekemää työtä osaksi omaa toimintaansa ja arvioinut suhdettaan diakoniaa ja yhteiskunnallista työtä tekeviin järjestöihin. Suomalaisessa yhteiskunnassa sosiaalialan järjestöt ovat kuitenkin samanaikaisesti asemoineet itseään. On tapahtunut merkityksellinen muutos, joka näkyy näiden järjestöjen kirkkosuhteessa.

²³ Winter 1973.

²⁴ Winter 1973.

²⁵ Vanderwerf 2011.

Kirkon tulevaisuuskomitean selvitysten perusteella verkostonäkökulma on ollut kiinteä osa Suomen ev.lut. kirkon toiminnan kehittymistä modernina aikana. Kirkon organisaation laajentuminen alkoi pitkälti kirkkoon läheisesti liittyvien yhdistysten perustamisella. Ulkomaantyö syntyi järjestötoiminnan varassa. Herätysliikkeiden ja nuorisotyön alueella oli vilkasta järjestötoimintaa jo 1900-luvun alussa. Ajan myötä yhdistysten piirissä kasvaneet työmuodot kirkollistuivat, ja varsinkin 1900-luvun jälkipuoliskolla kirkon organisaatio laajeni voimakkaasti. Kehitykseen vaikuttivat kansankirkolliset sosiaalisen vastuun ja kansan palvelun ihanteet. Viimein 1980-luvulla kirkosta tuli oma ”hyvinvointipalveluorganisaationsa”. Jaakko Olavi Antilan mukaan organisaation kasvuun vaikutti osaltaan luottamuksen puute. Kirkon sisäisiä ristiriitatilanteita ratkaistiin kirkon organisoimaa toimintaa lisäämällä ja siten kirkon sisäistä toimintatilaa kasvattamalla.²⁶ Verkostoitumisen rooli alkoi muuttua, kun kirkossa kehitettiin keskushallintoa ja yhtenäisyyttä. Tavoitteena 1980-luvulta lähtien olivat seurakuntatyön ja kirkon kannalta kiinteämmät järjestelyt. Laajaa järjestökenttää ei enää entiseen tapaan tarvittu.²⁷

Kirkon diakonian ja yhteiskunnallisen työn kohdalla kirkollistaminen alkoi vuonna 1943, kun diakonia määrättiin kirkkolailla seurakunnan tehtäväksi. Mikko Malkavaaran luonnehdinnan mukaan Suomesta tuli ”seurakuntadiakonian mallimaa”. Yhteisen diakonian suunnittelu toteutettiin pitkään seurakuntien ja kirkollisten yhdistysten yhteistyönä Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton (SKSK) toimintana. SKSK sai ruotsinkielisen sisarjärjestönsä kanssa piispainkokoukselta valtuudet toimia kirkon sosiaalitoimikuntana, kunnes vuonna 1966 Kirkon diakoniatyön keskus organisoitiin osaksi keskushallintoa. Nykyisin kirkon diakonia ja yhteiskuntatyö toimivat Kirkkohallituksen toiminnallisen osaston yksikköinä. SKSK muodosti vuonna 1996 yhdessä Suomen Kirkon Sisälähetysseuran kanssa Kirkkopalvelujen kokonaisuuden. Malkavaara on luonnehtinut Kirkkopalveluja ”kirkon lojaaliksi yhteistyökumppaniksi” ja ”eräänlaiseksi alihankkijaksi”.²⁸

Kirkon tulevaisuuskomitean selvityksessä vuonna 2016 Juha Meriläinen arvioi järjestöyhteistyön etuja seurakunnan näkökulmasta. Järjestöt toivat ulkopuolista rahoitusta kirkolliseen työhön. Lisäksi ne saattoivat vaikuttamistoiminnallaan vahvistaa kirkollista ääntä Kirkkohallituksen rinnalla. Kolmanneksi ne monipuolistivat työssä tarvittavaa asiantuntemusta ja kokemusta. Tältä osin selvityksessä korostui käytännöllisen edun näkökulma. Samalla Meriläisen selvityksessä todettiin tarve seurakuntien sopimussyhteistyön ja toiminnallisten verkostojen kehittämiseen. Jäsenmäärän laskun myötä seurakuntien taloudelliset toimintaedellytykset olivat alkaneet selkeästi heikentyä. Yhtenä ratkaisuna seurakuntien toimintaedellytysten kuihtumiseen nähtiin Englannin kirkon tapaan suuremman liikkumatilan salliminen yksittäisille seurakunnille, jolloin kirkollinen elämä ja teologia samalla monimuotoistuisivat.²⁹

²⁶ Antila 2016, 40–42, 64-65.

²⁷ Meriläinen 2016, 209.

²⁸ Malkavaara 2002, 303–306.

²⁹ Meriläinen 2016, 201–217.

Ajankohtainen sosiaali- ja terveydenhuollon uudistus tuo kirkon yhteiskunnalliseen rooliin erityisen haasteen. Osallistuuko kirkko jatkossa julkisten kilpailutettujen palvelujen tuottamiseen ja miten kuntien kanssa sopimusyhteistyönä hoidetut tehtävät kehittyvät jatkossa. Irene Roivainen on tutkinut seurakuntadiakoniaa sosiaalityön näkökulmasta. Seurakuntadiakonialle on Suomessa kehittynyt erityinen ammattilaisrooli julkisen ja yksityisen rajapinnalla. Sote-uudistuksen osalta Roivainen on todennut, että järjestöille ja yhteiskunnallisille yrityksille näyttäisi avautuvan etsivän ja ryhmämuotoisen työn osalta uusia mahdollisuuksia. Roivainen kannustaa seurakuntadiakoniaa sopimukselliseen palvelujen tuottamiseen uudistuvan sosiaalityön kumppanina. Samalla Roivainen on tamperelaisen haastatteluaineiston perusteella todennut, ettei diakoniatyötä ”tunnisteta ja tunnusteta osaksi hyvinvointityön strategista suunnittelua ja toteutusta”.³⁰ Seurakuntatyön uhkana näyttää Suomessa olevan järjestöjä kapeampi yhteiskunnallinen toimintatila.

Kirkkohallituksen ja Kirkon tutkimuskeskuksen (Vuodesta 2022 alkaen Kirkon tutkimus ja koulutus) toimesta laadittiin vuonna 2021 julkaistu selvitys kirkkoa lähellä olevista sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita tuottavista säätiö- ja järjestötoimijoista. Selvityksessä kuvattiin myös toimijoiden kehityshistoriaa suhteessa Suomen ev.lut. kirkkoon. Selvityksen tekijä Ali Kulhia kuvaa johtopäätöksissään ”kristillisen eetoksen” vaihtelevan asianomaisten toimijoiden keskuudessa. Kulhia nostaa esiin Helsinki Mission ”tarkoituksellisen etäisyydenoton” ja arvelee vastaavaa tapahtuvan Tampere Mission kohdalla. Niin ikään Kulhia toteaa johtopäätöksissään, miten liian läheinen seurakuntasuhde voi kapeuttaa julkisten avustumahdollisuuksien hyödyntämistä, ja se voi ”hidastaa tai heikentää” palvelujen tuotantoon liittyvää operatiivista toimintaa. Selvitys painottaa vahvasti toimialakohtaisen ammattiosaamisen merkitystä. Seurakuntien omat mahdollisuudet toimia palveluntuottajina ovat selvityksen perusteella varsin vähäisiä ja samalla palvelutuotantoa hallitsevien järjestötoimijoiden piirissä on tapahtunut etääntymistä kirkon työstä.³¹

Esimerkiksi Helsinki Mission, entisen Helsingin Kaupunkilähetyksen, toiminnassa on otettu asteittain välimatkaa ”uskonnolliseen viitekehukseen”. Kyse on ollut pitkän aikajänteen muutoksesta. Ensivaiheessa kirkko alkoi vahvistaa omaa diakoniatyötään ja otti etäisyyttä järjestöön. Järjestön piti 1900-luvun mittaan itse perustella omaa rooliaan diakoniatyön ja julistustoiminnan harjoittajana. Muutoksen suunta kääntyi 1990-luvulla ja varsinkin 2000-luvun alussa. Järjestö alkoi ottaa tietoa etäisyyttä kirkkoon. Helsinki Missiossa vaikuttaneen Olli Valtosen mukaan uskonnollisten asenteiden muuttuessa kirkko oli menettänyt entisen luotetun asemansa suomalaisten keskuudessa. Kirkko ei enää ollut suomalaisten tavoittamisessa uskottava yhteistyökumppani. Yhdistyksen kehittäessä varainkeruutaan oli selvää, että harva yritys halusi profiloitua kristillisen lähetystyön tukijaksi.³²

Helsinki Mission toteuttamaan muutokseen kytkeytyi vaikutteiden saaminen yksityisten yritysten toiminnasta. Esimerkiksi järjestön hallitustyöskentelyä kehitettiin yritysmaailman opeilla. Keskeistä oli olennaisen osaamisen löytäminen hallitustyöhön, jotta yhteisö onnistuu

³⁰ Roivainen 2019.

³¹ Kulhia 2021.

³² Jalovaara 2015, 254–255, 262-264.

itse itselleen asettamien tavoitteiden saavuttamisessa. Helsinki Missiosta hahmottui sosiaalialan järjestö, joka toisaalta ottaa etäisyyttä kirkkoon ja toisaalta tekee yhteistyötä sen kanssa.³³

Erilaisten rahoituslähteiden varassa toimivat, kirkkoa lähellä olleet sosiaalialan järjestöt ovat kohdanneet kirkon valta-aseman menetyksen itse kirkkoa nopeammin. Yhä useampi järjestötoimija on jo useiden vuosien ajan joutunut sopeutumaan tilanteeseen, jossa kirkon jäsenyys on kaventunut ja kirkon sanoma on menettänyt kaikupohjaa. Järjestöt toimivat uudenaikaisessa sekulaarissa tilanteessa, jossa Charles Taylorin määritelmän mukaisesti ”usko Jumalaan on yksi vaihtoehto muiden joukossa, ei enää kaiken kiistämätön lähtökohta”. Elina Hellqvist peräänkuuluttaa kirkolta tämän uuden moniäänisyyden kohtaamista. Teologiaa ei enää Suomessa voi harjoittaa yhtenäiskulttuurin hengessä. Hellqvistin mukaan valtakirkosta vähemmistöyhteisöksi muuttuvalla kirkolla on kaksi mahdollisuutta. Se voi joko piirtää rajaa itsensä ja ympäröivän todellisuuden välille, tai se voi avautua dialogiin ja vuorovaikutukseen, olla yksi ääni monien joukossa. Kontekstin muutos edellyttää uusia työkaluja. Mitä on kristittynä eläminen yhä moniäänisemmässä arjessa.³⁴

Hellqvist argumentoi sen puolesta, että moniäänisyys nähtäisiin kirkossa kirkon voimavarana. Jo Uuden testamentin kristinuskoon kuuluivat erilaiset äänet. Hellqvist painottaa, että tarvitaan legitiimiä moniäänisyyttä. Se on keskeisesti sen ”hyväksymistä, että parhaimmillaankin ymmärryksemme totuudesta on aina vain likiarvo”. Relativismin ongelman myöntäen hän ehdottaa moniäänisyyden rajojen määrittämistä. Hellqvistin mukaan määrittelyn voisi luterilaisessa kirkossa tehdä lyhyellä nyrkkisäännöllä, Lutherin kysymyksellä siitä, ”ajaako jokin asia Kristusta”.³⁵

Sosiaalinen näkökulma Kristuksen työhön on tällä kohtaa merkityksellinen. Uuden suomalaisen raamatunkäännöksen UT2020:n yhteydessä Lauri Thurén on tuonut esiin, miten 1900-luvun suomalaiset käännökset ovat rajanneet Jeesuksen ristinkuoleman merkityksen ymmärtämistä. Thurénin mukaan ristinkuolema on nähty syntisyyden ja syyllisyyden eli uskonnollisen ongelman ja juridisen ongelman ratkaisuna. Vihollisuuden ongelmaa eli sosiaalista ongelmaa on tarkasteltu vähemmän. Kun vihollisuus ratkaistaan sopimalla, syntyy sovinto. Thurén huomauttaa, miten 1900-luvun käännöksissä sovinto on käännetty sovituksi, jolloin esimerkiksi apostoli Paavalin puhetta on paikka paikoin mahdoton ymmärtää. Thurén arvelee, että sovinto ihmisen ja Jumalan välillä ei sopinut silloiseen käsitykseen luterilaisuudesta. Vuoden 1776 käännöksessä tilanne oli toinen. Välillä käännökset ovat peittäneet ydinajatuksen, ettei Jumala vain sovita syntejä vaan pyrkii sovintoon ihmiskunnan kanssa ja haluaa luoda sopua myös ihmisryhmien välille. Sovinto koskee koko luomakuntaa. Se on jatkuva prosessi ja samalla myös kristityille uskottu tehtävä.³⁶

³³ Jalovaara 2015, 236–237, 264.

³⁴ Hellqvist 2021.

³⁵ Hellqvist 2021, 23–24, 29.

³⁶ Thurén 2021.

2.4. Johtamistyö

Koottaessa tämän tutkielman teoreettisia aineksia on tarpeen nostaa esiin kirkon oma ja kirkon sekä kolmannen sektorin keskinäisen vuorovaikutuksen taustalla vaikuttava johtamistyö. Niin erilaisten yhteisöjen ympäristöissä kuin osin sen vaikutuksesta itse yhteisöissä tapahtuu usein jatkuvaa muutosta. Se tuo omat haasteensa johtamiseen.

Muutosjohtamisessa keskeistä on sellaisen vuorovaikutuksen mahdollistaminen, jossa ”orgaaninen kasvu tai itseohjautuva asioiden kehkeytyminen lähtee tapahtumaan”. Tarvitaan paljon yhteistä puhetta ja ajattelua. Muutosjohtamiseen liittyy muutoksen teologia, jonka Ari Hukari määrittelee seuraavasti: ”Teologia - - on yhteisesti rakentuvaa syvempää ymmärrystä siitä, mitä Jumala haluaa meiltä yhteisönä juuri tässä tilanteessa ja ympäristössä. Tähän ajatusprosessiin osallistuvat kaikki seurakuntalaiset, seurakunnan päättäjät ja yhteistyötahot.”

³⁷

Ajatusprosessin syventämiseksi viittaa amerikkalaisen antropologin Vincent Ialentin ajatuksiin. Ialentin mukaan organisaatiot tarvitsevat asioiden ajattelemista erilaisilla aikajäniteillä. Ialenti kritisoi nykyhetken ylikorostusta, liian ohutta aikakäsitystä, elämää juuri tässä hetkessä. Hän peräänkuuluttaa asiantuntijatietoa, moninäkökulmaisuuutta ja poikkitieteellisyyttä. Syvemmän aikakäsityksen huomioiminen auttaa hitaiden muutosten hahmottamisessa sekä erilaisten tulevaisuuksien näkemisessä. Empiiriseen todellisuuteen sidoksissa olevat, menneisyydestä mahdollisesti hahmottuvat analogiat opettavat Ialentin mielestä myös suhteessa tulevaan.³⁸

Kirkon muutosjohtaminen tapahtuu Ari Hukarin mukaan ”jännitteessä, jossa ulkoinen toimintaympäristön muutoksen paine ja sisäisen uudistumisen motiivit kilpailevat keskenään”. ”Muutostyössä ei ole kysymys mukautumisesta tai sopeutumisesta meitä vieviin voimiin, vaan aktiivisesta ajatustyöstä, jatkuvasta kriittisestä arvioinnista ja uusien toimintamallien etsimisestä.” Ari Hukari toteaa.³⁹

Esimerkiksi Tampereella toteutettiin vuonna 2014 voimaanastunut seurakuntien rakenneuudistus, johon kytkeytyi muutosjohtamisen visio. Mikko Malkavaaran mukaan Tampereen seurakunnissa havahduttiin toimintaympäristöherätykseen ja pohdittiin, miten seurakunnat voisivat paremmin olla osana kaupunkilaisten elämää. Muutostyön aikana nähtiin, että toimintaympäristön tutkimisen ja tiedolla johtamisen ohella ”on muistettava kirkon missionaarinen olemus, samoin teologisen ja yhteisöllisen työskentelyn säilyminen”.⁴⁰

Osana Tampereen seurakuntien muutosta visioksi kirjattiin: ”Tamperealaisen on mahdollista olla kristitty itselleen merkityksellisellä tavalla.” Toimintaympäristöherätys kohdisti huomion ihmisiin ja ihmisten välisiin suhteisiin, mutta liikkui samalla kohti kontekstuaalista teologiaa ja sen kysymyksiä: Kuka Jumala on? Mitä usko merkitsee? Kontekstuaalisen teologian laajassa

³⁷ Hukari 2019, 206–207.

³⁸ Ialenti 2020.

³⁹ Hukari 2019, 210.

⁴⁰ Malkavaara 2019, 76.

kentässä Kati Kemppainen on kuvannut sitä, miten kristillisen elämän tilaan voidaan kulkea eri ovista. Yksi ovi liittyy oikeaan opetukseen ja oppiin. Toinen ovi liittyy oikeaan käytäntöön ja etiikkaan – siihen, mitä kuuluu tehdä ja olla. Kolmas ovi liittyy oikeanlaiseen hengellisyyteen. Miten hengellistä elämää eletään? Miltä se tuntuu? Neljäs ovi liittyy oikein ja hyvin voimiseen, uskon kokemiseen kehollisesti ja konkreettisesti. Evankeliumin sanoman suhteen tarvitaan eri ovia, jotta kunkin ihmisen yksilöllinen, syvin tarve tulee huomioiduksi.⁴¹

Johtamisen näkökulmasta kirkkoa tarkasteleva Ari Hukari kuvaa seurakuntaorganisaatiota perusluonteeltaan moninaisena. Hän toteaa, miten seurakunta on työnantajaorganisaation ja hallintokoneiston ohella vapaaehtoisorganisaatio. On jumalanpalvelusyhteisöjä, vapaaehtoisten ryhmiä, kansalaistoimintaa, palvelujen tuottamista ja kumppanuutta erilaisissa verkostoissa. Täten mitkään muutokset seurakunnassa eivät ole selkeärajaisia eivätkä vailla moninaisia kytköksiä. Hukari peräänkuuluttaa muutosjohtamista, joka huomioi muutoksen sattumanvaraisuuden ja monimutkaisuuden. Keskeistä on ongelmien kanssa eläminen, kokeilut ja jatkuva oppiminen.⁴²

Tampereen seurakuntien kohdalla johtamiskulttuuria muutettiin rakenneuudistukseen liittyen erityisesti vuosina 2012–2013. Hukari toteaa, kuinka esimiesvalmennuksilla parannettiin vuorovaikutteisuutta ja valmentavaa johtamisotetta. Lisäksi harjoiteltiin muutoksen mutkikkouden ymmärtämistä ja seurakuntalaislähtöistä toimintatapaa. Ajatus systeemisen kompleksisuuden soveltamisesta alkoi ”lyödä läpi”. Alkoi tapahtua siirtymä ”hierarkkisesta, jossain määrin autoritaarisesta ja lineaarisesta ajatusmallista verkostomaisuuteen, joustavaan ja ketterään toimintatapaan”.⁴³

Hukari kuvaa systeemisyyttä siten, että ”asioilla, ilmiöillä ja tapahtumilla on liittymäkohta aina johonkin isompaan kokonaisuuteen”. Hän jatkaa määritelmää: ”Tämä kokonaissysteemi on riippuvainen osistaan. Se muodostaa monimutkaisten kytkösten verkoston. Kompleksisuudella eli mutkikkoudella viitataan juuri tähän keskinäisessä vuorovaikutus- ja riippuvuussuhteessa olevien ilmiöiden voimakenttään.” Ilman systeemisyyden ja kompleksisuuden ymmärrystä johtaja ei voi toimia mielekkäästi organisaatiossa, joka ei ole selkeärajainen. Hukari argumentoi ja ohjaa näkemään kirkon suljetun systeemin sijaan avoimena.⁴⁴

Hukari painottaa myös luottamuksen ja resilienssin merkitystä osana muutosta. Muutos ei onnistu ilman luottamusta. Tarvitaan tuttuutta ja yhteisiä kokemuksia. Resilienssi eli kyky elää muutoksessa puolestaan vahvistuu keskeisesti tarkoituksellisuudesta ja yhteisistä vaikutusmahdollisuuksista.⁴⁵ Laajemmin tarkastellen organisaatioiden hahmotetaan liikkuvan yhä enemmän kohti itseohjautuvuutta, kokonaisvaltaisuutta ja tarkoituksen syvempää ymmärtämistä. Tarkoituksellisuudessa tekemisessä korostuu ymmärrys ja reagointi. Asiat ajatellaan pitkällä aikajänteellä mutta suunnitelmat tehdään kyseiseen hetkeen. Innovaatiot

⁴¹ Kemppainen 2020.

⁴² Hukari 2019, 208–212.

⁴³ Malkavaara 2019, 77–78.

⁴⁴ Hukari 2019, 213–215.

⁴⁵ Hukari 2019, 228–230.

eivät kehity suunnitelman mukaan keskitetysti. Vallitsevilla käytännöillä ihmisiä rohkaistaan olemaan aidosti omina itsenään. Organisaatorajoja tärkeämpää on asioiden eteneminen sisäistetyr tarkoituksen mukaan. Organisaatioparadigma on näin jälleen muuttumassa.⁴⁶

2.5. Kohti verkostomaisuutta – kirkon strategiatyön pääpiirteitä

Kirkkolain mukaan kirkon tehtävänä on julistaa Jumalan sanaa ja jakaa sakramentteja sekä toimia muutenkin kristillisen sanoman levittämiseksi ja lähimmäisenrakkauden toteuttamiseksi. Muuttuvassa ajassa ja maailmassa Suomen ev.lut. kirkkoa toiminnallisesti suuntaavia asiakirjoja ovat kirkon tehtävän toteuttamista varten laaditut strategiat. "Meidän kirkko. Osallisuuden yhteisö" linjasi toimintaa vuoteen 2015, "Kohtaamisen kirkko" vuoteen 2020 ja nykyinen "Ovet auki" tähtää vuoteen 2026. Strategioissa otetaan kantaa siihen, millaisen yhteiskunnallisen roolin kirkko haluaa, ja miten kirkon ja järjestöjen suhde nähdään.

Meidän kirkko -asiakirja painotti osallisuutta, joka näkyy kirkon avoimuutena kaikille sekä toimintana vuorovaikutuksessa ympäröivän maailman kanssa. Asiakirjassa kristilliset järjestöt nähtiin kirkon toimintaan liittyvinä yhteistyötahoina ja yhteistyölle tunnistettiin kasvavia mahdollisuuksia. Asiakirjan mukaan: "Huomattava osa kirkon toiminnasta kanavoituu herätysliikkeiden ja kristillisten järjestöjen kautta. Yhteistyön syventämisen ja toimintojen kehittämisen myötä tässä on vielä paljon vapautettavia voimavaroja. Kirkko ja järjestöt voivat olla tulevaisuudessa merkittäviä vaikuttajia Suomessa, kun yhteiskunta pyrkii siirtämään vastuuta heikommassa asemassa olevista kirkolle ja kolmannelle sektorille."⁴⁷

Kohtaamisen kirkko -asiakirjassa yhtenä keskeisenä tavoitteena oli, että "seurakunta on luottamuksen yhteisö, joka tuo erilaiset ihmiset yhteen, ja kirkon sanoma kuuluu ja vaikuttaa kaikkialla". Järjestöjen rooli mainitaan asiakirjassa seurakunnan näkökulmasta ihmisiä yhdistävän tehtävän yhteydessä tarkoituksellisesti. Asiakirjan mukaan seurakunta "luo tilaa järjestöjen, seurojen, organisaatioiden ja viranomaisten yhteistyölle yhteisön hyväksi".⁴⁸

Ovet auki -asiakirjassa kirkon perustehtävänä on "edistää Jumalan valtakuntaa ja julistaa Jeesusta Kristusta maailman pelastajana". Strategiassa kirkon työtä halutaan tarkastella kokonaisvaltaisesti ja keskittyä "tärkeimpiin kokonaisuuksiin sekä kaikkia toimijoita yhteisesti koskettaviin valintoihin ja priorisointeihin". Asiakirjassa todetaan, etteivät kaikki valinnat kosketa kaikkia mutta ajatus on hakea "yhteistä tahtoa yhteisten ongelmien ratkaisemiseen". Strategisia valintoja nimetään kaikkiaan kuusi. Yksi valinta käsittelee yhteistä työtä ja kumppanuutta. Sen mukaan kirkon työhön tarvitaan sekä työntekijöitä että seurakuntalaisia ja työn järjestäminen edellyttää yhteistyötä eri toimijoiden kanssa.⁴⁹

Ovet auki -strategian taustalla olevaa tulevaisuuskuvausta käsitellään asiakirjassa laajalti. Teologisen kehityksen osalta verkostoituminen nähdään keskeisenä globaalia ekumeenista teologiaa värittävä tekijänä. Samalla ekumeenisen teologian painotuksina nähdään Jumalan missio, kokonaisvaltaisuus, Jumalan läsnäolo maailmassa. Kirkon vaikutustavasta todetaan,

⁴⁶ Laloux 2015.

⁴⁷ Meidän kirkko 2007, 3-4, 22.

⁴⁸ Kohtaamisen kirkko 2014, 16.

⁴⁹ Ovet auki 2020, 3-11.

että se on kirkon näkyvää kasvua ja Jumalan valtakunnan vahvistumista. Edelleen todetaan, että yhteiskunnallisten ristiriitojen keskellä ”kirkko voi olla rakentamassa paikallistasolla yhteisöllisyyttä, jossa seurakuntalaiset palvelevat toinen toisiaan ja luovat ihmisten välistä yhteyttä laajemminkin”.⁵⁰

Asiakirjan hahmottelemaan tulevaisuuskuvaan kuuluu myös megatrendejä ja huolenaiheita koskeva tarkastelu sekä uskonnollisuuden muutostrendien tarkastelu, joissa kirkko näyttäytyy osana yhteiskunnan laajempaa muutosta. Mediamuutosten kohdalla tarkastelu rajautuu pitkälti kirkon omaan henkilöstöön ja viestintäresursseihin. Tulevaisuuskuvan päättää hahmotelma muutoksista kirkon asemassa. Kyse on taloushaasteista ja muutoksesta kirkon yhteiskunnallisessa roolissa. Vapaaehtoisuus huomioidaan yhtenä taloushaasteiden ratkaisuna mutta vapaaehtoisten rooli todetaan edelleen ”monella tavalla rajatuksi”. Yhteiskunnallisen roolin asiakirja kytkee kirkon jäsenyyden kattavuuteen ja peräänkuuluttaa supistuvien lukujen oloissa aktiivista otetta. Missio on kirkon olemisen tapa ja sen pohjalta tulisi tarkastella ”kirkon sisäistä toimintaa ja kirkon toimintaa ulospäin: niin rakenteita ja toimintamalleja kuin kieltäkin”. Yhteiskunnallinen rooli päättyy tarkasteluun, miten kirkko kohtaa ja kutsuu.⁵¹

Strategiatyön ohessa Kirkon tulevaisuuskomitea otti vuonna 2016 kantaa kirkon uudistamisen lähtökohtiin ja päälinjoihin. Komitean mukaan kirkon organisaatiolla on vahva verkostomainen luonne. Se ei ole ylhäältä johdettu linjaorganisaatio vaan koostuu ”enemmän tai vähemmän autonomisista osista”. Komitea nimesi ”järjestökentän” yhdeksi verkoston osaksi yhdessä seurakuntien, hiippakuntien ja keskushallinnon kanssa. Komitea näki näin ”kirkkoon kiinteästi kytköksissä olevat seurakuntien palvelujärjestöt, lähetysjärjestöt, herätysliikkeet sekä erilaiset kirkolliset yhtiöt ja säätiöt” osana kirkkoa. Omissa linjauksissaan komitea ei edelleenkään halunnut rakentaa linjaorganisaatiota vaan selkeyttää rooleja, vahvistaa itsenäisyyttä sekä purkaa keskinäisiä alistussäännöksiä.⁵²

Komitea tunnisti, että vapauden ohella tuli etsiä välttämätöntä yhteistä nimittäjää. Erilaisuuden hyväksyminen ja vapauden kasvattaminen eivät saa johtaa ”toiminnalliseen kaaokseen, huonojen käytänteiden lisääntymiseen, saati teologiseen hajaannukseen”. Miten tämä täsmällisesti tehdään, siihen komitea ei ottanut suoraa kantaa. Yhtenä pohdintana nousi esiin kaitsennallisen tehtävän vahvistaminen eri yhteyksissä. Laajemmassa mielessä komitea linjasi keskeisenä tavoitteena ”organisaatiolähtöisestä ja työntekijäkeskeisestä ajattelusta” luopumisen. Komitean mukaan seurakunta koostuu seurakuntalaisista, jotka tarvitsevat toimintavapauden. Työntekijöiden rooli hahmottui seurakuntalaisten kanssakulkijoina ja työtovereina.⁵³

Komitean mukaan kirkossa tarvitaan kiinteiden rakenteiden rinnalla enemmän verkostomaisia rakenteita. Komitean huomio oli pitkälti kirkon organisaatiossa itsessään. Sen mukaan kirkon yhteiskunnalliseen olemukseen liittyy kolme eri roolia. Kirkko toimii osana

⁵⁰ Ovet auki 2020, 12–14.

⁵¹ Ovet auki 2020, 15–25.

⁵² Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 24–26.

⁵³ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 27–28.

julkishallintoa. Kirkko on myös yksityinen toimija sekä lisäksi kolmannen sektorin toimija. Komitea tunnisti, että kansalaisjärjestöihin kanavoituu ”sellaista ideologista toimintaa, joka ei löydä vastakaikua poliittisista liikkeistä”. Seurakuntien on hyvä pysyä mukana tässä kehityksessä. Ne voivat vahvistaa yhteistyötä kansalaisjärjestöjen kanssa, ja niiden toimintaan voidaan omaksua kansalaisjärjestöjen ”myönteisiä piirteitä ja toimintamalleja”.⁵⁴ Suurten seurakuntayhtymien kohdalla komitea tunnisti ajoittaisen toiminnallisen päällekkäisyyden järjestökentän kanssa.⁵⁵

Komitea viestitti, että toimintakulttuurin uudistaminen on suoraan kytköksissä kysymykseen: mikä on seurakuntalaisten rooli seurakunnassa. Komitea ei pitänyt tavoiteltavana harrasteseuramaisen vapaaehtoisuuden vahvistamista. Seurakunnat eivät ole järjestöjä tai yksityisiä toimijoita, jotka järjestävät toimintaa tai palveluja ulkopuolisille. Komitea painotti toimijuutta. Tavoitteena tulee olla seurakuntalaisten mahdollisuus elää ja toimia seurakunnissa. Tämä toteutuu työntekijöiden kumppanuusasenteella sekä purkamalla aloitteellisuuden ja vapaaehtoisuuden esteitä. Tulevaisuuden seurakuntien tulee komitean mukaan olla seurakuntalaisten muodostamia yhteisöjä.⁵⁶ Varsinaista ”kolmannen sektorin kirkko” -mallia komitea ei pitänyt tavoiteltavana tulevaisuuden kirkkona. Se näki kirkon julkisoikeudellisen aseman säilyttämisellä erityisen arvon.

3. Tutkimusasetelma

Tässä tutkielmassa Suomen ev.lut. kirkkoa tarkastellaan järjestöjen kanssa verkostoituneena suomalaisen yhteiskunnan toimijana. Millainen kuva kirkosta, sen tehtävästä ja mahdollisuuksista piiryy yhden järjestöesimerkin, Suomen Setlementtiliiton historian kautta? Tarkastelu kytkeytyy laajempiin lähetystehtävää ja kirkollisen johtamisen mutkikkuutta koskeviin ajankohtaisiin kehityskulkuihin.

Tutkielman tehtävänä on selvittää, miten kirkko voi rakentaa yhteistyötä eri päämääriä tavoittelevien toimijoiden kesken. Kysyn: Mistä tällaisessa kirkon ja järjestön yhteisessä työssä on kysymys? Mitä mahdollisuuksia yhteiseen työhön liittyy? Tutkielman tavoitteena on, että historiallisesta kuvauksesta nousevien huomioiden avulla hahmottuu yksi vaihtoehtoinen lähestymistapa näihin kysymyksiin. Sosiaalisuutta ja yhteyden rakentamista korostava lähestymistapa on yksi ääni moniäänisessä kirkossa.

Aiempi historiantutkimus on tarkastellut kirkkoa ja setlementtiä Sigfrid Sireniuksen roolia korostavasta ja hänen henkilöönsä kiinnittyvästä lähtökohdasta. Tutkimuksen keskiössä on ollut Sireniuksen johtama setlementtityö. Uudemmassa tutkimuksessa näitä näkökulmia ei ole sivuutettu, mutta setlementtitoiminta on nähty enemmän yhteiskunnan muutosta vasten.⁵⁷Toisaalta uudemmassa tutkimuksessa varsinkin sosiaalityön alueella suomalainen setlementtityö on nähty setlementtityön kansainvälisestä taustasta rakentuvaa kuvaa vasten, jolloin kirkko ja setlementti näyttävät selkeämmin erillisinä toimijoina.

⁵⁴ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 29–34.

⁵⁵ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 67.

⁵⁶ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 48–52.

⁵⁷ Ks. Peltola 2009.

Aivan viime vuosina setlementtiliikkeestä Suomessa on tehty kaksi väitöskirjaa. Ilona Maaperä on tutkinut kasvatuksen historiaan painottuvassa työssään setlementtiliikkeen sivistystyötä suostuttelevan vallankäytön näkökulmasta. Maaperän tutkimuksessa kristillistä uskoa ja kirkkoa tarkastellaan lähinnä sosiologisena ilmiönä.⁵⁸ Martti Ajo on kirkkohistorian väitöskirjassaan tutkinut Sireniuksen ajattelua ja toimintaa aatehistoriallisesta näkökulmasta. Ajo selittää Sireniusta saksalaisen pietismin ja englantilaisen kristillisen sosialismin kautta. Ajon mukaan Sireniuksen Jumalan valtakuntaa ja työväenliikettä koskeva ajattelu on Sireniuksen toiminnan ohjaava tekijä.⁵⁹

Tässä tutkielmassa liitytään sosiaalishistorialliseen tutkimusperinteeseen, jossa tutkimuksen kohteena on yhteiskunta.⁶⁰ Miten toimijat yhteiskunnan ja sen yhteydessä kirkon hahmottavat, on olennainen osa tätä työtä. Tutkielmassa pyritään asettamaan historiallisiin puitteisiin tämän ajan kirkolle keskeisiä kysymyksiä: kirkon avautuminen yhteiskuntaan, kirkon tehtävän korostuminen, verkostoituminen ja systeemisyyttä. Historiaa tarvitaan näiden kysymysten käsittämiseen. Kyse on määritelmällisesti ”aikamme kirkon” tutkimisesta. Pertti Haapalan mukaan tällä tavoin määritetty historiantutkimus ei periaatteellisesti eroa tulevaisuudentutkimuksesta. ”Kumpikin hahmottaa todennäköistä yhteiskuntaa, historiantutkimus ´menneisyyden´ kuvauksen muodossa.”⁶¹

Luvussa neljä selvitan Teollisuusseutujen Evankelioimis seururan, nykyisen Suomen Setlementtiliiton perustamisen taustaa kirkon piirissä syntyneenä hankkeena. Ymmärrän, että hanketta voi tarkastella erilaisilla selitysmalleilla. Valitsemassani selitysmallissa hanke piirtyy osana suomalaisen yhteiskunnan uutta järjestäytymistä 1900-luvun alussa. Tarkastelen näin Setlementtiliiton synnyn taustaa selitysmallilla, joka kytkeytyy myös setlementtiliikkeen itseymmärryksen mukaiseen lähestymistapaan.⁶²

Luvussa viisi jatkan edellisen luvun tarkastelua ja laadin historiallisen kuvauksen kirkon ja nykyisen Suomen Setlementtiliiton keskinäisen suhteen kehityksestä. Selvitan yhteistyön rakentamista osin eri päämääriä tavoittelevien toimijoiden kesken. Historiallisen tarkastelun tavalla piirtyy moninainen, eri historiallisiin konteksteihin liittyvä kuva vuorovaikutuksesta ja suhteista kirkon ja järjestön kesken. Pidän huomioni yhteiskunnassa ja kirkossa sen osana. Kirkko ja järjestö muodostavat tässä eräänlaisen kokonaissysteemin, jonka jatkuvuus on myös tarkasteluni kohteena. Tavoitteenani on, että tällainen yhden järjestöesimerkin kautta tapahtuva kirkon tarkastelu avaa näkökulman kirkon tehtävän muutokseen.

Keskittyminen kirkon tehtävään on vaikuttanut myös lähdeaineiston valikoitumiseen. Historiallinen kuvaus ja analyysi perustuvat keskeiseltä osin Sigfrid Sireniuksen kirjalliseen tuotantoon sekä muuhun aikalais- ja tutkimuskirjallisuuteen. Sireniuksen tuotannon tarkastelussa kyse on tekstuaalisesta tutkimuksesta, tekstin näkemisestä dynaamisena ja luonteeltaan tavoitteellisena. Materiaalin laajuuden vuoksi olen rajannut Sireniuksen

⁵⁸ Maaperä 2020.

⁵⁹ Ajo 2017.

⁶⁰ Haapala 1989.

⁶¹ Haapala 1989, 12.

⁶² Ks. Uusi-Rauva 2008.

kirjallisen tuotannon⁶³ systemaattisen tarkastelun vuoteen 1927. Tuona vuonna Helsingin yliopisto myönsi hänelle teologian kunniaatohtorin arvon kirjallisista ansioista sekä merkityksestä kirkolle ja yhteiskunnalle⁶⁴. Myöhemmän ajanjakson osalta olen rajannut tarkasteluni oman aiemmin julkaistun tutkimustyöni hyödyntämiseen sekä Suomen Setlementtiliiton järjestöjohdon haastatteluihin. Olen haastatellut kolmea liiton pääsihteeria (nykyistä toimitusjohtajaa) ja kolmea liittohallituksen puheenjohtajaa. Haastattelut toteutin puolistrukturoidusti teema-alueittain. Teemat ja niihin sisältyneet osin etukäteen valmistellut kysymykset perustuivat historialliseen analyysiini ja oman aiemman tutkimustyön hyödyntämiseen sekä yleisempään järjestöjohtamisen⁶⁵ tarkasteluun.

Tämän tutkielman päättää johtopäätösluku (luku kuusi), joka vielä kokoaa tutkielman keskeiset tulokset ja antaa suuntaviivoja tulevaisuuden kirkon työlle.

4. Setlementtiliiton perustamisen tausta kirkon hankkeena

4.1. Kirkon sosiaalinen tehtävä – suomalainen asetelma ja englantilaiset vaikutteet

Modernin yhteiskunnan synty 1700–1800-luvuilla muutti kirkon roolin suomalaisessa yhteiskunnassa. Kirkko oli aiemmin keskeinen ja monin paikoin ainoa sosiaalinen organisaatio. Sosiaalinen kenttä, ihmisten kokonaisvaltainen hyvinvointi ja yleinen hyvän edistäminen, oli kirkon toimintapiiriä. Vasta 1700-luvulta alkaen kirkon rinnalle rakentui erillinen ihmisrakkauteen perustuva hyväntekeväisyys. Modernin projekti perustui keskeisesti yksityisomistukseen ja siihen sitoutuneen yritteliäisyyden edistämiseen. Suomen kohdalla kyse oli varsinkin metsävarojen uudenaikaisesta, tehokkaammasta hyödyntämisestä. Matti Klinge on osoittanut, miten säätyläispapit olivat tässä projektissa keskeisiä toimijoita yhdessä muiden virkamiesten kanssa. Taloudellisen murroksen rinnalla vaikutti samanaikaisena ilmiönä pietistinen liike, joka merkitsi kääntymistä hengellisiin kysymyksiin sekä uskonnollista ryhmäkuntaisuutta. Käännekohta kirkon yhteiskunnallisessa roolissa tuli ilmeiseksi, kun kirkko, kunnallishallinto ja opetuslaitos erotettiin.⁶⁶

Modernin projekti oli Suomen eurooppalaisuuden kehittymistä. Opiskelun, matkustamisen, kirjallisuuden, kongressien ja ulkomaisten asiantuntijoiden vierailujen avulla kartutettiin tietotaitovarantoa. Pyrkimyksenä 1800-luvun lopulta lähtien oli luoda Suomeen ja etenkin suomalaisiin kaupunkeihin kehittynyt infrastruktuuri omaksumalla parhaita käytettävissä olevia vaihtoehtoja.⁶⁷ Uudenlainen kristillis-sosiaalinen toiminta oli osa tätä kokonaisuutta. Saksalaisten esikuvien mukaan käynnistyi diakoniatyö ja vapaakirkollinen herätys johti laajaan sosiaalityöhön. Kaupunkilähetykset, Pelastusarmeija, Valkonauha ja allianssikristillisyyden alkoivat vaikuttaa. Pirjo Markkola on osoittanut, miten yhteiskunnan muuttuminen vaikutti merkityksiin, joita annettiin uskonnolle ja uskonnolliselle elämälle. Moraalin vahvistaminen oli yksi keskeinen teema. Markkolan mukaan tässä kokonaisuudessa rakennettiin naisten elämää

⁶³ Sirenius kirjalisen tuotannon luettelona olen käyttänyt E. J. Ellilän laatimaa alkuperäisteosten luetteloa. Ks. Sirenius 1961.

⁶⁴ Ajo 2017 2017, 1.

⁶⁵ Järjestöjohtamisesta ks. Lind 2022.

⁶⁶ Klinge 2006.

⁶⁷ Hietala 1992, 11–24.

ja toimintamahdollisuuksia suomalaisessa yhteiskunnassa. Uudet järjestöt mahdollistivat kristityn naisen kutsumuksen toteuttamisen yhteiskunnallisessa ja poliittisessa elämässä.⁶⁸

Suomen kirkossa yhteiskunnallinen murros johti pohdintaan kirkon olemuksesta. Luterilaista tunnustuksellisuutta painottanut ”kirkollinen suunta” jäi tappiolle 1900-luvun alkuun tultaessa. Vahvan aseman saavutti ”raamatullinen suunta”. Sen johtohahmo, piispa ja myöhempi arkkipiispa Gustaf Johansson edisti pietististä kirkkokäsitystä. Kirkon painopiste liikkui herätyskristillisyyden ja talonpoikaisen kansan suuntaan.⁶⁹

Vuoden 1905 suurlakon jälkeen kirkkoa kritisoitiin sekä liberaalin sivistyneistön että vasemmistolaisen työväenliikkeen taholta. Kirkossa ryhmyttiin joko puolustukseen tai pyrittiin voimien kokoamiseen tavalla, joka johti missionaariseen, kansan kristillistä kasvattamista ajavaan, ”nuorkirkolliseen suuntaukseen”. Nuorkirkollisuus ei merkinnyt irtiotta pietismin traditiosta mutta raamatullisesta suunnasta poiketen nuorkirkolliset olivat valmiita antamaan tunnustusta modernille tieteelliselle ajattelutavalle sekä etsimään yhteistyötä kristillisen työväestön suunnasta. Heidän kirkkokäsityksensä oli kaksikehäinen. Kansan kasvattamisesta vastasi tunnustavista kristityistä muodostuva ydinseurakunta. Tämän seurauksena pietistisen tunnustautumisen hengessä syntyi yhdistysmuotoista sisälähetystä sekä paikallisseurakuntien sisälle aktiivien seurakuntapiirejä.⁷⁰

Nuorkirkollisuuteen sisältyi pyrkimys yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden huomioimiseen. ”Sosiaalinen kysymys” nousi kirkolliseen keskusteluun.⁷¹ Kirkkohistorian professori Jaakko Gummerus kiinnitti Teologisessa Aikakauskirjassa vuonna 1913 huomiota siihen, miten ”julkisen elämän” kehittyessä ala toisensa jälkeen oli irtautunut yhteydestään ”kirkolliseen elämään”. Samalla hän painotti, etteivät seurakunnan velvollisuudet sosiaalisen kysymyksen osalta olleet päättyneet: ”Mikäli itsenäistyneessä opetustoiminnassa ja huolenpidossa yhteiskunnan kovaosaisista tulee ilmi virtauksia ja pyrkimyksiä, jotka ovat kristinuskon hengelle vieraita, tai mikäli seurakuntaelämän erikoiset vaatimukset näissä suhteissa jäävät tyydyttämättä, sikäli täytyy seurakunnan ylläpitää omaa toimintaa näillä aloilla.” Gummerus etsi toiminnan järjestämiseen seurakuntakeskeistä ja kristilliset järjestöt huomioivaa mallia, joka voisi konkretisoida uudenlaisessa kirkkorakennuksessa. Hän viittasi kansainvälisiin esimerkkeihin ja kiinnitti erityisesti huomiota Englannista haettuihin malleihin.⁷²

Englanninkielisen maailman osalta virikkeitä 1910-luvun keskusteluun toi laajasti Sigfrid Sirenius, jota Gummerus ohjasi. Gummeruksen innostamana Sirenius laati Englannin kirkollisista oloista tutkimuksen, jossa selvitti ”seurakunnallisia ja sielunhoidollisia työtapoja kaupunkiseurakunnissa”. Tutkimuksen osatehtävänä hän selvitti työväen keskuudessa harjoitettua toimintaa. Tutkimus rajautui anglikaanikirkkoon ja vapaisiin suuntiin. Sireniuksen mukaan historiallisissa selvittelyissä Gummeruksen ohjaus korostui. Vuonna 1917 ilmestynyt

⁶⁸ Markkola 2002.

⁶⁹ Veikkola 1990, 483–486.

⁷⁰ Veikkola 1990, 486–488; ks. myös Veikkola 1980.

⁷¹ Veikkola 1990, 487.

⁷² Gummerus 1913, 357–358, 363.

julkaisu jakaantui kolmeen osaan: historialliseen taustaan, kirkon tarkasteluun sekä kirkon toiminnan tarkasteluun.⁷³ Teosta voi lukea pitkälti suomalaiseseen keskusteluun kirjoitettuna puheenvuorona kirkon tehtävästä.

Anglikaaninen kirkko oli 1910-luvulla Sireniukselle reformeeratun kristikunnan elinvoimaisin kirkko. Teoksensa historiallisessa osassa Sirenius kuvasi kirkon uudistumista 1700–1800-luvuilla. Valtiolliseksi koneistoksi ja eläkelaitokseksi muuttunut kirkko rakensi uudelleen käsityksen ”tehtävästään kansan elämässä”. Se syvensi käsitystä siitä ”mitä kristinusko ja mitä Kristuksen kirkko on” ja kykeni soveltamaan sitä 1800-luvun elämään. Sirenius viestitti, miten erilaiset hengelliset painotukset täydensivät toisiaan. Matalakirkollista, evankelista herätystä oli seurannut korkeakirkollinen Oxford-liike, joka avarsi käsitystä kääntymyksestä ja kristillisestä elämästä. Kääntymisen ja ratkaisun ohella tärkeitä olivat armonvälineiden säännöllinen käyttäminen, kristillinen harjoitus ja kirkolliset tavat. Sireniuksen mukaan Oxford-liike vahvisti myös seurakuntaelämää tekemällä paikkakunnasta seurakunnallisen toiminnan keskuksen. Kyse oli ”uskovien kasvattamisesta” ja ”eksyneiden etsimisestä”, jonka seurauksena sielunhoitotyö uudistui ja työalat kehittyivät. Kirkon kokonaisuutta täydensi vielä väljäkirkollinen suunta, joka yhteiskunnallisen elämän alueella laajensi kirkon toimintaa ”kurjuuteen vajonneen teollisuustyöväestön” keskuuteen. Väljäkirkollisuus myös avarsi näköaloja ja antoi uusia ajatuksia ”Jumalan kaikkia käsittävästä rakkaudesta ja maailmaa tähtäävistä tarkoituksista”.⁷⁴

Englannin 1900-luvun alun kirkkoa tarkastellessaan Sirenius kuvasi teollistumisen synnyttämiä yhteiskunnallisia epäkohtia, työväestön keskeistä asemaa demokraattisen yhteiskunnan päätöksenteossa, sosiaalisia ongelmia sekä uskonnollista välinpitämättömyyttä ja kristinuskon marginalisoimista. Samalla hän näki aiheita optimismiin. ”Valveutunut työväestö” kulki kohti kristillisiä ihanteita ja kirkossa vallitsi ”rohkea ja toivorikas mieli” sekä ”keskinäisvastuun tunne”. Sireniuksen mielestä Englannissa vaikutti usko ”Kaikkivoipaan Jumalaan”, ja suomalaisten tulisi oppia englantilaisilta rohkeampaa suhtautumista kirkkoa vastustaviin voimiin, sekä englantilaisen kristillisyyden sosiaalista henkeä. Sireniuksen mukaan suomalaisten vaara oli ”pelkässä oman autuuden etsimisessä” mutta englantilaisten vaara oli puolestaan etäännyttämisessä kristinuskon keskukselta, ristin evankeliumista. Teoksessaan Sirenius kuvasi, miten englantilaiset papit olivat vahvistaneet kirkon merkitystä ”yhteiskunnallisen ja siveellisen elämän aloilla” sekä järjestäneet seurakuntaelämän palvelemaan ”vähäväkisten ajallistenkin tarpeiden tyydyttämistä”. Toiminnassa oli myös hyödynnetty jokaisen yksityisen ihmisen lahjoja ja siten kyetty osoittamaan, että jokaista kirkon jäsentä tarvitaan. Maallikkojen roolia kasvattamalla oli mukauduttu demokraattiseen aikaan.⁷⁵

Englannin kirkon toimintaa sävytti Sireniuksen mukaan Jumalan valtakunnan korostus. Kun luterilainen kristitty painotti evankeliumin lohdutusta yksityiselle syntiselle, painotti englantilainen kristitty Kristuksen maailmaan tuomaa valtakuntaa yksityisen ihmisen

⁷³ Sirenius 1917a.

⁷⁴ Sirenius 1917a, 27–31, 65–71, 101.

⁷⁵ Sirenius 1917a, 133–271.

palvomisen ja työskentelemisen "toimintapiirinä". Sirenius toi monipuolisesti esiin englantilaista jumalanpalveluselämää. Saarnojen osalta hän näki sosiaalisen piirteen vahvuutena mutta huomautti, että se muuttuu heikkoudeksi "kun ulkonaiset olot ja niiden parantaminen saavat julistuksessa sellaisen sijan, että sydänten uudistus jätetään syrjään". Niin ikään Sirenius esitteli laajasti kirkon evankelioimistoimintaa eli sananjulistusta varsinaisen jumalanpalveluksen ulkopuolella sekä kirkollista opetustoimintaa.⁷⁶

Sireniukselle erityinen kokonaisuus Englannin kirkon toiminnassa oli "esikartanotyö". Tällä työllä oli kaksi tehtävää. Sen myötä kutsuttiin seurakuntaan kirkon toiminnasta vieraantuneita ja sen myötä ylläpidettiin yhteyttä "ihmisten arkielämän ja seurakuntaelämän välillä". Kokonaisuutta lähestyttiin kahdella tapaa. Niistä kotikäyntityö edisti ennen muuta sielunhoitotyötä, ja sitä Sirenius painotti yhtenä papiston tärkeimmistä velvollisuuksista. Työtä saattoi tehdä myös "pappilan naisväki" sekä työhön harjaantuneet maallikot. Toinen lähestymistapa keskittyi seurakunnallisen arkitoiminnan vahvistamiseen. Kyse oli seurakunnan kehittämisestä kokonaisvaltaisena yhteisönä. Kirkkojen yhteyteen tarvittiin seurakuntakoteja, joihin voitiin keskittää jalostavaa ajanviettoa, virkistystä ja erilaista toimintaa. Oli rakennettava uudenlaisia toiminnallisia keskuksia, jotka tukivat kodikkuutta, henkistä ja ruumiillista vastavaikutusta teollisuustyölle, kristillistä kasvatusta lapsille sekä tukea nuorisolle.⁷⁷

Sosiaalista kenttää ei seurakunta saanut jättää vain "valtion tai kunnan tai yleisen ihmisystävyyden" keinojen varaan. Kristinuskoa ei saanut erottaa sosiaalisen elämän alueesta. Niinpä Sirenius esitteli uudenlaista kirkkorakennustapaa, jonka vapaat suunnat ja anglikaaninen kirkko toteuttivat hieman eri tavoin. Uudessa rakennustavassa kirkko ja muut "nykyaikaisen seurakuntatyön" huoneistot hahmotettiin kokonaisuutena. Lisäksi hän esitteli monenlaisia sosiaalisen alueen kerhoja, joita seurakunnat tarvitsivat seurakuntaväen kokoamiseen. Oli omat kerhonsa lapsille, nuorille, miehille ja naisille. Tässä yhteydessä kyse ei ollut jumalanpalvelusten ympärille muodostuneista kerhoista, joilla oli omat tehtävänsä. Kyse ei ollut niinkään toimimisesta seurakunnassa, eikä seurakuntatietoisuuden vahvistamisesta erilaisen "maallikkotyön" tapaan vaan juuri "ensi sijassa sosiaalisen luonteen" toiminnasta.⁷⁸

Huomionarvoisena sosiaalisen työn toimintamallina Sirenius esitteli lyhyesti settlementtitoiminnan. Sirenius totesi, että settlementtitoiminta liittyy vain osittain kirkon sosiaaliseen tehtävään. Useimmilla settlementeillä ei ole sidosta seurakunnalliseen toimintaan. Sireniuksen mukaan: "Settlement-aate perustuu siihen vakaumukseen, että persoonallinen kosketus on se voima, jolla ihmiset parhaiten vaikuttavat toisiinsa ja edistävät toistensa kohoamista." Toiminta käynnistyi Lontoossa 1880-luvulla kristillisen myötätunnon pohjalta tasoittamaan yhteiskunnallisia eroja. Tavoitteena oli luoda myönteistä kehitystä elinolosuhteiden kannalta vaikeimmassa asemassa olevilla kaupunkialueilla. Settlementtiliikkeen käynnistivät eri yhteiskuntaryhmistä tulleet ihmiset. Oli toimijoita yliopistojen, anglikaanikirkon ja vapaiden suuntien piiristä. Settlementtitoiminnasta muotoutui

⁷⁶ Sirenius 1917a, 272-417.

⁷⁷ Sirenius 1917a, 418-427.

⁷⁸ Sirenius 1917a, 427-441.

monipuolinen sosiaalisen toiminnan kokonaisuus, joka piti sisällään kerhotyön, sivistystoiminnan, kunnalliset harrastukset sekä laajan työn ennen muuta lasten ja nuorten hyväksi.⁷⁹

Sirenius näki, että settlementtitoiminta voi palvella ”esikuvana nykyaikaiselle seurakuntatyölle”. Hän viestitti, että settlementti-innovaatio voi toimia kirkon sosiaalisen tehtävän toteuttamisessa modernina aikana. Sirenius esitteli kolme esimerkkisetlementtiä, jotka palvelivat tätä näkökulmaa. Oxford-House edusti anglikaanista korkeakirkollisuutta. Toimintamalli oli rakennettu siten, että settlementtiä ja seurakuntaa johti sama henkilö. Ridley-House edusti puolestaan matalakirkollista, evankelista suuntaa. Se toimi Oxford-Housen tapaan kirkon paikallisseurakunnan yhteydessä, ja samalla se oli rakennettu mahdollistamaan monipuolisempaa kokemusta eri aloilla toimiville ihmisille. Yliopistoväki sai tilaisuuden sosiaaliseseen työhön osana kirkon sosiaalista tehtävää, liike-elämässä työskentelevät seurakunta-aktiivit saivat mahdollisuuden vapaaehtoistyöhön ja seurakuntien työntekijät saivat perehtyä haastavassa kaupunkiympäristössä tehtävään uudenlaiseen seurakuntatyöhön. Sirenius viimeisenä esittelemä Robert Browning Settlement edusti lähinnä yksittäistä vapaata seurakuntaa, jonka missio oli edistää työväenliikkeen ja kristinuskon vuorovaikutusta. Tämä settlementti oli kokonaisuus, jossa yhdistyi sosiaalinen toiminta ja uskonnollinen seurakuntatyö.⁸⁰

Sirenius päätti kirkon sosiaalisen työn tarkastelun työn kriittiseen arvioon. Hän viestitti, miten kirkon tehtävän näkökulmasta on tärkeää, että sosiaalinen työ toteutuu rinnakkain vahvan hengellisyyden kanssa. Uskonnosta ei saa tehdä ”halpahintaista” eikä sosiaalinen toiminta, kerhot ja konsertit, saa johtaa uskonnollisuuden sivuuttamiseen. Sirenius tarkasteli myös toiminnan tuloksia ja viittasi tilastoihin, jotka kertoivat ihmisten työllistymisestä, onnistuneesta päihdetyöstä, lastensuojelusta, prostituution vastaisesta työstä, asumispalveluista, perusopetuksesta, nuorisotyöstä ja erityisnuorisotyöstä, mies- ja naistyöstä, taloudellisesta avustamisesta sekä kirjastotoiminnasta. Samalla Sirenius korosti sosiaalisen työn laadullista merkitystä ja kuvasi yksittäisen poikajoukon kasvua seurakunnan aktiiviseen jäsenyyteen ja teki perustavan huomion: ”Näissä Itä-Lontoon pojissa oli hyvä selvästi pääsemässä voitolle.”⁸¹ Työn tulokset merkitsivät kokonaisvaltaisen lähetyksen hengessä kaikkinaista vapautumista pahan voimista.

Teoksensa lopuksi Sirenius käsitteli ”ulkolähetystyötä” ja korosti tarvetta kytkeä lähetystyö kaikkineen kirkon toiminnan kokonaisuuteen. Sirenius viittasi Englannissa toteutettuun sisälähetystyön organisoimiseen osana kirkon ja seurakuntien säännöllistä toimintaa. Missionaalisen kirkon hengessä hän totesi lähetystyön kuuluvan kirkon ja sen seurakuntien tehtäviin. Erillisten lähetysjärjestöjen olemassaolo oli Sirenius mukaan ”hätäkeino Kristuksen lähetyskäskyn toteuttamiseksi”. Erilliset järjestöt aiheuttivat turhia kustannuksia, ja ”mikä pahinta” loivat väärän mielikuvan lähetystyöstä. Herran käskyyn perustuva työ ei voi olla valinta tai eri järjestöjen keskinäisen kilpailun asia. Sirenius perusteli. Häntä häiritsi myös

⁷⁹ Sirenius 1917a, 441–442.

⁸⁰ Sirenius 1917a, 442–444.

⁸¹ Sirenius 1917a, 446–450.

hajanaisuudesta seuraava ”rikkinäisyys” työkentillä. Lähetystoiminnan keskittäminen oli kuitenkin edennyt 1900-luvun alussa. Sirenius tervehti positiivisina merkkeinä uutta yhteistoimintaa ja keskinäisen yhteyden tajuamista. Viime kädessä kyse oli hänen mukaansa Jumalan valtakunnan edistämisestä ”pakanain keskuudessa”. Sirenius totesi maallistumiseen viitaten, että idän sivistyskansoissa haasteena oli pakanuuteen yhtynyt länsimainen jumalankieltäyminen, intellektualismi, agnostisuus ja materialismi. Ja kuitenkin työtä ei voi olla tekemättä. Hän huomautti, että ”kristittyjen joukot” on voitettava ”lähetysten kannattajain riveihin”.⁸²

4.2. Kirkon ja modernin arkielämän kohtaaminen – yksi toimintalinja papiston piirissä

Suomalainen yhteiskunta joutui vuosina 1917–1918 kriisiin, jossa Pertti Haapalan sanoin ”yhteiskunta hajosi ylhäältä alas asti”. Taustalla oli vuodesta 1899 alkanut valtiovallan kriisi, jossa sen legitimitettiin ja toimintakykyä kyseenalaistettiin kaikkineen 20 vuoden ajan. Laajemmin kyse oli Haapalan mukaan modernisaatiokriisistä. Taloutta, politiikkaa, yhteiskuntaa ja ihmistä koskevat käsitykset muuttuivat. Yksilön arvoa, oikeuksia ja kokemuksia arvostettiin uudella tavalla. Ihmisten välinen eriarvoisuus alkoi merkitä yhä enemmän ja ensimmäinen maailmansota kärjisti tilannetta. Kirkon institutionaalinen asema oli vahva, mutta kirkon vastaisuus kiihtyi työväenliikkeessä. Poliittisten ja sosiaalisten jakolinjojen jyrkentyessä kirkon väitettiin pettäneen oman asiansa. Yhteiskunnallisesta näkökulmasta kirkon johdon piirissä oltiin joko hiljaa tai yritettiin ratkaista tilannetta. Haapala painottaa, että vuosien 1917–1918 taitteessa huoli kohdistui ennen muuta kirkon asemaan, ei niinkään kansakunnan tulevaisuuteen.⁸³

Jaakko Gummerus kehotti Sigfrid Sireniusta jatkamaan englantilaisten vaikutteiden tuomista Suomeen, kun tämä palasi Englannista merimiespapin tehtävistä vuonna 1912. Vuonna 1913 Sirenius ja Gummerus kutsuivat edellä mainitun vapaaseurakunnallisen Robert Browning Settlementin vetäjän F. Herbert Steadin Suomeen vierailulle. Suomessa Stead piti uskonnollis-yhteiskunnallisia esitelmiä kristinuskon ja työväenliikkeen suhteesta. Esitelmätyö herätti vallitsevassa tilanteessa huomiota. Steadin sanoma sai kritiikkiä sekä työväenliikkeen että kirkon piiristä.⁸⁴

Tällä kohtaa suomalainen näkökulma englantilaiseen settlementtityöhön oli varsin rajattu. Työtä tarkasteltiin kirkon sosiaalisen tehtävän osalta ja edelleen sen sisällä keskittyen rajatusti työväenliikkeen ja kristinuskon vuorovaikutukseen vapaan seurakunnan kehityksessä. Englantilaista settlementtityötä tunnettiin Suomessa samalla myös laajempaan ilmiönä. Esimerkiksi Alli Trygg-Helenius oli perustanut Helsinkiin jo vuonna 1890 Kansankodin Lontoon Toynbee Hall -settlementin mallin mukaan.

Gummerus ja Sirenius pyrkivät 1910-luvun kuluessa aikaansaamaan kirkon ja modernin ajan kohtaamista tavalla, jossa yksityiset pappeinkokoukset olivat keskeinen foorumi. Kirkolliskokousaloitteet eivät tuolloisessa tilanteessa toimineet. Tampereen pappeinkokous

⁸² Sirenius 1917a, 451–458.

⁸³ Haapala 2009, 18–20.

⁸⁴ Tarkka 1974, 71–72; Peltola 2009, 20–22.

vuonna 1913 asetti komitean vahvistamaan seurakunta- ja kirkkotietoisuutta sekä seurakunnallista harrastusta. Gummeruksen ja Sireniuksen kannalta varsinaiseksi käännekohdaksi muodostui Helsingissä vuonna 1915 pidetty pappeinkokous, jossa seurakunta- ja kirkkotietoisuuden kehittämisen linja sai rinnalleen toisen kehittämissuunnan.⁸⁵ Papiston piirissä sai täten kannatusta myös pyrkimys yhteyden synnyttämiseen modernin ajan arkielämän ja seurakuntaelämän välille.

Sirenius piti kokouksessa esityksen otsikolla ”Laiminlyöty uskonnollinen työala”. Hän käsitteli sitä, miten modernin projekti oli luonut Suomeen uudenlaisen sosiaalisen tilanteen, jonka synnyttämään eriarvoisuuteen ei kirkko ollut kyennyt vastaamaan. Ongelma oli, ettei ”hiippakunta-asioista ja seurakuntatoimista” ollut totuttu puhumaan ”yhtärinnan tehdasolojen, hakkuu-, lauttaus- ja uittoasiain kanssa”. Uusilta teollisuusalueilta puuttui säännöllinen seurakuntatyö. Niillä esiintyi villiintymistä ja rikollisuutta, mutta kirkon piirissä ongelmia oli vähätelty. Uusien yhdyskuntien väestön ja kirkon väliin oli syntynyt maantieteellinen ja henkinen välimatka. Samalla uusien yhdyskuntien teollisuustyöväellä oli kirkolle strategista merkitystä. Heidän joukostaan tuli laajemman työväestön henkisiä ja siveellisiä johtajia, joiden merkitys vain kasvaisi teollistumisen edetessä.⁸⁶

Sireniuksen mukaan muuttunut tilanne asetti haasteen kirkon julistukselle. Uusilla teollisuusalueilla ”Hyvän Paimenen heikoimmat asuvat, ahertavat ja kärsivät”, eikä kirkon sielunhoito ja seurakuntatyö heitä tavoita. Tarvittiin ”jatkovaa, järjestelmällistä ja kärsivällistä työtä”, jotta ”Kristuksen palveleva rakkaus” tulisi yksittäisiä ihmisiä lähelle. Ja työhön tarvittiin oikeanlaisia saarnaajia, sellaisia, jotka ovat sopivia palvelemaan työläisten, jopa sosialististen työläisten keskuudessa. Edelleen Sirenius korosti, että myös tehtaiden johtajien laiminlyönteihin tuli puuttua ja työväestön aineellista ja henkistä tilaa parantaa. ”Oikeuden ja vanhurskauden” toteuttamisen tuli olla osa julistusta.⁸⁷ Sirenius painotti, että kirkon tulisi toimia nopeasti ja vapaaehtoisuutta hyödyntäen. Pappeinkokous hyväksyi Sireniuksen esitykseen liittyneet ponnet ja asetti Teollisuusseutujen evankelioimistoimikunnan asioita edistämään.

Sortavalan pappeinkokous syksyllä 1916 sai käsiteltäväkseen toimikunnan mietinnön, jonka Gummerus ja Sirenius olivat yhdessä laatineet.⁸⁸ Gummerus johti toimikuntaa puheenjohtajana ja Sirenius oli kutsuttu evankelioimistyötä toteuttavaksi sihteeriksi. Mietinnössä määriteltiin evankelioimistyön yleiset suuntaviivat sekä kuvattiin alkuvaiheen toimintaa ja esiteltiin tulevia linjauksia. Suuntaviivoissa todettiin, että teollisuusseuduilla tehtävä työ on osa laajempaa kirkon sosiaalista tehtävää ja että se on evankelioimistyötä kahdella tavalla. Siinä ”vanhaa evankeliumia” julistettiin ”etäällä oleville”, mutta samalla evankeliumi ymmärrettiin aiempaa laajemmin. Suuntaviivoissa painotettiin, että evankeliumilla on myös ”suuri sosiaalinen kantavuutensa”, ”kaikkia olosuhteita uudistava

⁸⁵ Larkio 1969, 8–10; Larkio 1978, 26–30.

⁸⁶ Sirenius 1916, 3–11.

⁸⁷ Sirenius 1916, 11–15.

⁸⁸ Sirenius 1934, 14.

voima”. Ja että evankeliumin sosiaalista näköalaa tulisi soveltaa yhteiskunnallisen elämän eri puoliin.⁸⁹

Evankelioimistoimikunta määritteli työn suuntaviivoissa tarkemmin evankeliumin sosiaalisen näköalan. Pietistisessä hengessä todettiin, ettei kyse ollut ulkonaisesta, yhteiskunnallisesta ohjelmasta. Kyse oli pitkälti totutulla tavalla tehtävästä evankeliumin julistuksesta, mutta niin, että saarnoissa ”sosiaalinen puoli pääsee oikeuksiinsa”. Evankeliumin hengen tulisi siten elävöittää ihmisten koko elämää ja uskon voiman osoittautua rakkauden voimaksi. Toimikunta viestitti, että tällainen julistus synnyttää ”rohkeutta ja toivoa” sekä puhuttelee myös sosiaaliseen edistystyöhön luottavia eli työväenliikkeenkin toimijoita.⁹⁰

Mietinnön yleisiin suuntaviivoihin kuului käytännön toimintalinjaus. Toimikunta näki teollisuusseuduilla tarpeen uskonnollisiin puheisiin sekä niiden rinnalla yhteiskunnallisiin ja kirkollisiin esitelmiin. Esitelmien osalta tuli huomioida myös kristillistä uskoa kohtaan esitetty kritiikki. Niin ikään puheiden ohella oli tarvetta syventävälle kirjallisuudella ja pysyvälle toiminnalle. Toimikunta linjasi, että varsinainen vakinainen toiminta voi saada paikallisesti ja ajan myötä eri toimintamuotoja. Tärkeää oli, että toiminta tehdään yhteistyön periaatteella paikallisseurakunnan papiston kanssa ja että päämääränä on seurakuntaelämän elpyminen. Edelleen toimikunta totesi, että yhteistyöperiaatteesta voidaan poiketa ”huutavan tarpeen” vallitessa. Lähetysseuran palveluksessa työskentelevä Sirenius oli jo hoitanut kutsuttuna työntekijänä näitä tehtäviä päätyönsä ohessa.⁹¹

Mietinnössä kuvattiin työn merkitystä Sireniuksen tekemän käytännön työn perusteella. Yksi havainto oli, että henki eri paikkakunnilla vaihteli sen mukaan, miten tehtaiden työntekijöitä oli kohdeltu ja miten seurakunta oli palvellut. Toinen havainto oli, että kontekstuaalisesti lähestyiden työn mahdollisuudet olivat hyvät. Kirkon sosiaalinen työ lisää luottamusta ja avaa sielunhoitomahdollisuuksia, kun teollisuusväestön ”vaikeuksista rikas elämä” huomioidaan kaikessa työn lähtökohtana. Ihmiset tarvitsevat uusia näköaloja ja vapauttavia sanoja. Kolmas havainto oli, että näin toimien kristillinen julistus tavoittaa ihmisiä tavallisen kirkkokansan ulkopuolella sekä tukee aktiivisia seurakuntalaisia vaikeassa ympäristössä.⁹²

Evankelioimistoimikunta raportoi laajemmin siitä, miten sen toteuttama toiminta oli organisoitu. Alkuun oli selvitetty olemassa olevien sisälähetysjärjestöjen mahdollisuudet eli voisiko Suomen Kirkon Sisälähetysseura, NMKY tai Suomen Lähetysseura ottaa tehtävän hoitaakseen mutta näiden järjestöjen toiminta oli vakiintunut toisenlaiseen työhön. Parhaana ratkaisuna pidettiin ”jonkunlaisen erikoisjärjestön muodostamista” eli kirkollisten tarpeiden hoitamiseen vakiintunutta toimintatapaa. Pikaisen ratkaisun sijaan toimikunta päätyi tällä kohtaa odottamaan uuden ”jonkinlaisen kirkollisen keskusjärjestön” synnyttämistä. - Alkuvaiheen väliaikainen ratkaisu oli löytynyt Suomen Lähetysseuran yhteydestä. Vaikka Lähetysseura ei katsonut olevansa varsinainen sisälähetysjärjestö, sen säännöt mahdollistivat sisälähetystä edistävät tarkoitukset eli asianmukaisen rahaston perustamisen ja työntekijän

⁸⁹ Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajaanasutuissa väestökeskuksissa 1916.

⁹⁰ Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajaanasutuissa väestökeskuksissa 1916.

⁹¹ Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajaanasutuissa väestökeskuksissa 1916, 7.

⁹² Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajaanasutuissa väestökeskuksissa 1916, 12–14.

rekrytoinnin. Työntekijäasian kannalta ratkaisua edisti, että Sirenius työskenteli jo valmiiksi Lähetykseuran työntekijänä. Lähetykseuraan kytkeytymisen myötä työn tarvitsema varainkeruu saatiin käyntiin.⁹³

Tulevaisuuden linjausten osalta toimikunta esitti ensinnäkin panostamista uskonnollis-sosiaaliseen kirjallisuuteen ja tutkimukseen sekä toiseksi uskonnollis-sosiaalisen koulutuksen järjestämistä kirkon työntekijöille ja muille kiinnostuneille. Kolmanneksi toimikunta ehdotti kirkon uskonnollis-sosiaalisen toiminnan keskittämistä erityiseen toimintakeskukseen, joka perustettaisiin ulkomailla toimivien settlementtien mallin mukaan. Tällaisessa settlementissa kirkon työntekijät voisivat perehtyä yhteiskunnallisiin kysymyksiin sekä uskonnolliseen työhön niiden ratkaisemiseksi. Edellä mainitut tutkimus- ja koulutustoiminnot voitaisiin liittää tämän settlementin yhteyteen. – Ensimmäinen askel tällaisen uuden kristillisen työhaaran rakentumisessa olisi toimikunnan mukaan uusien työntekijöiden rekrytoiminen uskonnollis-sosiaaliseen työhön. Sortavalan pappeinkokoukselle toimikunta esitti mietinnössään työn jatkamista valitulla linjalla.⁹⁴

Sortavalan kokous hyväksyi esitetyt kehittämisajatukset ja asetti uuden toimikunnan jatkamaan työtä. – Saadun kannatuksen ohella asian käsittely pappeinkokouksissa toi esiin jännitteet. Helsingissä ja Sortavalassa käsiteltiin sekä seurakunta- ja kirkkotietoisuuden vahvistamista, että teollisuustyöväestön parissa tehtävää, modernin arkielämän kohtaamiseen tähtävää kehittämistyötä. Raamatullista suuntaa edustanut piispa Colliander oli valmis kirkolliskokousmenettelyn kautta lisäämään papistoa teollisuusseuduilla mutta torjui nämä kaksi lähinnä nuorkirkollista uudistuslinjaa. – Collianderilla oli arkkipiispa Johanssonin tuki. Kevään 1916 aikana Johansson painotti Sireniukselle, että vain yksilöitä voidaan pelastaa, ja että laajempia kamppailuja tulee välttää.⁹⁵

Nuorkirkolliseen uudistukseen kokonaisuudessaan liittyi pyrkimys sääty-yhteiskunnan pappisvaltaisen kirkon muuttamiseen kohti demokraattisen ajan kansankirkkoa. Demokraattisuuden vahvistamiseen liittyi myös valmistautuminen uskonnonvapauslainsäädäntöön. Nuorkirkolliset johtohenkilöt, kuten Sirenius kannattivat vahvasti seurakunnallisen maallikkotoiminnan kehittämistä. Sireniuksen mukaan pappi ei voinut työskennellä ”ylhäältä alaspäin”. Oli työskenneltävä ihmisten tasolla ja saatava kaikki mukaan. Maallikkojen aktivoiminen osana seurakunta- ja kirkkotietoisuuden vahvistamista kytkeytyi seurakuntatyön keskusjärjestön perustamispyrkimykseen. Sortavalan pappeinkokouksessa kannatettiin myös teollisuusseutujen evankelioimistyön sisällyttämistä tähän keskusjärjestökokonaisuuteen, perustettavaan Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliittoon.⁹⁶

⁹³ Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajanasutuissa väestökeskuksissa 1916, 7–10.

⁹⁴ Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajanasutuissa väestökeskuksissa 1916, 15–16.

⁹⁵ Larkio 1978, 27–36.

⁹⁶ Veikkola 1999; Veikkola 1980, 286–288; Larkio 1980, 191; Larkio 1978, 36–37.

Lähetysseuran yhteydessä toimivassa Teollisuusseutujen Evankelioimistoimikunnassa mielipiteet jakautuivat. Seurakunnallisten voimien kokoamiseen tähtäävän SKSK:n perustamista kannatettiin mutta teollisuusseuduilla tehtävä työ oli osan mielestä tärkeä pitää irrallaan kirkollisia päämääriä varten toimivasta keskusjärjestöstä. Sidonnaisuus kirkolliseen elimeen voisi kaventaa liikkumavaraa ja toiminnan resursseja. Varsinkin Sirenius oli erillisen, itsenäisen järjestön perustamisen kannalla. Päätöksenteossa haluttiin kuitenkin pitäytyä pappeinkokousten päätöksiin, joten itsenäiseen järjestöhankeeseen ei ilman yhteistä päätöstä ryhdytty.⁹⁷ - Sirenius kannatti molempia nuorkirkollisia uudistuslinjoja mutta halusi toiminnallisista syistä pitää ne organisatorisesti erillisinä. Oli eri asia kehittää seurakuntaelämää ja eri asia kehittää seurakuntaelämän ja modernin arkielämän välistä yhteyttä.

4.3. Kirkko osana suomalaisen yhteiskunnan kriisiä

Venäjän keisarivallan kukistuminen maaliskuussa 1917 ja sitä seuranneet tapahtumat realisoivat valtiovallan kriisin Suomessa. Tapahtumat veivät, Sireniuksen sanoin ”kansamme uuteen aikaan, uusien suurten tehtävien ja mahdollisuuksien eteen”. Kesän 1917 tilanteessa hän viestitti tarmokkaan toiminnan ja siten strategisen päättäväisyyden merkitystä: ”Tulevaisuuden vapaan Suomen rakentamistyössä on Kristuksen evankeliumista lähteville voimille annettava perustava merkitys.” Käytännössä kyse oli uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelman toteuttamisesta.⁹⁸ – Juhani Veikkola on todennut, miten kirkon ja kristinuskon vastaisuuden voimistuminen Suomessa vuosina 1917–1918 johti apologetis-kansallisen motivaation painottumiseen teollisuusseutujen evankelioimistyössä, ja se heijastui myös toimintatapoihin.⁹⁹

On kiinnostavaa lukea rinnakkain teollisuusseutujen evankelioimistyöstä vain vuoden välein laadittua kahta toimikuntaraporttia, edellä esiteltyä vuoden 1916 julkaisua ja Sireniuksen ilmeisesti kesällä 1917 laatimaa raporttia: ”Uskonnollisia tarpeita ja uskonnollista työtä Suomen teollisuuskeskuksissa”.¹⁰⁰ - Vuoden 1917 terminologiassa kansallinen uskonnollis-yhteiskunnallinen tehtävä peitti osin alleen puheen kirkon sosiaalisesta tehtävästä. Kirkon sijaan laajempi kokonaisuus oli Suomi, Suomen kansa ja ”maamme”.

Kysymys yhteiskuntamoraalista tehdasseuduilla muodostui vuonna 1917 keskeiseksi. Elämisen vaikeus teollisuusseuduilla kytkeytyi aiempaa selkeämmin kristillisestä uskosta vieraantumiseen ja suoranaiseen luopumiseen. Aiemman vuonna 1915 asetetun evankelioimistoimikunnan tehtävänasettelu sai myös uutta korostusta. ”Vapaalla” uskonnollis-sosiaalisella toiminnalla tuli ennen muuta näyttää ”mikä merkitys kristinuskolla on ajallisen elämän uudistavana ja säilyttävänä voimana sekä yksityisen että kansakunnan elämässä ja vaiheissa”. Tällä tavoin aiempi puhe evankeliumin laaja-alaisesta ymmärtämisestä ja kaikkia olosuhteita uudistavasta voimasta vaihtui puheeseen kristinuskon merkityksestä yksilölle ja kansakunnalle. Lähetys vaihtui apologetiikkaan. - Samalla on hyvä huomata, että raportit

⁹⁷ Larkio 1978, 36–38.

⁹⁸ Sirenius 1917c, 27-28; Haapala 2009, 18.

⁹⁹ Veikkola 1980, 426.

¹⁰⁰ Ks. Sirenius 1917c ja Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajaan asutuissa väestökeskuksissa 1916.

laadittiin eri tarkoituksissa. Ensimmäinen oli suunnattu ensisijaisesti pappeinkokoukselle ja jälkimmäinen paljolti niille yksityisille henkilöille, joilta ajateltiin saatavan tukea uskonnollis-yhteiskunnalliseen työhön.

Vuoden 1917 raportissa Sirenium nimesi työlle kaksi tarkoitusta. Ensinnä kristillisiä piirejä tuli valistaa yhteiskunnallisesti teollisuuskehityksen asettamista "velvoituksista" kirkolle ja seurakunnille. Toiseksi sen valistuksen avulla tuli teollisuusväestöön levittää "kristillissiveellistä valistusta" osoittamaan, että "vallalla oleva kielteinen ja materialistinen elämäkäsitys on kykenemätön hedelmöittämään ihmiselämää ja johtaa rappeutuneisuuteen", ja että kristinusko tarjoaa "takeet niin yksilöllisen kuin yhteiskunnallisen elämän uudistumiseen".¹⁰¹ – Voi sanoa, että tehtävänasettelu kytkeytyi nuorkirkolliseen kaksikehaisen kansankirkon ajatteluun sekä sisälähetyshenkiseen kansansivistystyöhön. Samalla uusi tehtävänasettelun muotoilu siirsi painotusta sosiaalisesta hengellisyydestä sosiaaliseen käytäntöön ja etiikkaan.

Edelleen vuoden 1917 raportissa Sirenium kuvasi uskonnollis-yhteiskunnallista työtä vuodesta 1915 järjestäneen toimikunnan saamia kokemuksia. Hän painotti toteutettua esitelmätoimintaa ja sosiaalikasvatuksen tarkastajan J. H. Tunkelon kanssa tehtyä yhteistyötä. Esitelmiä oli pidetty kristinuskon, tieteen, talouden ja kasvatuksen aihepiireistä. Uutena erityispiirteenä Sirenium korosti tehdasseutujen esitelmätoiminnan merkitystä eri ihmisryhmien yhteyttä luovana toimintana: "'Herroja' ja 'työläisiä', hurskasta kirkkokansaa ja innokkaita sosialisteja on istunut toistensa rinnalla. Ja on tuntunut siltä, että kaikista vastakohtista huolimatta on elämässä suuria tärkeitä aloja, jotka ovat meille kaikille yhteisiä, on yhteisiä huolia, yhteisiä tehtäviä ja yhteisiä päämääriä, joiden aloille siirryttäessä ihmisiä erottavat väliaidat kaatuvat pois."¹⁰²

Keskinäisen yhteyden vahvistumisen kohdalla Sirenium toi esiin myös setlementtitoiminnasta saadut vaikutteet. Hän painotti "persoonallisen kosketuksen" merkitystä ennakkoluulojen heikentämisessä ja "epäluonnollisten vastakohtien" tasoittamisessa. Lisäksi hän korosti, että kohtaamistilanteet loivat edellytyksiä yhteistyölle, jota tarvittiin nuorison suojelussa, seurakuntatyön tehostamisessa ja siveellisyyden edistämässä. – Sirenium viestitti, että eristäytymisen ja vastakkainasettelujen ruokkimisen sijaan "positiivisen kristillisyyden pohjalla" tehty työ oli saanut ja saa vastakaikua työväestön parissa. Tarve jatkuvalla toiminnalla oli siten ilmeinen.¹⁰³

Vuoden 1917 raportissa Sirenium esitteli uuden uskonnollis-yhteiskunnallisen työn kansallisen ohjelman aiemman toiminnan jatkona. Ohjelma oli suunniteltu toteutettavaksi vapaaehtoisen kannatuksen varassa. Tukea haettiin niiltä kansalaisilta ja kirkon jäseniltä, "joille Jumalan valtakunnan työ tässäkin muodossa on kallis". Kyse oli kirkon sosiaalisesta toimintapiiristä. Periaatteellisella tasolla ohjelman toteuttaminen merkitsi kirkon nuorimman "vapaan uskonnollisen työhaaran" etenemistä. Periaatteiden osalta Sirenium tarkensi, että ohjelmalla edistetään kristinuskon "suurta ajatusta" velvoituksista aikana, jolloin ihmiset teollisen

¹⁰¹ Sirenium 1917c, 10.

¹⁰² Sirenium 1917c, 11-13.

¹⁰³ Sirenium 1917c, 13-14.

toiminnan kehittyessä taistelevat oikeuksistaan. Niin ikään hän korosti ohjelman merkitystä kristinuskon totuuden levittämisessä kristillisen elämäntapa- ja elämäntutkimuksen ulkopuolella eläville.¹⁰⁴

Kirkon sosiaalisen toimintapiirin työ sai toteutettavassa ohjelmassa velvollisuuskorosteisen ja evankelioivan sävyn. Samalla evankelioinnissa painottui edelleen evankeliumin sosiaalinen puoli. Kyse oli ”ihmisrakkaudesta” ja ”vanhurskaudesta”, toisin sanoen lähimmäisenrakkaudesta ja oikeudenmukaisuudesta inhimillisen yhteiselämän toimintaa ja suuntaa ohjaavina periaatteina. Pyrkimys oli täten edistää kaikkea sellaista sosiaalista toimintaa, jossa nämä evankeliumiin kiinnittyvät sosiaaliset periaatteet toteutuivat. Ohjelmaan kuului, ettei puoluepolitiikkaan pitänyt sekaantua. Ohjelman tavoitteet olivat lähinnä yhteiskuntapoliittisia. Tehtävänä oli ”kristinuskon totuudella vedota yksilöihin ja vaatia heitä alistumaan tämän totuuden alle” ja siten vastustaa ”jumalankieltäymystä, materialismia ja siveellisen yhteiselämän juuria kalvavaa yksilöllisyys-oppia”.¹⁰⁵

Uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelma tarvitsi vapaaehtoisia varoja työntekijöiden rekrytoimiseen sekä paikallisseurakuntien ja näiden työntekijöiden tukemiseen. Keskeiseksi tavoitteeksi oli hahmottunut keskustuomisto ja -kirjasto sekä ensimmäiseksi pääkaupunkiin perustettava setlementti, jonka tarkempi paikka tuli etsiä jostakin Helsingin työvään esikaupungista.¹⁰⁶ – Uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelman toteuttaminen oli näin konkretisoitavissa käytännöllisinä työtapoina setlementtitoiminnasta saatavien ideoiden avulla.

Osana vuoden 1917 raporttia Sirenius esitteli aiempaa laajemmin setlementin toimintaidean. Se perustui näkemykseen ihmisten henkilökohtaisen yhteyden ja vuorovaikutuksen keskeisestä merkityksestä ihmiselämälle ja tasapainoiselle yhteiskuntakehitykselle. Erilaiset persoonallisuudet ja eri yhteiskuntaryhmiin kuuluvat voivat keskinäisen vuorovaikutuksen kautta saada ”elämän parhaat voimat” liikkeelle. Ihmisen parhaan potentiaalın täysi toteutuminen ja oikeudenmukainen yhteiskunta merkitsivät näin myös samanaikaista yhteisymmärryksen, yhteishengen ja keskinäisen luottamuksen toteutumista. Sirenius mainitsi toimintaidean levinneen laajalti läntisessä maailmassa ja edesauttavan teollistumisesta aiheutuneiden sosiaalisten ongelmien ratkaisussa.¹⁰⁷

Sirenius viestitti, että setlementti-idealla on erityistä annettavaa suomalaisen tilanteeseen: ”Meiltä ei puutu jumalanpalveluksia eikä evankeliumin julistusta, ei puutu kokouksia, eikä esitelmiä, ei yhteiskunnallisia aloitteita eikä hyväntekeväisyystoimintaa. Mutta meiltä puuttuu henkilökohtaista kosketusta - - .” Pohjimmiltaan kyse oli toimimisesta sosiaalisella alueella veljeyden hyväksi. Kun veljeys toteutuu, ”tosi myötätunto” ja ”keskinäinen arvonto” vahvistuvat erilleen joutuneiden ihmisten kesken. Sirenius painotti.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Sirenius 1917c, 18-20.

¹⁰⁵ Sirenius 1917c, 20-21.

¹⁰⁶ Sirenius 1917c, 21-23.

¹⁰⁷ Sirenius 1917c, 23-24.

¹⁰⁸ Sirenius 1917c, 24-26.

Uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelman kannalta kiinnostava ilmiö oli se setlementtitoiminta, joka pohjautui kristilliseen ja seurakunnalliseen toimintaan. Sireniuksen mukaan henkilökohtainen vuorovaikutus sai ”ylevimmän sisältönsä”, kun seurakunnan kirkko jumalanpalveluksineen oli toiminnan keskuksena. Sirenius hahmotteli näkyä kirkkorakennuksesta, ”joka ei tarjoa ihmisille vain pyhäkköä, vaan myöskin viihdykkään kodin, missä ihmisten eri ryhmille, harrastuspiireille ja ikäkausille päivästä toiseen tarjoutuu tilaisuutta jalostavaan ajanviettoon, toimintaan ja virkistykseen”. Sirenius huomioi erityisesti kristittyjen mahdollisuuden vapaaehtoiseen palveluun ja vuorovaikutukseen, nuorten mahdollisuuden kokoontua sekä henkisen ja ruumiillisen vastapainon tarjoamisen teollisuustyön tekijöille. Hän tavoitteli taloa, joka edustaisi ihmiselämää rakentavia voimia niin arkena kuin sunnuntaina, ja joka sijaitsisi kaikkein haastavimmilla asuinalueilla.¹⁰⁹

Uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelmaan kuului myös kurssitoiminta ja kirjallisuuden levittäminen. Vuoden 1917 aikana Sirenius julkaisi kaksi teosta, joiden tavoitteena oli selventää kristinuskon ”totuuksia” ja ”merkitystä” Suomen kansalle.¹¹⁰ Teoksessaan ”Jos Jeesus ei olisi tullut...” Sirenius tarkasteli kristinuskon suoria ja välillisiä vaikutuksia. Hänen pääviestinsä oli, ettei Suomen kansaa olisi, eikä se olisi selvinnyt ilman kristinuskoa. Ja että yksilön kannalta kristinuskon merkitys oli kestävässä toivossa. Lisäksi hän painotti Raamatun ilmoitusta ja sen synnyttämää ymmärrystä synnistä. Sirenius asetti taustaksi roomalaisen maailman ja käsitteli siihen liittyen Vapahtajan tehtävää. Ihmisten ajatustavat ja tunteet muuttuivat. Esimerkiksi lasten ja sairaiden heitteillejätto sekä veriset näytelmät saivat väistyä. ”Veriseen” ja ”epäinhimilliseen” pakanamaailmaan lähti leviämään alkukirkon sanoma: rakkauden, armahtavaisuuden ja hyvän tahdon sanoma.¹¹¹

Sirenius korosti kristinuskon merkityksenä uudenlaista suhdetta Jumalaan ja toisiin ihmisiin. Sirenius viittasi Adolf von Harnackiin ja totesi 1700-luvun kristittyjen löytäneen uudelleen varhaisen kirkon painotuksen, että kristinusko koskee kaikkia ihmisiä sääty- ja luokkarajoista välittämättä. Sirenius painotti, että kristinusko palveli veljeyttä. Jumala ei ollut kaukainen ja pelottava, vaan rakastava ja ihmisiä lähellä oleva. Kristuksen sytyttämä rakkaus ajoi ihmiset antamaan, ja asetti ihmiset näin uuteen suhteeseen toistensa kanssa. Teoksessaan Sirenius toi esiin, miten ”uusi henki, uusi rakkaus” ilmeni eri tavoin.¹¹²

Vaikka yhteiskunnan monimutkaistuminen saattoi yhteyden peittää, sairaanhoito perustui kristilliseen uskoon, samoin työvoimaa suojeleva lepopäivä. Sirenius argumentoi myös työn arvostuksen ja työntekijän arvon perustuvan kristilliseen uskoon sekä samoin kotien onnellisuuden ja naisten oikeuksien. Niin ikään kouluopetus ja lasten huolto olivat kasvaneet kristinuskon perustalta, ja niihin tuli Sireniuksen mukaan kristittyjen ja seurakuntien edelleen panostaa. Lopuksi Sirenius korosti ”kristillistä maailmanlähetystä” demokraattisen

¹⁰⁹ Sirenius 1917c, 25-27.

¹¹⁰ Sirenius 1917c, 15-17.

¹¹¹ Sirenius 1917b, 9-29.

¹¹² Sirenius 1917b, 29-38.

yhteiskunnan pohjana. Ilman ikuista rakkautta kansa kuolee ja yhteiskunta tuhoutuu. Hän viestitti, ja pyrki samalla vahvistamaan luottamusta Vapahtajan toimintaan kansan kesellä.¹¹³

Teoksessaan ”Järjestynyt kristillisuus ja sen merkitys kansalle” Sirenius jatkoi jyrkkenevin äänen painoin kristinuskon ja erityisesti kirkon merkityksen korostamista. Teos oli suunnattu pitkälti aktiivista kansankirkkoa puolustaville toimijoille. Sireniuksen mukaan kristillistä kirkkoa tarvittiin ”evankeliumin aatteiden” ammentamiseen ja toteuttamiseen maailmassa. Kyse oli toimimisesta maailmassa, ei yksityisasioista. Teoksessaan Sirenius jäsensi tarkastelunsa kansankirkon menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Menneisyyden tarkastelussa Sirenius toi esiin kirkon roolin sivistystekijänä ja yhtenäisen kansan luojana sekä polemisoi työväenliikkeen kriittistä asennetta kristinuskon ja kirkkoa kohtaan.¹¹⁴

Kirkon nykyisyyden kohdalla Sirenius argumentoi ”suomalaisen katajaisen voiman” perustuvan kristinuskon lähteisiin: kirkon jumalanpalvelukseen, sakramenttihuoltoon, pitäjäjärjestelmään, rippikoululaitokseen, yksityiseen sielunhoitoon, lukukinkereihin ja papiston nauttimaan laajaan luottamukseen. Kokonaisuuteen kuului Sireniuksen mukaan myös ”vapaa kristillinen elämä ja toiminta”, jota kirkon piiristä löytyi. Oli herännäisyys, evankelinen suunta ja laestadiolainen suunta sekä nuorkirkollinen ”kirkollinen suunta” erityisesti järjestöjen työn muodossa. Näiden järjestöjen joukkoon Sirenius liitti myös teollisuusseutujen evankelioimistyon.¹¹⁵

Sirenius piirsi yksityiskohtaisen kuvan kansakunnan yhtenäisyyttä rakentavasta kansankirkosta ja sen edustamasta kristinuskosta. Hänen viestinsä oli, että ihmisten laajaa luottamusta nauttivaa kirkon työntekijöitä tarvitaan jakautuvassa yhteiskunnassa yhtenäisyyden rakentajina sekä erityisessä tehtävässään ”iäisyystuen” tarjoajina. Venäjän vallankumouksen luomissa uusissa oloissa erityistä päättäväisyyttä tarvittiin Sireniuksen mukaan kaikilta heiltä, ”jolle kansamme uskonnollinen tulevaisuus on kallis”. Uhkakuvat olivat selviä. ”Kirkkoa ja kristillisyyttä kohtaan vihamieliset piirit” suunnittelivat ”koko julkisen elämän” ja kristillisyyden irrottamista. Esityksiä oli tehty kirkon omaisuuden pakkoluovutuksesta, hautaustoimen kunnallistamisesta, pakollisesta siviiliavioliitosta, kristillisen opetuksen lakkauttamisesta eriasteisissa oppilaitoksissa. Sirenius painotti, ettei uhka kohdistunut vain kirkkoon ”vaan itse kristinuskoonkin vastaan”. Yhtenä perusteena hän esitti, ettei Suomen eduskunnassa juuri säädetty rikoslaki enää turvannut uskonnollista vakaumusta.¹¹⁶

Sirenius kuvasi laajasti uskonnollisen tarpeen merkitystä yksilöille ja kansoille sekä korosti, ettei sille ”ole hyvä tehdä väkivaltaa”. Hän määritteli uskonnollisen tarpeen keskeisesti taipumuksena, ”joka ihmisessä on sisäisintä ja iäisyystuen tähtäävää”. Kyse oli Sireniuksen mukaan ihmiselämää sisältäpäin rakentavasta voimasta, joka oli ”historian todistuksen mukaan kansojen säilymisen pettämättömin tuki”. Uskonnolliseen kaipaukseen kytkeytyivät lisäksi uskonnon siunaukset. Puhuttaessa kirkon ja valtion erosta tätä ydintä tuli Sireniuksen

¹¹³ Sirenius 1917b, 39–83.

¹¹⁴ Sirenius 1917d, 5–18.

¹¹⁵ Sirenius 1917d, 18–24.

¹¹⁶ Sirenius 1917d, 24–33.

mielestä varjella. Hän näki väärillä ratkaisuilla vakavia seurauksia: ” - - elämää ei voida rankaisematta puristaa meidän ihmisten laatimiin ohjelmakaavoihin, vaan elämällä on omat lakinsa - - .”¹¹⁷

Sirenium ei vastustanut uskonnonvapauden toteuttamista vaan piti sitä kristillisen uskon perusajatusten mukaisena. Hän oli muutenkin valmis uudistamaan kirkon ja valtion välisiä suhteita. Kansalaisoikeuksia ei pitänyt sitoa kirkon jäsenyyteen. Vastaavasti kirkolla tuli olla hallinnollinen itsenäisyys suhteessa valtioon. Siviiliavioliitto oli syytä säätää vaihtoehtoiseksi kirkolliselle vihkimiselle. Väestörekisterin pito voitiin siirtää valtiolle. Sirenium halusi pitää kiinni kristillisten juhlien julkisesta viettämisestä sekä kristinuskon opetuksesta eri koulutusasteilla. Hän korosti myös kirkon talouden turvaamista mutta totesi kirkon selviävän, vaikka taloudelliset resurssit viettäisiin.¹¹⁸

Sirenium pyrki havahduttamaan kirkon toimijoita siihen, ettei kristinuskoa ja yhteiskuntaa voinut erottaa toisistaan. Hyvän yhteiskunnan rakentamisessa tarvittiin kirkon panosta. Yksilö ei voinut erottaa ”kristillisyyttä-elämää ja kansalais-elämää”, eikä kansakunta ”uskonnollisuutta ja ajallista elämää”. Toisin sanoen yhteiskunta, Suomen valtio, tarvitsi kristillistä kirkkoa. Sireniumin mukaan jokaisen kristityn tuli siksi solmia kirkon ja yhteiskunnan välille voimakkaita siteitä. ”Kansamme siveellinen ja yhteiskunnallinen, sivistyksellinen ja taloudellinen elämä osoittaa vielä liika vähän kristinuskon kosketusta.” Oikeudenmukaisuutta tuli vahvistaa ja ”Hyvän Paimenen ääni” saada kuuluville. Sirenium painotti kirkon missiona Jeesuksen Kristuksen tunnustamisen kokonaisvaltaista luonnetta.¹¹⁹

Vuoden 1917 loppusyksyn aikana julkaistiin suomennos amerikkalaisen Walter Rauschenbuschin teoksesta ”Yhteiskuntaelämän uudistus kristinuskon hengessä”. Teos oli osa uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelmaa, ja Sirenium laati siihen alkusanat. Kirja oli Sireniumin mukaan merkki kirkon piirissä meneillään olevasta ”kristillis-yhteiskunnallisesta herätyksestä”, havahtumisesta työhön ”inhimillisen yhteiselämän” alueella ja sen vaikeuksiin liittyen. Kirja auttoi hahmottamaan, mitä kirkon ja kirkon jäsenten kuului vallitsevassa tilanteessa tehdä.¹²⁰

Juhani Veikkolan mukaan Rauschenbuschin teos oli avaus yksilökeskeisestä kristinuskon tulkinnasta yhteisölliseen suuntaan. Muutoin Veikkola näki teollisuusseutujen evankelioimistyön teologisesti suhteellisen konservatiivisena. Martti Ajo puolestaan kytkee Sireniumin tiiviisti Rauschenbuschin ajatuksiin ja näkee siten teoksen merkityksen osana missionaarista pyrkimystä, työväen evankelioimista ”Jumalan valtakunta -aatteelle”.¹²¹

Ajon tulkinnassa Sirenium näyttäytyy näin aatehistoriallisesti määrittyneen opin toteuttajana. Oikeanlaisen sosiaalisen käytännön, lähimmäisenrakkauden ja oikeudenmukaisuuden edistäminen politisoituu määrätyn aatteen ajamiseen. Kirkon avautuminen moderniin yhteiskuntaan ja kirkon tehtävän korostuminen, missionaarinen kansankirkko, jää Ajon

¹¹⁷ Sirenium 1917d, 34–55.

¹¹⁸ Sirenium 1917d, 46–49, 53–64.

¹¹⁹ Sirenium 1917d, 65–70.

¹²⁰ Sirenium 1917e.

¹²¹ Veikkola 1980, 428; Ajo 2017, 157–158, 166–167; Ajo 2007, 68.

edustamassa aatehistoriallis-poliittisessa hahmotuksessa sivurooliin. Sireniuksen toiminta ei Ajon tulkinnassa kerro niinkään yleisemmästä, yhteiskunnallisesta kehityksestä vaan lähinnä yksilön poliittisluontoisesta vakaumuksesta, yhden ryhmäintressin ajamisesta. – Veikkolan tulkinta kiinnittää huomion nuorkirkollisen uudistuksen päälinjaan, jossa pietistisen vakaumuksen omaavat kirkolliset vaikuttajat pyrkivät sovittautumaan muuttuvaan sosiaaliseen todellisuuteen.

Vuoden 1917 lopulla ja vuoden 1918 alussa yhteiskunnallisen tilanne kärjistyi Suomessa entisestään ja samalla kansainvälispoliittinen tilanne jännittyi. Kirkon piirissä vaikuttavat nuorkirkolliset tunnot tulivat esiin Helsingissä tammikuussa 1918 järjestetyillä ensimmäisillä kirkkopäivillä. Yli 1000 osanottajaa kuunteli Kallion kirkossa alustuksia kirkon sisäisestä uudistamisesta sekä kirkon ja valtion suhteista. Vaikka pääpaino oli kirkon sisäisessä pohdinnassa, myös ulospäin suuntautuvaa tehtävää tarkasteltiin. Jaakko Gummerus esiintyi suomalaista kansallistunnetta korostavin äänenpainoin. Suomen tuore itsenäisyys bolševikkien johtamasta Neuvosto-Venäjämästä merkitsi Gummeruksen mukaan uutta itärajan vahdin tehtävää. Suojelun tehtävä koski, ei vain suomalaista yhteiskuntaa vaan koko evankelista kristikuntaa.¹²² Kirkkopäivillä kytkeydyttiin näin kansankirkkoajatukseen ja uskonpuhdistuksen muistoon. – Niiden yhteydessä myös perustettiin vapaaehtoisuutta sekä seurakunta- ja kirkkotietoisuutta edistämään Suomen Kirkon Seurakuntaliitto (myöhempi Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto) ja sitä johtamaan valittiin Jaakko Gummerus.¹²³

Sirenius piti päivillä alustuksen, jossa toi esiin hyvän yhteiskunnan rakentamisen kannalta keskeisiä ajankohtaisia kysymyksiä: ”torppari- ja tilattoman väestön kysymys sekä maalaiskysymys kaikessa laajuudessaan; maalaisväestön kaupunkilaistuminen; työolot ja asunto-olot maalla, kaupungissa ja teollisuusseuduilla; sairaitten, vanhojen ja työkyvyttömiä huolehtiminen; työttömyyden torjuminen; tuotanto-olojen järjestäminen oikeudenmukaisemmalle kannalle; kansansivistyksen kohottaminen ja oppivelvollisuuskysymys; kodin ja avioliiton suojeleminen hajottavia voimia vastaan; alaikäisten suojeleminen jne”. Sirenius peräänkuulutti kirkon sosiaalista tehtävää ja argumentoi jälleen sen puolesta. Hän näki yhteistyön sosiaalisen toimintapiirin alueella mahdollisena myös työväenliikkeen kanssa, sikäli kun kyse oli ihmisten hyvää palvelevan yhteiskunnan rakentamisesta. Kirkkopäivillä Sireniuksen alustuksesta ei käyty lainkaan yleiskeskustelua. Kotimaa-lehti luonnehti Sireniuksen herättäneen käytännöllisiin tehtäviin. Lopputulemana pyrkimys rakentaa yhteiskuntaa kehittävää yhteistyötä ei saanut toiminnaksi muuttuvaa kannatusta.¹²⁴ Rungas viikko kirkkopäivien jälkeen alkanut sisällissota muutti tilanteen.

Sodan jälkeen Teollisuusseutujen evankelioimistoimikunta valtuutti Sireniuksen paikalliseen seurakuntatyöhön Kuusankoskelle. Hän teki työtä Kymiyhtiön tuella Lähetysseuran työntekijänä. Sirenius viestitti Gummerukselle paikkakunnan tilanteesta juhannuksena 1918:

¹²² Ijäs 1993, 358–359; Ajo 2017, 173.

¹²³ Sormunen 1935, 66. - Ks. myös Häkkinen 2017. Avauspuhe Kirkkopalvelut ry:n valtuuston kokouksessa Järvenpäässä 8.12.2017. – Laajemmin kirkkopäivistä ja SKSK:n perustamisesta: Veikkola 1980, 446–462.

¹²⁴ Ajo 2017, 173–180. - Ks. myös. Veikkola 1980, 454-455.

”Mitä taakkoja – mitä kyyneleitä – mitä särkyneitä toiveita – mitä köyhyyden ahdinkoa – mitä syvällä itävää katkeruutta – voi mikä haavoille isketty sydänten maailma täällä aukeaakaan papille.” Seppo Aallon mukaan Sirenius teki Kuusankoskella työläisyhteisöä tukevaa, toipumista edistävää työtä. Hän kävi kodeissa ja pyrki vapauttamaan vankeja vankileireiltä sekä sai aikaan teloitettujen vainajien siirron seurakuntien hautausmaille.¹²⁵ Niin ikään Sirenius siunasi hautaan punaisten sodan aikana surmaamia johtajia ja virkamiehiä.¹²⁶ Hän myös osallistui turvattomaksi jääneiden lasten elintarvikepulan torjumiseksi järjestettyyn toimintaan.¹²⁷ - Sireniuksen työ oli vaikuttamassa Kuusankosken seurakunnan syntyyn. Kriittisessä vaiheessa tehty, punaisia ja valkoisia palveleva työ rakensi myös yleisempää Sireniusta kohtaan tunnettua luottamuspääomaa. Topi Tarkka on luonnehtinut, että Sireniuksen ”legenda” alkoi Kuusankosken kesästä 1918.¹²⁸

4.4. Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustaminen

Kesällä 1918 Jaakko Gummeruksen johdolla jatkui niin ikään toiminta uskonnollis-yhteiskunnallisen työn ohjelman toteuttamiseksi. Gummerus pyrki kapinan seurausten lieventämiseen. Myös esimerkiksi Antti J. Pietilä korosti auttamistyön tärkeyttä. Kuopion pappeinkokous elokuussa 1918 hyväksyi Teollisuusseutujen evankelioimistoimikunnan ehdotukset ja valitsi toimikunnan hoitamaan itsenäisen järjestön perustamiseen liittyvät käytännön asiat. – Toimikunta jakaantui jatkosuunnitelmien toteutuksen osalta. Puolet kannattivat työn keskittämistä Kuusankoskelle ja puolet Helsinkiin Sörnäisiin. Sireniuksen tultua muun muassa Gummeruksen ajaman Helsingin kannalle tilanne ratkesi.¹²⁹ Jakolinjan voi nähdä liittyneen toisaalta välittömään käytännön tarpeeseen ja toisaalta työn laajempaan vaikuttavuuteen.

Helsingin 1915, Sortavalan 1916 ja Kuopion 1918 pappeinkokousten asettamien evankelioimistoimikuntien työ sai pysyvämpää jatkuvuutta ja itsenäisemmän aseman, kun Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustava kokous pidettiin edelleen Jaakko Gummeruksen johdolla Helsingissä 17. joulukuuta 1918. Perustettavan järjestön tehtävänasetteluksi kirjattiin: ”Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran tarkoitus on herättää kristillistä vastuuntuntoa ja siihen perustuvaa uskonnollista ja sosiaalista toimintaa Suomen kansankirkossa, erittäinkin pyrkien tyydyttämään maan teollisuusväestön uskonnollisia, siveellisiä ja yhteiskunnallisia tarpeita.”¹³⁰ – Kirkon sosiaalisen toimintapiiriin työ jatkui näin evankeliumin merkitystä ja kristittynä olemista avartavana kansankirkon toimintana Suomessa.

Tarkoituksen toteuttamiseksi kokous kirjasi järjestölle koko joukon tehtäviä. Ensimmäisenä kohtana oli evankelioimistyön järjestäminen teollisuuskeskuksissa ja väestökeskuksissa sekä niissä tarpeen vaatiessa ”itsenäisen seurakuntaelämän” synnyttäminen. Toisena kohtana oli työkeskusten perustaminen ”henkilökohtaisen kosketuksen ja keskinäisen avunannon

¹²⁵ Aalto 2018, 333, 335–336; Perälä 1997, 415–418.

¹²⁶ Ajo 2017, 195–196; Perälä 1997, 417–418.

¹²⁷ Polin 1932, 191–192.

¹²⁸ Tarkka 1974, 75–85; Perälä 1997; Kuusankosken seurakunnan perustamisesta laajemmin ks. Talka 1997, 355–362.

¹²⁹ Ajo 2017, 198–199; Ijäs 1993, 425; Tiililä 1972, 132–135.

¹³⁰ Pöytäkirja Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustavassa kokouksessa 17.12.1918.

aikaansaamiseksi eri yhteiskuntapiirien kesken”. Tämä jälkimmäinen tehtäväkohta tarkoitti asianmukaisten tilojen järjestämistä ja siten toiminnan vakiinnuttamista. Yhdessä nämä tehtäväkohdat merkitsivät toimintaohjelmaa¹³¹ määrätynlaisen settlementityön aloittamiselle. Ensiksi tavoiteltiin evankeliumille avoimia ihmisiä ja toiseksi sosiaalista evankeliumia toteuttavalle toiminnalle sopivia tiloja. Loput järjestön tehtäväkohdat liittyivät kristillis-yhteiskunnallisiin julkaisu-, kirjasto-, viestintä- ja koulutustehtäviin.¹³²

On huomionarvoista, ettei uuden järjestön tarkoituksena ollut, eikä järjestölle kirjatun tehtävissä puhuta suoraan settlementistä mitään. Vuosien 1916 ja 1917 toimikuntaraporteissa oli vielä suorasanaisesti esillä ”settlementin eli siirtokunnan” perustaminen. Nyt esiin tulee uusi termi ”työkeskus”. Termi oli Sireniuksella käytössä ”Kirkko ja suurkaupunkien seurakuntatyö Englannissa” -julkaisussa, kun hän esitteli uudenlaista kirkkorakennustapaa. Sirenius kertoi ”nykyaikaisen seurakuntatyön huoneustojen” perustamisesta ja puhui työkeskuksista kuvatessaan muun muassa metodistien perustamia ”Central Missioneita”. Näihin Central Missioneihin liittyi Sireniuksen kuvauksessa myös erityinen vapaiden seurakuntien ”veljeysliike”, joka pyrki evankelioimaan työläisjoukkoja. ”Settlement eli siirtola” oli Central Missioneista osin poikkeava tapa nykyaikaisen seurakuntatyön tekemiseen.¹³³ Settlementtitoiminnan painopiste oli persoonallisessa vuorovaikutuksessa.

Settlementti ja työkeskus liittyivät kirkon tehtävän näkökulmasta englantilaiseen monitoimikirkkoideaaliin. - Monitoimikirkkoarkkitehtuuria Helsingin seudulla tutkinut Oscar Ortiz-Nieminen liittää suomalaisen monitoimikirkon muotoutumisen päälinjan Juhani Veikkolaa seuraten nuorkirkollisuuteen ja sen sisällä pohjoismaiseen pikkukirkkoliikkeeseen. Samalla Ortiz-Nieminen kuitenkin osoittaa pohjoismaisen toiminnan taustalla juuri englantilaisen monitoimikirkkoideaalin vaikutteet. Pikkukirkkoliike tavoitteli läheisen seurakuntayhteyden mahdollistamista pienillä toimivilla yksiköillä. Pyrkimys oli luoda toiminnallista ja kirkkokansaa aktivoivaa seurakuntaelämää. Keskeiseksi käytännön tavoitteeksi hahmottui seurakuntakotien rakentaminen uusille asuinalueille. - On kiinnostavaa, miten teollisuusseutujen evankelioimistyön keskeiset henkilöt olivat myös pikkukirkkoliikkeen toimijoita. Jaakko Gummeruksen johdolla syntyi 1918 pikkukirkkokomitea edistämään toimintaa Helsingin seudulla ja komiteaan kuului myös Sigfrid Sirenius. Niin ikään J. H. Tunkelo oli pikkukirkkoliikkeen keskeinen henkilö.¹³⁴

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran tarkoituksena ja kirjatut tehtävät sekä avaintoimijoiden monipuolinen verkostoituminen suuntaavat huomion kirkon muuttuvaan rooliin modernissa yhteiskunnassa. Jaakko Gummeruksen termien ”julkisen elämän” kehittyminen ja eri alojen irtautuminen ”kirkollisesta elämästä” oli se systeeminen ongelma, johon laajemmassa kirkollisen piirin kokonaisuudessa etsittiin ratkaisua. Ongelma kytkeytyi kirkon asemaan yhteiskunnassa mutta se kytkeytyi myös julistuksen sisältöön, mikä oli kirkon

¹³¹ Vrt. Sirenius 1917c, 26-27.

¹³² Pöytäkirja Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustavassa kokouksessa 17.12.1918.

¹³³ Nykyaikaisen seurakuntatyön huoneustoista ks. Sirenius 1917a, 428-431; Veljeysliikkeestä ks. Sirenius 1917a, 350-364;

¹³⁴ Ortiz-Nieminen 2021, 90-91, 98-99, 115, 119-121, 127-129, 149-150, 219; Veikkola 1980, 208-212.

tehtävän kannalta vielä olennaisempia asia. Ongelman ratkaisuun tarvittiin verkostoa, jossa eri henkilöt ja järjestäytyvät organisaatiot olivat tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään.

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustamisen yhteydessä tehdyt kirjaukset kertovat monenlaisista yhteen kietoutuneista pyrkimyksistä. Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran kohdalla seurakuntatyön suhde moderniin arkielämään oli ensisijainen tehtävä. Siihen kytkeytyi settlementtitoiminnan soveltaminen Suomeen osana kirkon sosiaalista tehtävää. Siltä osin kyse oli persoonallisen vuorovaikutuksen keskeisestä merkityksestä mutta myös luottamuksen rakentamisesta erilaisten ihmisten kesken. Luottamuksen rakentamiseen liittyi myös kansallisesti tärkeä tehtävä työväestön integroimisessa kansankirkkoon ja itsenäistyneen Suomen yhteiskuntaan. Tähän tehtävään vaikutteita tuli englantilaisesta vapaiden suuntien herätyskristillisyydestä, jota muun muassa settlementtijohtaja F. Herbert Stead edusti. Tämä sosiaalista evankeliumia ajava herätyskristillisuus sävytti myös englantilaista työväenliikettä tavalla, johon marxilaisen työväenliikkeen vaikutuspiirissä ei ollut totuttu. Lisäksi seuran tehtävänasettelu heijasteli tehdaspaikkakuntiin ja kaupunkeihin kohdistuvia yleisempiä kansallisia sivistyspyrkimyksiä.

Yhteiskunnalliset muutokset loivat Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustamiselle viimein otollisen tilanteen. Sisällissota yhtenäisti kirkkoa tavalla, joka edesauttoi pietistisväritteisen kirkkokäsityksen etenemistä. Kirkosta, jonka piiriin tuli yhä enemmän nuorkirkollisia vaikutteita saanutta papistoa, alkoi muodostua itsenäisen valtion tukipilari. Kirkon yhteiskunnallisen työn tekemiselle muodostui uudenlaisia edellytyksiä.¹³⁵ Papiston piirissä syntyi riittävän laaja kannatus kirkon yhteiskunnallista avautumista edesauttavan järjestön perustamiseen. - Esimerkiksi Antti J. Pietilä koki, että kirkko oli vuoden 1918 lopulla varsin yhtenäinen. ”Sellaista kirkollista rauhaa, kuin mikä meillä nyt vallitsee, ei Suomessa ole ollut vuosikymmeniin, ja niin kirkolle suosiollista hallitusta kuin nykyinen ei miesmuistiin.”¹³⁶

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran perustaminen merkitsi aktiivisten maallikkovoimien liittymistä työhön papiston rinnalle aiempaa näkyvämmiin. – Ilona Maaperä on selvittänyt tämän aktiiviryhmän koostumusta. Seuran perustajajäsenet tulivat virkamiesten ja toimihenkilöiden ryhmästä. Merkittävää varallisuutta heillä ei ollut. Kaikki ensimmäiseen johtokuntaa valitut henkilöt olivat ”valkoisen Suomen edustajia ja kasvatustasoihin kiinnostuneita”. Kyse oli kristillisyydestä ja sivistyskysymyksistä kiinnostuneista miehistä, jotka osallistuvat aktiivisesti myös muuhun julkiseen toimintaan.¹³⁷

5. Kirkko ja Settlementtiliitto – näkökulma kirkon tehtävän muutokseen

5.1. Missionaariset suuntaviivat itsenäisyyden ajan alun Suomessa

Sisällissodan jälkeen kirkko hahmottui Pertti Haapalan mukaan valkoiseksi maalattuna. Yhteiskunnallisessa mielessä kirkkoa sävytti nationalistinen teologia. Kristinusko ja isänmaa kytkeytyivät vahvasti toisiinsa. Samalla kirkko oli kuitenkin monimuotoisempi. Kirkossa tunnettiin yhä itsenäisyyden alussa epävarmuutta uskonnonopetuksen järjestämisestä ja

¹³⁵ Haapala 2009, 21–22; Veikkola 1980, 459–461, 472–473.

¹³⁶ Tiilikä 1972, 134–135.

¹³⁷ Maaperä 2020, 53–54.

uskonnonvapauslainsäädännöstä. Yhteiskunnallisesti konservatiivisessa kirkossa yhteiskunnallinen työ vahvistui 1920-luvun kuluessa, kirkon johto uusiutui ja työväestö pysyi kirkon jäsenenä. ”Tässä mielessä kansankirkko ei hajonnutkaan.” Haapala painottaa.¹³⁸

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran johdossa mietittiin, miten kirkon tehtävää suomalaisessa yhteiskunnassa tulisi toteuttaa. - Jaakko Gummerus tarkasteli kysymystä kristinuskon sosiaalisesta tehtävästä Teologisessa Aikakauskirjassa vuonna 1919. Gummeruksen artikkelissa luterilainen reformaatio muodosti keskeisen käännekohdan. Gummerus kuvasi, miten Luther oli lain sijaan julistanut evankeliumia ja myös ”arkipäivä-evankeliumia”. Gummeruksen mukaan tämä Lutherin kutsumusaate oli Lutherin suuri sosiaalinen ajatus. ”Perhe, valtio, luonnollinen talouselämä” olivat kristityn tehtäviä. Yhteiskunnallisissa ja seurakuntaelämän muutoksissa Luther kannatti Gummeruksen sanoin ”elimellisen kehityksen tietä”. Gummerus jatkoi, että Lutherin näkemyksen mukaan vaikuttaminen valtioon ja yhteiskuntaan tapahtui epäsuoraa tietä. Oli tärkeää viestittää yhteiskunnan tehtävää korjata yhteiskunnalliset epäkohdat. Yhteiskunnan uudistaminen ei kuitenkaan ollut kirkon uskonnollinen tehtävä.¹³⁹

Oman erityiskysymyksensä muodostivat Gummeruksen kuvaamana köyhäinhoito ja kansanopetus. Reformaation vaikutuksesta paikallisyhteisön tehtäväksi oli tullut köyhyyttä ennaltaehkäisevä tehtävä. Tuli huolehtia edellytyksistä kunnolliseen elinkeinon harjoittamiseen ja työn tekemiseen. Niin ikään Luther vaikutti opetuslaitokseen. Uskonnollisen alkeisopetuksen ohella tieto ja sivistys kuuluivat kaikille. Keskeisenä ohjaavana periaatteena Gummerus toi esiin Lutherin näkemyksen valtion ja kirkon toisiaan täydentävistä tehtävistä. Kirkko ei sanele valtiolle lakeja mutta kirkko ”valaisee olosuhteita Jumalan sanalla, paljastaa vaaroja ja asettaa siveellisiä päämääriä; se nuhtelee ja pyytää, ja vaikuttaa siten valtioon”. Samalla Gummerus viittasi Lutherin painotukseen jokaisen saarnaajan sosiaalisesta tehtävästä. ”Nautinnonhimo, itsekkäisyys ja ahneus ovat ne perussynnit, joita vastaan Luther taistelee pyhän vihan innoittamalla voimalla ja isänmaanystävän rakkaudella.” Gummerus totesi. - Jaakko Gummeruksen viestitti näiden Lutherin sosiaalisten periaatteiden ja näkökohtien huomioimista tilanteessa, jossa reformoitu kristillisyyttä oli ruokkinut arvokasta ”toiminnan henkeä” ja ”innostuttaa luterilaista sisarkirkkoakin jaloon kilpailuun”.¹⁴⁰

Gummerus viestitti sosiaalista kristillisyyttä ohjaavia näkemyksiään myös 1920-luvun alun puheissa. Avatessaan seuran puheenjohtajana Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran vuosikokouksen vuonna 1920 hän painotti tehtävän työn merkitystä kristinuskon sosiaalisen sanoman esilletuomisessa. Hän torjui väitteet kristillisen sosialismin edistämisestä ja korosti evankeliumin kokonaisvaltaisuutta. Usko ei ollut vain sielun salattua elämää Jumalassa. Siitä lähti vaikutuksia, jotka näkyivät yksilön toiminnassa ja yhteiselämässä. - Vuonna 1922 seuran joulujuhlassa pidetyssä puheessa Gummerukselle oli tärkeää painottaa, että työotteessa

¹³⁸ Haapala 2009, 22; Veikkola 1990, 489–490; Helander 2008, 56.

¹³⁹ Gummerus 1919, 63–71, 145–157.

¹⁴⁰ Gummerus 1919, 208–217.

vältettiin yksipuolisuus ja rakennettiin totuuteen ja rakkauteen perustuvaa dialogia vallitsevilla yhteiskunnallisten vastakohtien oloissa.¹⁴¹

Gummerus otti kantaa kirkon ja järjestön väliseen suhteeseen NNKY:n tilaisuudessa vuonna 1920 ja korosti yhdistystoiminnan merkitystä seurakuntaa suppeampien päämäärien ajamisessa. Yhdistykset eivät saaneet kilpailumielessä heikentää seurakuntaelämää, eikä niitä pitänyt nähdä vain seurakuntaelämän apuneuvoina. Ne olivat pysyvä rakenne. Erilliset yhdistykset kykenivät edistämään yksittäisiä kapeampia päämääriä seurakuntaa paremmin.¹⁴²

Seuran käytännön työtä johtava Sigrid Sirenus laati "Kansankirkko yhdistystoiminnan tukemana" -synodaalikirjoituksen Porvoon, nykyisen Tampereen hiippakunnan pappeinkokoukseen. Teos valmistui elokuussa 1922, ja se kokosi Mauri Larkion mukaan Sireniuksen 1910-luvun aikana muodostuneet katsomukset yhteen.¹⁴³ – Martti Ajo ei tätä synodaalikirjoitusta juurikaan käsittele, viittaa vain Sireniuksen tapaan käsitellä lestadiolaisuutta mutta Ajon väitöskirjan ilmestymisen jälkeen Eero Huovinen on painottanut tämän teoksen merkitystä. Huovinen katsoo, että tämä Sireniuksen sadan vuoden takainen kirja heijastelee kirkon monikasvoista todellisuutta ja on ajankohtainen "kuin tulevaisuusvaliokunnan tuote".¹⁴⁴

Sirenus käsitteli teoksessaan kirkon työtä tavalla, jossa otti kantaa 1920-luvun alun tilanteeseen. Teoksen lähtökohtana oli yhdistysten ja seurojen suhde kirkon toimintaan. Sirenus painotti kansankirkkoajatusta ja sitä tukevan yhdistystoiminnan merkitystä. Teos sisälsi laajan historiallisen tarkastelun sekä eri järjestöjen toiminnan tarkastelun. – Sirenus piirsi ajankohdanmukaista historiakuva ja painotti, kuinka pietistiset herätysliikkeet olivat luoneet "suomalaisen, luterilaisen kristillisyyden". Ne loivat "seurakuntaihanteet sekä uussisältöisen seurakuntaelämän ja seurakuntatyön". Herännäisyyden synnystä alkoi "virallisen kirkon" uudistuminen "uuteen kehityskauteen" ja Suomen Lähetysseuran perustamisesta "nykyaikainen yhdistystoiminta" sekä laajempi lähetykseen havahtuminen, vapaan uhrautuvaisuuden vahvistuminen.¹⁴⁵

Sisälähetyksen historiaa kuvatessaan Sirenus puhui kirkon toimintakulttuurin muutostarpeesta. Kirkko ei olisi kyennyt "maallikkotyön" kehittämiseen, eikä sisälähetystehtävien tekemiseen ilman yhdistystoimintaa. Luottamushenkilöpäätöksenteko ja vapaaehtoisaktiivisuus tuli Sireniuksen mielestä jatkossa kytkeä suoremmin toisiinsa. Koko kirkon toimintakulttuuria voitiin kehittää enemmän "yhteisyritteliäisyyttä" ja "yksityisyritteliäisyyttä" mahdollistavaan suuntaan. "Mihin virallinen yhteisö ei pysty, sen yksityinen yritteliäisyys järjestää." Hän kirjoitti. Samalla Sirenus problematisoi kysymyksen kirkon eheyden varmistamisesta. Hän näki eheyden säilyvän kirkon tehtävien toteuttamisen kautta.¹⁴⁶

¹⁴¹ Korppi-Tommola 1959, 31–32, 52–53.

¹⁴² Korppi-Tommola 1959, 44–45.

¹⁴³ Sirenus 1922; Larkio 1980, 187.

¹⁴⁴ Huovinen 2019; Ajo 2017, 229.

¹⁴⁵ Sirenus 1922, 3–4, 12, 31–32, 38–51.

¹⁴⁶ Sirenus 1922, 56–57.

Teoksessaan Sirenius määritteli sisälähetystyön Martti Ruuthin ajatuksiin tukeutuen tavalla, jonka voi nähdä jatkavan Gummeruksen pohdintoja kirkon sosiaalisesta tehtävästä. Erotuksena modernia aikaa edeltäneeseen tilanteeseen kirkon työssä ei riittänyt vain jumalanpalvelusseurakunnan toiminta, "vain todistus ja sanansaarna". Tarvittiin sisälähetysten kaltaista "käytännöllistä palvelemista". Sisälähetysten tehtävänä oli ensinnäkin "murtaa itse synnin juuri ja auttaa ihmisiä oikeaan Jumala-suhteeseen". Toiseksi sisälähetysten tehtävä edellytti kirkolta "kristillisen rakkauden pelastustyötä", kuten vammais-, mielenterveys- ja päihdetyötä. Sirenius painotti sisälähetystä kirkon elämänmerkkinä kirkon ulkopuolelle.¹⁴⁷ Kirkon ulkopuolella olevien Jumala-suhteen uudistuminen oli Sireniukselle sisälähetysten ohjaava periaate. Kun se ehto täyttyi, seurakunnan hoitoa varten toteutettava diakoniakin saattoi olla myös sisälähetystä.¹⁴⁸

Sirenius piti tavoiteltavana kirkon kehittymistä "vapaana yhdyskuntana, eikä niinkään "valtiollisena laitoksena". Vapaa kristillinen elämä ja toiminta tukivat muutosta "todelliseksi kansankirkoksi". Hän tarkasteli kriittisesti kirkon normiohjausta ja pappiskeskeisyyttä, ja piti tärkeänä institutionaalisen kirkon irrottamista valtiosta ja päätöksenteon demokratisoimista. Normiohjausta tuli rakentaa huomioimaan yhdistystoiminnan aikaansaannokset. "Uusille aatteille" ja "uusille tehtäville tarvittiin "kotipaikkaoikeus" kirkossa. Samalla oli rakennettava uudentyypinen kirkon keskushallinto käyttämään kirkon ääntä ja edistämään "Jumalan valtakunnan työtä kansan keskuudessa". Sirenius halusi kohdistaa kirkon huomiota kaikkiin sellaisiin asioihin ja olosuhteisiin, jotka koskivat "sielujen parasta ja kristillisyyden asemaa elämässä".¹⁴⁹

Sireniuksen teosta ohjasi pyrkimys selventää yhteiskuntaan avautumisen merkitystä Suomen kirkolle. Sirenius osoitti, miten kirkon toiminnan kapeutuminen oli lopulta varsin tuore ja ennen muuta virallista kirkkoa koskeva historiallinen ilmiö. Kirkon kapeutuminen vaikutti kuitenkin yhä kirkon piirissä ilmaistuun huoleen sosiaalista kristillisyyttä kohtaan. Tilanne oli Sireniuksen mukaan kehittynyt ahtaaseen uomaan vasta 1890-luvulla. "Kun papeilla ei ollut virallisesti yhteiskunnallisia tehtäviä, alkoi päästä valtaan semmoinen ajatustapa, ettei kirkolla ja papistolla yleensä olekaan yhteiskunnallisia tehtäviä, vieläpä etteivät yhteiskunnalliset harrastukset papeille sovikaan." Sirenius kirjoitti. Osin kirkon toiminnan kehittymättömyyden vuoksi aiemmista yhteiskunnallisista tehtävistä vapautunut resurssi ei kohdistunut uutta luovaan suuntaan. Sirenius korosti, että voimavarat keskittyivät opillisiin ja dogmaattisiin harrastuksiin, mikä osaltaan johti kirkon sisäisiin kiivaisiin väittelyihin.¹⁵⁰

Sirenius huomioi myös pappiskasvatuksessa tuolloin tapahtuneen muutoksen ja näki "puhtaasti jumaluusopillisen pappiskasvatuksen" olevan ristiriidassa luterilaisen kutsumusajattelun kanssa. Pappisvirkaa ei hänen mielestään pitänyt nähdä hengellisempänä tai pyhempänä kuin muita kutsumuksia. Eikä papeista muutenkaan pitänyt kasvattaa kapean

¹⁴⁷ Sirenius 1922, 58–59.

¹⁴⁸ Sirenius 1922, 208–213.

¹⁴⁹ Sirenius 1922, 85–110.

¹⁵⁰ Sirenius 1922, 111–119.

ammattitiedon osajia vaan enemmän englantilaiseen tapaan yleisen akateemisen sivistyksen omaavia, ja siten laajasti arvostettuja. Pappiskasvatus oli kytköksissä siihen, millaista seurakuntatyötä tavoiteltiin. Tavoiteltiinko ”yksinomaan n.s. hengellisiä työmuotoja”. Vai oliko tavoitteena hengellisten työmuotojen ohella myös ”kasvatuksellisten, psykologisten ja yhteiskunnallisten näkökohtien” huomioiminen eli sosiaalisen työn tekeminen, ”esimerkiksi ’settlement’-työn malliin”. Sirenius kyseli, ja piti jälkimmäistä toimintatapaa kansankirkkoajatuksen mukaisena.¹⁵¹ - Samalla hän sivusi settlementityön merkitystä ja viestitti missionaarisuuden toteutuvan, kun hengellinen työ ja esimerkiksi settlementityö kytkeytyivät yhteen.

Teoksessaan Sirenius säilytti yhteiskunnallista avautumista korostavan painotuksen myös yhdistystoiminnan suhteen ja pyrki arvioimaan, miten yhdistykset onnistuisivat parhaiten palvelemaan kirkon eheyttä ja työn menestymistä. Merimieslähetysseuran kohdalla hän korosti järjestön merkitystä kansainvälisten vaikutteiden leviämisessä Suomeen. Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kohdalla Sirenius kiitteli evankelisen liikkeen merkitystä maallikkotoiminnan vahvistajana mutta suhtautui torjuvasti liikkeen piirissä ilmeneviin eristäytymispyrkimyksiin. Vastaavasti herännäisyys oli vahvistunut ”hengellisenä, kirkollisena ja kansallisena” liikkeenä, mitä Sirenius arvosti. Lestadiolaisen liikkeen osalta Sirenius viestitti niin ikään arvostusta ja korosti tarvetta panostaa kirkossa aiempaa enemmän erilaisten kristittyjen keskinäisen yhteyden säilymiseen. Näiden herätysliikkeiden kohdalla Sirenius painotti ekumeenisessa hengessä sen etsimistä mikä on yhteistä, ja sen mahdollistamista, että erilaiset lahjat voisivat palvella kirkon kokonaisuudessa.¹⁵²

Ekumeenisella, moniäänisyyttä arvostavalla asenteella Sirenius halusi lähestyä myös vapaita suuntia. Hän korosti vapaakirkolliselta liikkeeltä saatuja herätteitä pyhäkoulutyöhön, raittiusliikkeeseen, kristilliseen nuorisotyöhön sekä maallikkojen rooliin kirkossa. Sirenius piti tavoiteltavana, että vapaille suunnille tyypilliset pienoisseurakunnat ja Suomen kirkolle ominainen laajojen joukkojen palveleminen voisivat yhdistyä kansankirkon työssä. - ”Joukkomenetelmiä” ja ”suurseurakuntia” Sirenius piti virheenä. Pienois seurakuntien ”hengellinen elämä, kristittyjen yhteys ja palveleva työ” olivat vahvuuksia, joita kansankirkossa tarvittiin, vaikka ahtaiden rajojen hengellisyyttä tuli varoa. Kirkon kuului kuitenkin pitäytyä julkisessa roolissaan ja huolehtia yleisestä opetustehtävästä. Sen tuli palvella ”kansanpaljoutta”, joka sisälsi ”uskonnollisesti mitä erilaisimpia kehitysasteita”. Kyse oli ”esikartanosta”, jossa tehtävään työhön pääosa kirkon resursseista myös kohdistui. Sirenius vetosi myös Lutherin pyrkimykseen huomioida kaikenlaiset ihmiset yhteisen jumalanpalveluksen, saksalaisen messun toteuttamisessa.¹⁵³

Mauri Larkio kiinnitti aikanaan huomiota Sireniuksen teoksessaan esittämiin kansankirkkoperusteluihin. Sirenius argumentoi kansankirkon puolesta raamatullisella taustalla, Jeesusta ympäröivällä kansanpaljoudella. Lisäksi Sirenius kytki kansankirkon Jumalan johdatukseen kansojen ja yksilöiden elämässä. Sireniuksen näkemyksessä

¹⁵¹ Sirenius 1922, 120–122.

¹⁵² Sirenius 1922, 123–162.

¹⁵³ Sirenius 1922, 163–180.

”esikartanotyö” antoi ”pääleimaa” kansankirkolle.¹⁵⁴ Englantilaisia vaikutteita aiemmin esitellessään Sirenus oli määritellyt esikartanotyön vieraantuneiden kutsumisena seurakunnan toimintaan sekä yhteyden ylläpitämisenä ihmisten arkielämän ja seurakuntaelämän välillä. Nyt hän tarkensi työn minimitavoitteeksi pyhän kunnioituksen herättämisen sekä kristillisen elämänkatsomuksen ja kristillisten tapojen synnyttämisen. Kansankirkkona toimimisessa oli näin kyse lähetyksäkyn toteuttamisesta, ja Sirenus painotti, että siten tuettiin kaikkien ihmisten vahvistumista työhön yhteisen hyvän saavuttamiseksi”.¹⁵⁵

Sirenus määritteli kansankirkon tavalla, jonka voi varsin pitkälle nähdä tarkoittavan Missio Dein toteutumista. Hän painotti Jumalan toimintaa ja Jeesuksen toimintatapaa sekä korosti lähetyksäkyyntä liittyen kirkon tehtävän toteuttamista. Pohjimmiltaan kansankirkon työssä oli Sireniuksen hahmottelemana kyse Jumala-suhteen uudistumisesta ja rakkauden palvelutyöstä. Olennainen oli myös yhteisöllinen, kokonaisvaltaiseen muutokseen tähtäävä peruste kaikkinaisen hyvän toteuttamisesta yhteiskunnassa. – Eero Huovinen näkee Sireniuksen korostavan kansankirkko-termin käytöllä juuri tavoitteellista työnäkyä. Samalla Huovinen huomauttaa, että Sireniuksella työnäyn rajat kulkivat pitkälti kansallisissa rajoissa. Sirenus keskittyi Suomen kirkkoon tavalla, joka ei kansainvälisen muuttoliikkeen vahvistumisen myötä ole enää Huovisen mukaan mahdollista.¹⁵⁶

Teoksensa loppuosassa Sirenus hahmotteli missionaarista kirkkoa vahvistavia askelia. Keskeinen kysymys oli kirkon jäsenistön mobilisoituminen. Sen myötä voitiin ratkaista pyhäkouluun, nuorisotyöhön, diakonia-asiaan ja sisälähetykseen liittyvät resurssihaasteet. Olennainen kysymys oli myös näiden sisältöjen ympärille rakentuneiden työelinten eli järjestöjen keskinäinen vuorovaikutus sekä niiden vuorovaikutus kirkon virallisten toimielinten kanssa. Vuorovaikutuksen vahvistamisessa Sirenus tunnisti osin tarpeen kulttuuriselle muutokselle. ”Työläiselämä” ja kirkon toimihenkilöiden ajatusmaailma olivat ilmeisen etäällä toisistaan. Niin ikään sisälähetyksen kohdalla yhteiskuntakäsitykset vaikuttivat suoraan tehtävän työn mahdollisuuksiin. Sellainen sosiaalinen ajattelutapa, jossa tähdennettiin palvelijoiden kuuliaisuutta herroille, ei edistänyt asioita.¹⁵⁷

Sirenus kytki missionaarisuuden vahvistamisen pitkälti sisälähetyksen tarpeeseen eli ”kristinuskosta vieraantuneiden” synnyttämään haasteeseen. Hän tarkasteli 1910-luvun teollisuusseutujen evankelioimistyötä osana tätä kokonaisuutta ja samalla Suomen teollistumisen taustaa vasten. Teollisuusseutujen Evankelioimis seurustamisen merkityksen Sirenus tiivisti sosiaalisen vastuuntunnon heräämiseen kirkossa, sekä siten tapahtuvan ”ihmisarvon, oikeamielisyyden ja vanhurskauden” etenemiseen teollisuuselämän keskellä. Rinnakkaisina sisälähetyksjärjestöinä Sirenus toi esiin paikalliset piipiaseurat, evankeliset seurukset ja sisälähetykseurat sekä Helsingin, Turun, Tampereen ja Oulun Kaupunkilähetykset. Lisäksi hän mainitsi Suomen Valkonauhaliiton, Kotikasvatusyhdistyksen

¹⁵⁴ Larkio 1980, 187–188.

¹⁵⁵ Sirenus 1922, 175, 180.

¹⁵⁶ Huovinen 2019.

¹⁵⁷ Sirenus 1922, 181–184, 205–206, 231–232.

ja Suomen Vankeusyhdistyksen kirkollisen kentän ulkopuolisina mutta tärkeinä "käytännöllisen kristillisen työn" järjestöinä.¹⁵⁸

Lopuksi Sirenius esitteli hahmotelman missionaarisen työn kokonaisuuden organisoimiseksi. Hän tarkasteli järjestöjen ja virallisen kirkon suhdetta J.H. Tunkelon ajatteluun tukeutuen. Järjestöjen roolina oli vapaan kansalaistoiminnan hengessä muuttuviin tarpeisiin ja tehtäviin reagoiminen sekä uusien toimintojen synnyttäminen. Rakkauden arviointiperusteen tuli ohjata järjestöjen työtä. Virallisen kirkon roolina oli puolestaan syntyneiden toimintojen "säilyttäminen" ja "yleistäminen". – Samalla Sireniuksen voi nähdä määritelleen moniäänisyyden rajoja. Hän korosti "yhdyskunta-aatteen" vahvistumista "yksilöaatteen" rinnalla sekä kuvasi eriseuraisuutta vaarana ja kiusauksena kristilliselle elämälle ja seurakuntakokonaisuudelle. "Ei suuntakristillisuus, ei yhdistyskristillisuus, vaan Kristuksen hengen elävöittävä kansankirkko. Vain tämä kelpaa tunnukseksi." Sirenius kiteytti.¹⁵⁹

Sirenius kävi läpi konkreettisia parannusehdotuksia, joilla tähtäsi yhdistysten työntekijöiden tunnustamiseen seurakuntapappien kanssa samanarvoisina kirkon työntekijöinä sekä järjestöjen ja kirkon yhteistyön sopimus pohjaiseen järjestämiseen. Hän argumentoi "vapaan kristillisen toiminnan" ja "pyhien toimitusten" yhtäläistä merkitystä, ja korosti ettei kirkko selviä tehtävästään "yksinomaan virallisten elintensä ja laitostensa avulla". Sirenius toivoi, että Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto voisi kehittyä verkostomaista toimintatapaa edistäväksi virallisen kirkon rakenteeksi. Samalla Sirenius ilmaisi huolensa järjestöjen kehittymisestä "itsetarkoituksiksi" tarkoituksilähtöisen, "Suomen kansaa" palvelevan näkökulman sijaan.¹⁶⁰

5.2. Kirkon järjestön hanke (1918–1927)

5.2.1. Toiminnan aloittaminen kirkon järjestönä

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseura oli perustettu ajamaan seurakuntaelämän synnyttämistä teollisuuskeskuksiin ja väestökeskuksiin. Toisena tehtäväkohtana oli seurakuntatyössä tarvittavien "huoneistojen" hankkiminen työväestön evankelointiin tarkoitettuja työkeskuksia perustamalla. Näiden päätehtävien tarkoituksena oli ilmentää uskonnollis-sosiaalista toimintaa Suomen kansankirkossa eli toisin sanoen herätellä kirkkoa toimimaan modernissa yhteiskunnassa. Järjestön perustamisesta oli seurauksena monipuolinen käytännön toiminta Helsingin ohella eripuolilla Suomea.

Suomen teollistumiseen liittyivät metsien keskelle syntyneet teolliset saarekkeet, joita pitkään johdettiin patriarkaalisiin keinoin. Maailmansotien välisessä Suomessa tehtaanjohtajan ihanneyhteiskunnaksi hahmottui isänmaallinen yhdyskunta, jossa työntekijät olivat luotettavia, ja jossa yhtiö tarjosi tyydyttävät elinolot. Yritysjohto vaikutti merkittävässä määrin tehdasyhdyskuntien sosiaaliseen järjestykseen ja yhdyskuntien rakentamiseen, jotta hyvän työvoiman saatavuus pysyisi vakaana. Maaseutuyhteiskunnasta periytyvä isäntävaltaisuus oli kuitenkin väistymässä. Ajan myötä työnantajan ja työntekijän suhde muuttui vähemmän

¹⁵⁸ Sirenius 1922, 223–249.

¹⁵⁹ Sirenius 1922, 250–254.

¹⁶⁰ Sirenius 1922, 255–266.

henkilökohtaiseksi ja tehokkuuden tavoittelu korostui. Kyse oli käsitteellisessä mielessä yhä enemmän hyvinvointikapitalismista.¹⁶¹

Suomalaista kirkkoarkkitehtuuria tutkineen Marja Terttu Knapaksen mukaan Teollisuusseutujen Evankelioimiseseura oli aktiivinen toimija seurakuntien perustamisessa nopeasti teollistuneille paikkakunnille.¹⁶² Seuran kirkolliset pyrkimykset yhdistyivät edellä kuvattuihin teollisiin intresseihin. Osittain yhteys liittyi lainsäädännölliseen ohjaukseen. Esimerkiksi Gösta Serlachius sitoutui yhtiökokouksessaan 1921 Mäntän kirkon rakentamiseen. Seurakunnan perustaminen oli osa itsenäisen kunnan synnyttämistä, jota Serlachius tavoitteli. Mänttä piti saada irti Vilppulasta, jotta kunnallisverotus toteutuisi yhtiön kannalta edullisemmin. Samalla myös Mäntän tapauksessa kirkollinen yhteys liittyi laajempiin yhteiskunnallisiin arvopyrkimyksiin. Teollisuusyhdyskunnissa toimivan yritysjohdon arvostus kirkkoa kohtaan vahvistui sisällissodan jälkeen. Väestön radikalisoituminen sekä etenkin huoli kommunistien kannatuksen kasvusta johti pyrkimykseen vahvistaa ”kodin, uskonnon ja isänmaan” arvoja. Kirkko nähtiin näiden arvojen ja oikean moraalien edustajana.¹⁶³

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran roolia seurakuntaelämän synnyttämisessä ei ole kokonaisuutena tutkittu. Mauri Larkion mukaan seuran harjoittamalla luentotoiminnalla oli ratkaiseva vaikutus Riihimäen, Kuusankosken, Voikkaan, Simpeleen, Mäntän ja Säynätsalon itsenäisten seurakuntien synnylle.¹⁶⁴ Yhteys metsäteollisuuteen on tässä kokonaisuudessa selkeä ominaispiirre. Johan Parviaisen Tehtaat lahjoitti Säynätsalon kirkon vuonna 1926 ja G. A. Serlachiuksen lahjoittama Mäntän kirkko vihittiin käyttöön vuonna 1928. Kuusankosken seurakunta syntyi puolestaan Kymiyhtiön taloudellisen tuen varassa ja yhtiö tuki välillisesti kirkon, siunauskappelin, pappilan ja Voikkaan seurakuntatalon rakentamista 1920-luvun ajan. Yhtiön tukema Kuusankosken kirkko vihittiin vuonna 1929.¹⁶⁵

On ilmeistä, että Kuusankosken kohdalla tehty työ oli yksittäisistä seurakuntahankkeista merkityksellisin. Työtä tehtiin pitkään jo 1910-luvulta alkaen ja kuten edellä on kuvattu erityisellä panostuksella sisällissodan 1918 jälkitilanteessa. Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran voi arvioida pyrkineen levittämään juuri Kuusankoskella saatuja myönteisiä kokemuksia. Toiminnassa oli onnistuttu sekä työläisten että yhtiön kanssa. - Kymiyhtiön kohdalla yhteistyö yhtiön johdon kanssa toimi jo varhaisessa vaiheessa. Yhtiö oli ottanut seurakunnan muodostamisen asiakseen vuoden 1914 lopulla. Jaakko Gummerus arvioi Sireniukselle, että yhtiötä tuolloin johtanut kauppaneuvos Gösta Björkenheim oli aidosti kiinnostunut uskonasioista eikä edustanut yhtiön etua tavalla tai toisella ajavaa näennäisuskonnollisuutta. Gummeruksen mukaan Björkenheim oli tässä mielessä poikkeus teollisuusjohtajien keskuudessa.¹⁶⁶ Vielä vuoden 1919 julkaisussaan Sirenius viittasi punaisten

¹⁶¹ Björkman 2019, 20–23.

¹⁶² Knapas 2006, 9.

¹⁶³ Björkman 2019, 86, 130–133.

¹⁶⁴ Larkio 1978, 113.

¹⁶⁵ Knapas & Tirilä 2006, 28–29, 36–37; Björkman 2019, 133, 135; Talka 1997, 361.

¹⁶⁶ Talka 1997, 355.

surmaaman Björkenheimin sisällissodan aikaisiin puheisiin korostaen tämän esimerkillisellä tavalla painottaneen ”sisäisten elämänaarteiden” merkitystä.¹⁶⁷

Riihimäen tapaus kuvaa hyvin Gummeruksen ja Sireniuksen omaksumaa konsultatiivista roolia. Riihimäen seurakunnan perustamishankkeessa Sireniusta kuultiin kutsuttuna asiantuntijana kesällä 1919. Hän esitti paikkakuntalaisille ratkaisuehdotuksen, jolla tehdaspaikkakunnan näkökohdat tulisivat huomioituiksi. Gummerus puolestaan vauhditti perustamisasiaa lokakuussa 1921 pitämälläan piispantarkastuksella.¹⁶⁸ Gummeruksen ja Sireniuksen toiminnan suuntaviivat oli hahmoteltu jo vuoden 1918 kirkolliskokouksessa käsitellyssä aloitteessa, jolla pyrittiin edistämään tehdasseutujen ja muiden taajaan asuttujen yhdyskuntien kirkollista hoitoa. Aloitteen oli esitellyt Gummerus Sireniuksen tukemana. Heidän tavoitteenasettelussaan korostui toisaalta oikeanlaisten työntekijöiden saaminen. Tärkeää oli pappien pysyvä läsnäolo ja heidän ymmärtävä asenteensa. Evankeliumin julistuksen ohella tarvittiin kykyä yhteiskunnallisten kysymysten käsittelyyn kristinuskon periaatteiden mukaan sekä valmiutta ajaa kristinuskon rakkaudellista toimintaa elävässä elämässä. Toisaalta tavoitteenasettelussa korostui hyvän hallinnon edistäminen myös tuomiokapitulien toimintavelvoitetta painottamalla.¹⁶⁹

Synodaalikirjoituksessaan vuodelta 1922 Sirenius käsitteli Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran merkitystä ja raportoi, miten seurun vaikutuksesta ”yhä useimmat” teollistuneet paikkakunnat ”ovat ryhtyneet toimiin muodostuakseen seurakunniksi, samalla kun toiset ovat sellaisiksi myös muodostuneet”. Sireniuksen mukaan seura onnistui täten vaikuttamaan kirkon johtoon ja kirkkokansaun teollisuusväestön tarpeiden huomioimisessa. Samalla hän toi esiin, miten ”useammilla paikkakunnilla teollisuusjohto on alkanut käyttää hyväkseen seurun tarjoamaa apua ryhtyessään toimenpiteisiin paikkakuntansa henkiseksi hyväksi”. Seurakuntaelämän osalta Sirenius korosti seurun roolin rajautuvan toiminnan käynnistämiseen. Seura oli tukemassa ”oman seurakuntaelämän aatetta”¹⁷⁰. Vastaavasti Teollisuusseutujen Evankelioimiseseura oma pysyvämpi rooli liittyi Sireniuksen raportoimana ”Helsingin laitakaupungille” perustettuun seurun työkeskukseen, Kalliolaan. Vuoden 1919 lopulla aloittaneen Kalliolan tehtävänä oli ”henkilökohtainen tutustuminen ja yhteisiä päämääriä tavoitteleva työskentely erilaisista ympäristöistä tulleitten ja muuten kaukana toisistaan olevien kansamme jäsenten kesken”.¹⁷¹

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran harjoittama ”evankeliointi ja esitelmätoiminta” vaikutti seurakuntien synnyn ohella ja yhteydessä monitoimikirkkoarkkitehtuurin kehittymiseen. Oskar Ortiz-Nieminen huomioi kristillisestä yhdistyskentästä tässä kokonaisuudessa Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton, Kristillisen Taideseuran sekä Helsingin Pikkukirkkoyhdistyksen. Samalla hän toteaa, miten näiden organisaatioiden piirissä syntyi aloitteita ”yhteisen työpanoksen tuloksena”. Näissä organisaatioissa vaikuttaneita keskeisiä henkilöitä toimi kuitenkin myös Teollisuusseutujen Evankelioimiseseurassa, ja tämä

¹⁶⁷ Sirenius 1919, 11–12.

¹⁶⁸ Palva & Palva 1972, 41–48.

¹⁶⁹ Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1918, 199–201, 220–230.

¹⁷⁰ Sirenius 1921a, 23.

¹⁷¹ Sirenius 1922, 246–247.

järjestö oli omalla erityispanoksellaan osa tätä verkostotoiminnan kokonaisuutta. – Vahvistuvan hyvinvointikapitalismin näkökulmasta on kiinnostavaa, miten Ortiz-Niemisen mukaan toimintolähtöisyys vahvistui monitoimikirkkorakennusten hahmottelutyössä 1920-luvun mittaan.¹⁷²

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran rooliin kirkollisena järjestönä liittyi jännite, joka vaikutti heti seuran perustamisen jälkeiseltä ajalta alkaen seuran toiminnan arviointiin. Johtohenkilöt Gummerus ja Sirenus painottivat kristinuskon sosiaalista sanomaa tavalla, joka merkitsi seurakuntaelämän ja kehittyvän teollisen toiminnan keskinäistä vuorovaikutusta sekä samalla ihmisarvon ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ajamista. Tähän painotukseen kohdistui toisaalta arvostusta laajenevaa hyvinvointia ja tasapainoista taloudellisyhteiskunnallista kehitystä tavoittelevien piirissä sekä toisaalta kritiikkiä yhteiskunnallisesti konservatiiviselta taholta, yksilöiden etua painottavien ja yksilökorosteisen herätyskristillisyyden piiristä. Kritiikki kohdistui pitkälti Sigfrid Sireniuksen henkilöön.

Esimerkiksi suomalaisia 1920-luvun teologian ylioppilaita tutkinut Tapani Innanen toteaa Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuraa tarkastellessaan, että ”Sirenus leimautui sodan jälkeisessä tilanteessa ’sosialistiksi’ ja ’punaiseksi’, mutta toisaalta häntä ja setlementtityötä arvostettiin”. Teoksessaan Innanen esittelee Sireniuksen johtaman Helsingin Kalliolan merkitystä itsenäisyyden alkuvuosien teologian opiskelijoiden näkökulmasta. Innasen mukaan: ”Setlementtitoiminta ei ollut keskeisimpiä katsomuksen jäsentämisen verkostoja, pikemminkin jopa kiistelty konteksti. Silti se tarjosi kaikille teologian ylioppilaille vähintään keskusteltavaksi konkreettisen toimintamallin vastata modernisaation synnyttämään ja sisällissodan kärjistämään ’yhteiskunnalliseen kysymykseen’, johon tutkimushenkilöt joka tapauksessa joutuivat teologiprofessiokuvaansa jäsentäessään ottamaan kantaa.”¹⁷³

Käytännössä teologian opiskelijoiden toiminta Kalliolassa oli monipuolista. Kalliolan aloittaessa sen yhteyteen sijoittui ylioppilaskoti, ensin jumaluusopin ylioppilaille tarkoitettu Konvikti vuokralaisena ja myöhemmin vuodesta 1922 alkaen Kalliolan oma ylioppilaskoti. Kalliolassa asuvilla teologian opiskelijoilla oli näin luonteva mahdollisuus osallistua vastuunkantajina Kalliolan aktiviteetteihin, joista muutama oli laajemmin suunnattu teologian opiskelijoille. Kalliolan vapaaopiston yhteyteen perustettiin kööpenhaminalaisen setlementin mallin mukainen opintokerho, Yhteiskunnallinen tutkimuspiiri. Piiri aloitettiin vuonna 1920 yhteistyössä Suomen Kristillisen Ylioppilasliiton (SKY) kanssa. Toimintakertomuksen mukaan piirissä kokoontui ”keskimäärin 20 jäsentä edustaen hyvin erilaisia elämäntilanteita, kokemuksia ja katsantotapoja – työmiehiä, ylioppilaita, pappeja, y.m. kansalaisia”. Keskustelujen alustajat olivat eri alueiden asiantuntijoita. Kalliola organisoi syksystä 1923 alkaen myös aiemmin Jaakko Gummeruksen johdolla järjestettyä opiskelijoiden kirkollista työtä, jonka myötä nuoret teologit kävivät pitämässä hartauksia Helsingin ympäristön esikaupungeissa. Keväällä 1924 työ siirtyi vastaperustetun Helsingin pikkukirkkoyhdistyksen

¹⁷² Ortiz-Nieminen 2021, 148–154.

¹⁷³ Innanen 2003, 227–228.

vastuulle, ja vastuunkantajissa jatkoi Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran toimintojen nuoria aktiiveja.¹⁷⁴

Sigfrid Sirenius panosti teologian ylioppilaiden ja kristillisten ylioppilaiden kanssa tehtävään yhteistyöhön. Hän vieraili teologian ylioppilaiden TYT:ssä ja SKY:n tilaisuuksissa. Niin ikään hän kirjoitti opiskelijoille suunnattuja, toimijoiden rekrytoimiseen tähtääviä julkaisuja.¹⁷⁵ Teoksensa ”Persoonallinen palvelus ydintekijä yhteiskunnallisen kysymyksen ratkaisussa” Sirenius laati jo kevään 1919 aikana tilanteessa, jossa Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran toiminta Helsingissä ”Sörnäisten esikaupungissa” oli vielä suunnitelmatasolla. Sirenius palasi teoksessaan vuoden 1917 toimikuntaraportin hahmotelmiin mutta puhui kirkkorakennuksen sijaan ”settlement-talosta”, joka opiskelijoiden suuntaan palvelisi kristillis-sosialisen työn ”opastuskouluna”.¹⁷⁶

Vuoden 1919 työnäyissä Sirenius esitteli settlement eli siirtolatoiminnassa tarvittavaa huoneistoa. Settlement-talon kuului olla ”paikka, jonka suojissa yhteisesti palvotaan Jumalaa” ja ”paikka, jossa palvellaan mitä erilaisimpia ihmiselämän tarpeita seitsemänä päivänä viikossa”, toisin sanoen ”pyhäkkö” ja ”viihdykäs koti”. Tavoiteltu tilaratkaisu muistutti varsin pitkälle englantilaisen F. Herbert Steadin johtaman vapaaseurakunnallisen settlementin mallia, jossa samaan kokonaisuuteen yhdistettiin sosiaalinen toiminta ja uskonnollinen seurakuntatyö. Sirenius ajatuksena oli, että näin rakentuisi ”toimintapiirinsä ihmisille keskus”, joka olisi ”kokoontumispaikkana monille” ja edustaisi ”niitä voimia, jotka rakentavat ihmiselämää sisältäpäin”. Vuoden 1919 julkaisussaan Sirenius siirtyi modernin ajan seurakuntatyön ja englantilaisen settlementtitoiminnan esittelystä settlementtitoiminnan määrittelyyn: ”Luottava henkilökohtainen kosketus ja keskinäinen avunanto Kristuksen hengessä – tämä on todellisen settlement-työn ihanne.”¹⁷⁷ Alkoi muotoutua puhe kristillis-sosiaalisesta settlementtityöstä.

Sirenius-kriitikko Osmo Tiililä on luonnehtinut Sirenius siirtyneen korkeakirkollisen herätyksensä jälkeen englantilaishenkiseen sosiaaliseen kristillisyyteen, johon liittyi tiivistynyt yhteys F. Herbert Steadin kanssa.¹⁷⁸ Vuoden 1919 työnäyissä Sirenius pyrki luomaan edellytyksiä pysyväälle paikalliselle toiminnalle Helsingin työläisalueella. Tältä osin keskeisenä päämääränä ei ollut uudenlaisen kirkkorakennuksen pystyttäminen vaan veljeyttä vuoden 1918 jälkeensä jättämän ”syvänteen” oloissa edistävä sosiaalinen kristillisuus. Erotuksena englantilaisen veljeysliikkeen joukkoja evankelioiviin työkeskuksiin Sirenius painotti settlementtitoiminnan mukaisesti persoonallista vuorovaikutusta. Kyse oli näin myös pietistisestä ihanteesta. Tässä hengessä toiminta oli arvokasta, vaikka se oli kuinka yksinkertaista tahansa ja siinä mukanaoleva joukko kuinka harvalukuinen tahansa.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Innanen 2003, 227–228; Maaperä 2020, 93–95.

¹⁷⁵ Innanen 2003, 228; Sirenius 1919; Sirenius 1920.

¹⁷⁶ Sirenius 1919, 89–92.

¹⁷⁷ Sirenius 1919, 91–93.

¹⁷⁸ Tiililä 1972, 167.

¹⁷⁹ Ks. Sirenius 1919, 93.

Vuoden 1919 teoksessaan Sirenus painotti kasvatustyön tarvetta ja merkitystä. Oli pyrittävä persoonallisuuden kehittämiseen, luotava yhteisöjä ja rohkaistava ihmisiä hyödyttämään muita.¹⁸⁰ Hän esitteli englantilaista settlementtitoimintaa aiemman englantilaista seurakuntatyötä käsitelleen julkaisunsa tapaan. Uutena osa-alueena oli settlementtitoiminnan laajenemista käsittelevä osio, joka rajautui Kööpenhaminaan ja Tukholmaan. Sireniuksen kuvaamana laajenemisessa oli kyse ”ihmisyyttä ja veljeyttä rakentavan voiman” leviämisestä, ja siten toiminnasta, joka avasi ”kristityille uusia näköaloja evankeliumin rikkaisiin syvyyksiin”.¹⁸¹ Kööpenhaminassa työ toteutui pienimuotoisesti seurakuntapapin organisoimana ylioppilaiden vapaaehtoisuuteen perustuvana kerhotoimintana työläiskaupunginosassa. Tukholmassa työ toteutui yhteiskristillisenä ja pyrkimyksellä tavoittaa niitä hengellisesti kodittomia, joita aiemmat yhteiskunnalliset ja uskonnolliset toiminnot eivät olleet tavoittaneet. Tukholman Birkagårdenin kokonaisuuteen kuului lastentarhatyötä, nuorisotyötä, opintopiirejä ja kansanopistokursseja sekä kirjastotoimintaa ja vapaamuotoisia sunnuntaijumalanpalveluksia.¹⁸² Pohjoismaiset mallit olivat esimerkkejä Helsingin toiminnoille.

Keväällä 1920 Sirenus julkaisi teoksen, joka perustui hänen esitelmäänsä Suomen Kristillisen Ylioppilasliiton esitelmäsarjassa. Ylioppilaille Sirenus painotti, että ajan epävarmuuksien keskellä tehtävänä on: ”vaeltaa eteenpäin hämärää tietä, odottaa valkenemista, tutkia velvoituksiamme ja tehdä uskollisesti työtä kukin omalla paikallamme, niin kauan kuin päivä on”. ”Ehkäpä Jumala meissä - - sytyttää - - tulta - - ja käyttää meitä - - .” Jatko Sirenus.¹⁸³ Hän painotti yhteiskunnan uudistamisen tarvetta ja käsittelee siihen liittyen kristittyjen tehtävää. Hän korosti, ettei elämää voi erottaa kristillisestä uskosta, ja että kristittyjen ja kirkon kutsumus on taistella ”hengen aseilla niitä väkeviä vastaan, jotka heikkoja sortavat”. Sirenus tarkensi, että kristityn kutsumus ohjaa vahvistamaan elämän iloa ja helpottamaan vaikeuksien kantamista. Samalla hän huomautti, että vaikeuksien keventämiseksi yhteiskunnassa tarvitaan rakenteellista työtä.¹⁸⁴

Sireniuksen kristillisille ylioppilaille piirtämä tehtävänasettelu sisälsi kutsun lahjoittavan rakkauten toimintaan. Tällainen toiminta käsitti Sireniuksen mukaan kaksi puolta. Toisaalta oli sitouduttava vallitsevaan aikaan ja nähtävä varsinkin demokratia kristillisyyden kanssa yhteensopivana asiana. Toisaalta oli pidettävä kiinni läheisestä kosketuksesta Jumalan ja ”näkymättömän maailman” kanssa. ”Rohkea uskallus, ilo ja voima” perustuivat yhteyteen Jumalan kanssa, varmuuteen, että Lunastajan totuudella on ”elämää ja kuolemaa hallitseva voima”. Julisti Sirenus.¹⁸⁵ Kristillisistä ylioppilaspiireistä mukaan Kalliolan toimintaan tulivat niin Ilmari Salonen (myöhemmin Salomies) kuin Heikki Warén (myöhemmin Waris). Waris tuli

¹⁸⁰ Sirenus 1919, 12–30.

¹⁸¹ Sirenus 1919, 63–64.

¹⁸² Sirenus 1919, 67–86.

¹⁸³ Sirenus 1920, 3–11.

¹⁸⁴ Sirenus 1920, 15–23.

¹⁸⁵ Sirenus 1920, 23–53.

nuorisotyötä tekevän Salomiehen pyytämänä vapaaehtoiseksi kerhonohjaajaksi syksyllä 1920.¹⁸⁶

5.2.2. Toiminnan vakiinnuttaminen Kalliolan ympärille

Kalliolassa saatuja kokemuksia haluttiin välittää muille teollisuusseuduille. Ilmari Salonen, Sirenius ja J. H. Tunkelo toimittivat vuonna 1921 julkaistun teoksen, jonka artikkelissa Sirenius käsitteli omaa tietään Kalliolaan. Sirenius painotti korostetusti F. Herbert Steadin ja tämän setlementin roolia kristillis-yhteiskunnallisen työn innostajana sekä puhui ihmisryhmiä, mukaan lukien kirkkoa ja työväenjoukkoja, erottavasta "kuilusta". Kuilua ja kristillis-yhteiskunnallisen setlementtityön merkitystä havainnollistaakseen Sirenius muisteli saarnanneensa 1910-luvulla keväisenä sunnuntaina Tampereella Johanneksen ja Aleksanterin kirkoissa. Hän kertoi: "Runsaasti oli kyllä kirkkokansaa Herran huoneessa. Mutta monin verroin valtavampina virtasivat kansanjoukot ohi kirkkojen urheilukentälle. Kauniisti soivat kirkonkellot. Mutta tuo kansanjoukko kulki vieraana niiden kutsulle. Kuva kirkon ja kansanjoukkojen välisestä suhteesta maassamme!"¹⁸⁷

Toiset olivat tulleet Sireniuksen toimittamaan jumalanpalvelukseen, ja toiset olivat menneet työväen urheilujuhille. Sireniuksen kuvauksen tähtäin ei kuitenkaan ollut ihmisten ja ryhmien välisen erilaisuuden korostuksessa, ei arvottavassa vertailussa. Siiloutumista ravistellen hän jatkoi esimerkikertomustaan ihmisten elämästä ja valinnoista Tampereen keskusta-alueella: "Kelpo ihmisiä kummassakin, paljon hyviä pyrkimyksiä niin siellä kuin täällä. Ne kaksi kuuluisivat toisilleen, voisivat antaa paljon toisilleen ja oppia toisiltaan. Mutta ne kulkevat erillään." Sirenius viestitti näin evankeliumin sosiaalista sanomaa ja määritteli samalla setlementtityötä vertaamalla sitä kirkonkellojen "yhteensoiton" tehtävään.¹⁸⁸

Kaunokirjallisesti Sirenius kuvasi, miten yhteensoittoa seuraa jumalanpalvelus ja kirkonkellojen ääni ei silloin enää kuulu.¹⁸⁹ Sireniuksen sanomassa setlementtityön keinoin tavoiteltavan yhteyden toteutuminen vertautui näin jumalanpalvelukseen. Vihollisuuksien ja vastakkainasettelujen poistuminen merkitsi ytimessään hoitavaa vuorovaikutusta Jumalan kanssa. – Sirenius korosti, miten eri "kristillisille aatteille" oli omat elimensä.

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseura oli "sosialisen evankelioimisen" väline.¹⁹⁰ Samalla on tärkeää huomata, että Sirenius puhui setlementtityön kohdalla kristillis-sosiaalisen sijaan kristillis-yhteiskunnallisesta toiminnasta. Painotus oli näin vuoden 1917 muotoilujen jatkona ja edelleen vuoden 1918 sodan suuntaamana laajempaa kansakuntaa koskevassa tehtävässä.

Tekstissään Sirenius jälleen selvensi setlementtityön tehtävänasettelua ja viittasi tärkeitä näkökulmia avanneisiin englantilaisiin vaikuttajiin. Ensimmäisen setlementin Toynbee Hallin perustanut Samuel Barnett oli kuvannut työn toimintatapaa sanalla "yksitellen" ja päämäärää ilmaisulla "hautautuneen elämän henkiinherättäminen". Barnett oli myös selittänyt päämäärää teologisesta näkökulmasta. Kyse oli Jumalan tuntemisesta Isänä. Ja siitä, miten

¹⁸⁶ Uusi-Rauva 2008, 15–16.

¹⁸⁷ Sirenius 1921a, 15–18.

¹⁸⁸ Sirenius 1921a, 18–19, 32–33.

¹⁸⁹ Sirenius 1921a, 32–33.

¹⁹⁰ Sirenius 1921a, 24–25.

elämä Kristuksessa antoi oikean suunnan ihmiselämälle, jolloin myötätunto pääsi vaikuttamaan, polttaviin kysymyksiin löytyi ratkaisu, elämään tuli sisältöä sisäisen kamppailun tunnistamisesta ja virkistys löytyi kestävästä lähteistä. Työväenpuolueen poliitikko Arthur Henderson oli puolestaan painottanut rauhantien tekemistä sekä settlementtijohtaja F. Herbert Stead Jumalan valtakunnan evankeliumia ja Kristuksen ”määräämisvallan” tunnustamista eri elämänalueilla.¹⁹¹ Nämä näkökulmat nousivat erilaisista teologisista lähtökohdista ja liittymällä niihin Sirenius havainnollisti suomalaista settlementtityötä varsin ekumeenisessa hengessä.

Tekstissään Sirenius selosti, miten ”työkeskus eli settlement” aikaansaatiin Helsinkiin. Kesäkuussa 1919 valtioneuvosto oli tehnyt päätöksen Helsingin ”ns. Bobrikoffin koulun” luovuttamisesta Teollisuusseutujen Evankelioimiselle kristillisyyhteiskunnallisen toiminnan työkeskukseksi. Ensimmäisenä varsinaisena toimintavuotena vuonna 1920 järjestettiin ”tehtaitten porteilla jaetuilla lehtisillä ja sanomalehti-ilmoituksilla tiedotettuja” esitelmätilaisuuksia, miesten keskusteluiltoja ja musiikkitilaisuuksia. Kuoro perustettiin. Oli vapaita opintoja, jumalanpalveluksia ja pyhäkoulu sekä raamattupiirit, sosiaalinen tutkimuspiiri ja ompeluseura. Lisäksi oli tyttö- ja poikakerhotoimintaa. Vapaaehtoistyötä tekivät ylioppilaspöytäkirjat ja opettajat.¹⁹²

Kattavammin Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran toimintaa Sirenius esitteli vuoden 1923 toimintakertomuksen kaltaisessa julkaisussa: ”Settlement-ajatus käytännössä”. Työn perustan osalta Sirenius lähti liikkeelle vuoden 1916 muotoilujen tapaan evankeliumin pelastavasta voimasta ja evankeliumin sosiaalisesta merkityksestä. Sirenius konkretisoi, että seura hahmotti evankelioinnin laajasti. Kyse oli sekä ”evankeliumin julistustyöstä” että ”kristillisestä arkityöstä”. Jälkimmäinen tarkoitti ”sunnuntaiopetuksen soveltamista käytäntöön koko viikon jatkuvassa, hengellisessä, kasvatuksellisessa, yhteiskunnallisessa ja sivistyksellisessä työssä”.¹⁹³

Sirenius täsmensi seuran toiminnan missionaarista luonnetta. Seuralla oli ”suuri tehtävä kristillisessä työssä kansamme hyväksi”. Samalla kysymys työn uskonnollisuuden perusteista vaivasi. Sirenius pyrki vastaamaan ”ammattijumaluusopillisista piireistä” esitettyyn kritiikkiin vetoamalla reformaation opetukseen. Sirenius kirjoitti: ” - jonkun työn uskonnollisuus ei riipu työmuodoista vaan siitä hengestä ja mielentilasta, jossa sitä tehdään. - - arkisinkin askare on uskonnollista, jos se lähtee Jumalalle antautuneesta mielestä.” Sirenius jatkoi, että työn uskonnollisuudesta piti pitää huolta: ” - - tämmöisessä työssä ei saa millään kohdalla panna elämän ja kaiken uudistuksen painopistettä muuhun, kuin mihin evankeliumi sen panee: sisäiseen sydämen uudistukseen.” Määrätynlainen mielenliikkeiden tunnistaminen, sen tunnistaminen mikä vie lähemmäksi Jumalaa, tuli ohjata niin julistusta kuin arjen tekemistä.¹⁹⁴

¹⁹¹ Sirenius 1921a, 30–33.

¹⁹² Sirenius 1921a, 25–30.

¹⁹³ Sirenius 1924a, 3.

¹⁹⁴ Sirenius 1924a, 4–6.

Sirenus toi esiin, miten tällaisella seuran työllä tavoitettiin kahdenlaista väkeä. Oli "paljon sellaisia, joita ei kirkko tähänastisilla työelimillään ole voinut tyydyttävästi pitää kosketuksessa kristillisyyden kanssa". Kyse oli erityisesti nuorisoseuraväestä, työväen järjestöväestä, kansanvalistusväestä, maamiesseuraväestä, eri puolueiden kansanedustajista, raittiusväestä, sivistyneistöstä sekä lehdistöstä. Nämä monenlaista sosiaalista toimintaa ja eri yhteiskunnan piirejä edustavat ihmiset saivat "settlement-työn kautta - - uutta näkemystä kristillisyyteen". Lisäksi oli "paljon vakavia kristityitä," joita vahvistuva "maallikko- ja arkikristillisyyden" puhutteli. Se myös sai osan heistä ottamaan osaa toimintaan sekä monet rukoilemaan työn puolesta. Sirenus painotti, jälleen ekumeenisuutta korostaen, että ystäviä oli "jokaisesta kirkkomme piirissä olevasta uskonnollisesta suunnasta, vieläpä eriuskolaisten keskuudesta".¹⁹⁵

Sirenus viestitti Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran uudenlaista vakiintumista. Kalliola oli neljäntenä toimintavuonnaan muodostunut paikaksi, joka vastasi Helsingin laitakaupungin työväen tarpeisiin sekä eri kansalaisten tavoitteisiin "olla kosketuksessa ja yhteistoiminnassa työväen kanssa". Toiminnan mahdollistivat Sireniuksen mukaan "ymmärtämys ja luottamus", jotka rakentuivat kahden toimintaperiaatteen, "vapauden ajatuksen" ja "vapaaehtoisuuden ajatuksen" varaan.¹⁹⁶

Sireniuksen "vapauden ajatus" määritteli keskeisellä tavalla hänen hahmottelemaansa missionaarista kansankirkkoa. Kalliolassa oli kyse tämän vision konkretisoimisesta. Kalliola oli Sireniuksen sanoin: "pienoiskoossa tavallaan kuvana siitä, mitä kansankirkon tulisi kansankokonaisuuden elämässä olla". Pyrkimyksenä oli, että Kalliolassa ihmisen ei tarvinnut määritellä itseään uskonnollisen, yhteiskunnallisen tai valtiollisen kannan mukaan. Riitti, että oli halua toimia tai tukea toimintaa, joka tapahtui "ristin merkin" tunnuksella. Toimintaan olivat tervetulleita niin hartaat kristityt ja kristillisen totuuden etsijät kuin valistuksellisista ja kasvatuksellisista tavoitteista innostuneet sekä turvalliseen kasvuympäristöön hakeutuvat nuoret. Ohjaavana ihanteena Sirenus viittasi Uuden testamentin Filippiäiskirjeen 4. luvun kehoitukseen¹⁹⁷: "Kaikki, mikä on totta, mikä kunnioitettavaa, mikä oikeaa, mikä puhdasta, mikä rakastettavaa, mikä hyvältä kuuluvaa, ... sitä ajatelkaa."¹⁹⁸ Sireniuksen hahmottelema kansankirkko oli nykytermein dialoginen ja moniääninen.

Sireniuksen "vapaaehtoisuuden ajatus" kytkeytyi puolestaan toiminnan "laajempiin" yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin. Teollisuusseutujen Evankelioimisseura tavoitteli Kalliolaan ja muualle työyhteisöjä, jotka perustuivat laajaan vapaaehtoisuuteen. Palkattujen työntekijöiden rooli oli pieni. Pyrkimyksenä oli, että yhteisöjä muodostaisivat toimijat "eri yhteiskuntaryhmistä ja eri kutsumusaloilta", ja että yhteisöjä pitäisi koossa vapaaehtoisen palvelemisen ajatus.¹⁹⁹ Kyse oli koko yhteiskunnan sosiaalisesta kentästä ja siihen kuuluvasta sosiaalisesta kasvatustyöstä. Kalliolassa oli näin hahmottumassa suuntaviivoja ihmisten hyvinvointia rakentavalle sosiaalipolitiikan toimijuudelle. Samalla on huomionarvoista, että

¹⁹⁵ Sirenus 1924a, 5.

¹⁹⁶ Sirenus 1924a, 6–7.

¹⁹⁷ Sirenus käytti tässä vuoden 1924 julkaisussaan Kirkolliskokouksen vuonna 1933 käyttöönotettavaa suomennosta.

¹⁹⁸ Sirenus 1924a, 7–8.

¹⁹⁹ Sirenus 1924a, 8.

Sirenus puhui tässä yhteydessä eri kutsumusaloista. Sitä voi pitää luterilaisen kutsumusajattelun kytkemisenä modernin yhteiskunnan sosiaaliseen toimintapiiriin.

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran toiminnan tarkastelu oli vuoden 1923 osalta jäsentynyt kolmeksi kokonaisuudeksi: työ Kalliolassa, työ teollisuusseuduilla ja työ Peräpohjolassa. Työ Kalliolassa piti sisällään ”uskonnollisesti rakentavan työn”, poika- ja tyttökerhotojen, Kalliolan vapaaopiston toiminnan sekä Kalliolan laulukuojojen toiminnan. Uskonollisesti rakentavan työn -otsikon alla Kalliolassa pidettiin pyhäkouluja, hengellisiä nuorisoiioja, jumalanpalveluksia, hengellisiä seuroja sekä sairaiden ja köyhien avustustoimintaa. Lisäksi toteutettiin aiemmin mainittua kirkollista työtä Helsingin esikaupungeissa sekä pidettiin rippikouluja. Nuorison kerhotoyössä retkeiltiin, askarreltiin ja harrastettiin monipuolista liikuntaa. Kerhotoimintaan liittyi pyrkimys ”opastaa nuoria pysähtymään Pyhän eteen” sekä ”ymmärtämään kristillisyyttä”. Kaikkineen kasvatuksella tavoiteltiin itsekuria, järjestystä, yhteistuntoa, kansalaismieltä ja omatoimisuutta. Ajatus oli, että kerhotoyö tarjoaa vastapainon ”suurkaupunkilaishengelle” ja muille ”villiintymiseen” johtaville vaikutuksille. Vapaaopistoon sisältyi mainitun Yhteiskunnallisen tutkimuspiirin lisäksi kielikerhotoimintaa ja laajaa luentotoimintaa. Musiikkitoiminta vahvisti yhteyttä sekä toi toiminnallista näkyvyyttä Helsingissä ja eri puolilla Suomea.²⁰⁰

Toisena seuran toimintakokonaisuutena oli työ teollisuusseuduilla. Kyse oli ytimeltään jo vuosien ajan toteutetusta ”valistus- ja neuvontatyöstä” mutta nyt Sirenus tarkasteli tätä kokonaisuutta uusin painotuksin. Ohjaavana näkökulmana oli: ”Kalliolan herätteitä antava merkitys”. Keskeistä oli ”settlement-ajatuksen” leviämisen tarkastelu. Sirenus selvitti, että vuoden 1923 lopulla Viipuriin Sorvalin esikaupunkiin oli perustettu ”Paul Nicolayn kristillis-yhteiskunnallinen työkeskus”. Hän selitti, miten työ Peräpohjolan tukkityöväen keskuudessa oli alkamassa sikäläisten kansanedustajien Kalliolasta saaman ajatuksen seurauksena. Niin ikään Sirenus piti tärkeänä, että ”Kalliolan kaltaisia kristillis-yhteiskunnallisia työkeskuksia ryhdyttäisiin perustamaan maamme tärkeimpiin teollisuuspaikkoihin, varsinkin - - Tampereen, Turun ja Oulun esikaupunkeihin”. Sirenus raportoi myös Kalliolan roolista erilaisten vierailujen ja tilaisuuksien järjestäjänä sekä toi erityisesti esiin ”teollisuuskeskuksissa toimivien uskonnollisen, sivistyksellisen ja kasvatuksellisen työn tekijöiden” neuvottelukokouksen. Varsinainen teollisuusseutujen seurakuntatyön tukeminen tuli esiin osana teollisuusseuduilla tehtävän työn toista näkökulmaa eli ”seuran matkatoimintaa”. Oli järjestetty esitelmätilaisuuksia painottaen ”syrjäisiä tai uskonnollisessa suhteessa laiminlyötyjä” seutuja sekä järjestetty useilla paikkakunnilla ”neuvotteluja nuorisokerhotojen, raamattupiiri- ja pyhäkoulutyön järjestämisestä tai seurakuntatalon rakentamisesta”.²⁰¹

”Seuran matkatoimintaa” -näkökulman alla Sirenus kuvasi toimintaa ”valtion työmailla”. Seuralle oli myönnetty 50 000 markan valtionapu ”uskonnollisen ja sielunhoidollisen työn järjestämiseksi sellaisille paikkakunnille, missä valtion omia työmaita tai teollisuuslaitoksia sijaitsee”. Seura oli osa-aikaisesti kiinnittänyt pastori A. E. Jokipiin Siuron työhön sekä pastori Veikko Koiviston Rajamäellä tehtävään työhön. Kemn Veitsiluodossa työtä tehtiin

²⁰⁰ Sirenus 1924a, 9–41.

²⁰¹ Sirenus 1924a, 45–50.

kokoaikaisesti pastori Armas Tolsan toimesta. Lisäksi oli esitelmätoimintaa muutamilla paikkakunnilla. Valtionavun vuoksi toiminnasta piti raportoida, minkä Sirenius myös mainitsi.²⁰²

Sirenius rakensi seurain toiminnan vuoden 1923 kuvauksen edistämään Kalliolan toiminnan kautta määrittyvää setlementtityötä. Teollisuusseutujen evankelioimistyö alkoi näin saada selkeämmän fokuksen. Tärkeää oli puhua Kalliolasta ja sen ilmentämästä sosiaalisesta kristillisyydestä. Laajaa kirkollista tukea merkitsevät asioiden käsittelyt yleisissä pappeinkokouksissa ja kirkolliskokouksessa eivät olleet Sireniuksen kertomuksessa entiseen tapaan ratkaisevia. Sirenius painotti nimenomaisesti Kalliolaa samalla, kun resursseja oli käytettävissä laaja-alaiseen teollisuusseutujen seurakuntatyöhön.

Valtion työmailla tehtävän työn tausta oli 1910-luvun lopun kirkolliskokouksenkäsittelyissä. Vuoden 1918 kirkolliskokoukselle oli jätetty edellä mainittu Gummeruksen esittelemä aloite²⁰³, jonka olivat Gummeruksen ja Sireniuksen lisäksi allekirjoittaneet kirkkoherra A. W. Kuusisto ja lähetysjohtaja Matti Tarkkanen. Siinä esitettiin, että kirkolliskokous vetoaisi maan hallitukseen, jotta se kirkollisasioista vastaavana ryhtyisi ohjaaviin toimenpiteisiin tehdasseutujen ja muiden taajaan asuttujen yhdyskuntien kirkollisen hoidon järjestämiseksi. Aloitteesta keskusteltaessa keskeisenä ongelmana näyttöytyi paikallisseurakuntien ohjaaminen. Osan verotulot olivat kasvaneet teollistumisen seurauksena, mutta halukkuus seurakuntatoiminnan vastaavaan uudelleen järjestelyyn oli vähäinen. Keskustelussa A. W. Kuusisto esitti, että kirkolliskokous anois varoja maan hallitukselta. Valiokuntakäsittelyn jälkeen ehdotus oli, että varoja haettaisiin valtion työmailla työskentelevien uskonnolliseen hoitoon. Tähän Oulun tuomiorovasti J. A. Mannermaa teki kirkolliskokouksen hyväksymänä lisäyksen, jotta samalla metsä- ja uittotyö pohjoisessa hiippakunnassa huomioitaisiin. Valtiontukea haettiin täten myös ”kruununmetsistä myytyjen puitten hakkuu ja uittopaikoilla” tehtävään työhön.²⁰⁴

Seurakuntatyön kehittäminen modernin yhteiskunnan synnyttämässä tilanteessa oli kysymys, jonka kohdalla kirkon hallintorakenne ei antanut mahdollisuutta nopeisiin reagoiteihin. Itsenäistyneessä Suomessa kirkon tiivistynyt suhde valtionhallintoon loi kuitenkin uutta toimintatilaa. Vaiheet kirkolliskokouksen lokakuun 1918 kannanotosta valtionapua nauttivaan toimintaan valtion työmailla ja vuonna 1922 päätettyyn valtionapuun tukkityöväen parissa Peräpohjolassa ovat kokonaisuutena yksityiskohtaisemmin selvittämättä. Samalla on todettavissa, että eteneminen valtionavun kautta merkitsi käsillä olevan kirkon tehtävän yhteiskunnallisempaa hahmottamista.

Peräpohjolassa tehtävää työtä Sirenius käsitteli vuoden 1923 toimintakertomusjulkaisussaan Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran kolmantena toimintokokonaisuutena. Hän kertoi eduskunnan vuonna 1922 myöntämästä 100 000 markan valtionavusta ”tukkilaisvalistustyötä” varten sekä seurain tekemästä valmisteleavasta työstä paikallisen väestön kanssa. Seura oli asettanut vakinaiset työntekijät pohjoisen uittoreitin suu- ja solmukohtaan eli pastori Armas

²⁰² Sirenius 1924a, 50–53.

²⁰³ Sirenius viittasi tähän hyväksytyyn aloitteeseen vielä vuoden 1919 julkaisussaan. Ks. Sirenius 1919, 90.

²⁰⁴ Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1918, 199–201, 220–230, 387–388.

Tolsan Kemiin ja pastori Aaro Tolsan Rovaniemelle. Rovaniemellä Seura oli myös ryhtynyt toimiin paikallisen vapaaopiston toiminnan elvyttämiseksi.²⁰⁵

Aikanaan kirkolliskokouksen lähetekeskustelussa J. A. Mannermaa oli kohdistanut huomiota nimenomaan uskonnollis-siveellisiin epäkohtiin pohjoisen suurilla tukkityömailla. Niillä työskenteli hänen mukaansa kymmeniä tuhansia miehiä vuoden mittaan. Mannermaa oli huolissaan, koska ”siellä kaukana erämaissa yksin jätetyt mieslaumat villiintyivät varsin helposti”.²⁰⁶ Vuoden 1923 alustaviin käytännön kokemuksiin viitaten Sirenus linjasi aloitettavaa työtä: ” - - kysymyksessä olevan toiminnan tulee kantaa kaksoisleimaa – sen tulee olla sekä uskonnollista että valistuksellista. Tämmöisenä työ parhaiten vastaa Peräpohjolan ja tukkityöläisten henkisiä ja siveellisiä tarpeita. Mutta siihen täytyy liittää myös yhteiskunnallista toimintaa, joka tähtää tukkilaiselämän kohottamiseen ulkonaisessakin suhteessa.” Kyse oli myös tässä yhteydessä asumista ja yleistä elämisen laatua parantavan toimitalon eli Kalliola-henkisen ”tukkilais-’settlementin” rakentamisesta.²⁰⁷

Sirenus korosti Kalliolan toiminnasta vaikuttuneiden kansanedustajien roolia Peräpohjolan työn synnylle. Tällä hän painotti Kalliolan edustaman sosiaalisen kristillisyyden merkitystä eri puolueiden kansanedustajien tavoittamisessa. Sireniuksen viestinä oli, että Teollisuusseutujen Evankelioimisseura avasi kirkon työlle uusia mahdollisuuksia. – Väitöskirjassaan Martti Ajo esittää kansanedustajien yhteydestä Peräpohjolan työn syntyyn puoluepoliittisesti painottuneen tulkinnan, jossa Sirenus näyttäytyy maalaisliiton lestadiolaisia ja sosiaalisesti radikaaleja edustajia K. A. Lohea, Janne Koivurantaa ja Antti Junesta sitouttavana, punamultayhteistyötä ajavana ”taitavana ’poliitikkona”.²⁰⁸ Näkökulmallaan Ajo vahvistaa Sireniuksen selittämistä puoluepoliittisen leimansa ansainneena toimijana. Tämä Ajon ajama näkökulma kaventaa Sireniuksen kirkollista toimijuutta. Sireniuksen Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran kohdalla korostama missionaarisuus ja seuran paikka osana kirkon tehtävää jäivät huomiotta.

Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran toimintaa vuonna 1923 käsitellessään Sirenus toi esiin myös seuran talouden tulopohjan. Valtiontukea seura sai 186 000 markkaa. Helsingin seurakunnat tuki Kalliolan uskonnollista työtä 20 000 markalla. Merkittävin tulolähde olivat lahjoitukset ja kannatukset, joita kyseisenä vuonna oli yhteensä 266 537,95 markkaa. Teollisuuslaitokset ja liikkeet olivat tärkeimpiä yksittäisiä lahjoittajia. Mukana oli myös erilaisia yleishyödyllisiä yhteisöjä. Lisäksi seuralla oli omaa varainhankintaa. Ilona Maaperä on tutkimuksessaan todennut teollisuusyritysten keskeisen roolin, ja todennut settlementtitoiminnan Isossa-Britanniassa perustuneen samaan toimintamalliin.²⁰⁹ Teollisuusseutujen Evankelioimisseura ei juurikaan ollut jakamassa kirkon resursseja vaan paremminkin tuomassa uusia resursseja kirkon tehtävän toteuttamiseen.

²⁰⁵ Sirenus 1924a, 59–65.

²⁰⁶ Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1918, 220–221.

²⁰⁷ Sirenus 1924a, 55, 59–65.

²⁰⁸ Ks. Ajo 2017, 225–230.

²⁰⁹ Sirenus 1924a, 65–67; Maaperä 2020, 76–78.

5.2.3. Sireniuksen uusi suuntautuminen

Sigfrid Sireniuksen teologiaa tutkineen Heikki Lindforsin mukaan Sireniuksen teologisessa suuntauksessa tapahtui Kalliolan toiminnan alkuvuosina ”jonkinlainen uudelleenarviointi”. Lindfors hahmottaa, että kaudella 1918–1925 keskeisintä oli ”kosketus saksalaiseen (saksankieliseen) uskonnolliseen sosialismiin”.²¹⁰ Kesällä 1919 Sirenius osallistui F. Herber Steadin kutsumana työväenliikkeen ensimmäiseen kansainväliseen uskontokonferenssiin Lontoossa. Kokous oli osa laajempaa Euroopan matkaa, jonka kuluessa Sirenius vieraili myös Hollannissa, Saksassa ja Tanskassa. Lontoon konferenssi kokosi työväenjohtajia kristillisen sosialismin ja sosialidemokratian piiristä. Martti Ajon mukaan Jaakko Gummerus suhtautui kriittisesti Sireniuksen osallistumiseen tapaamisen poliittisuuden vuoksi.²¹¹

Matkansa jälkeen Sirenius julkaisi vuonna 1921 teoksen: ”Työväenliikkeen uskontokysymys. Nykyaikaisia pyrkimyksiä sen ratkaisemiseksi.” Heikki Lindfors on tehnyt huomion teoksen lähteistä. Kirja perustuu suurelta osin saksalaisiin työväenkysymystä ja uskonnollista sosialismia käsitteleviin julkaisuihin.²¹² Kirjassa 1920-luvun alun saksalaiseen settlementtityöhön kytkeytyvä aatteellinen keskustelu oli yksi keskeinen tarkastelun kohde²¹³. Sirenius toi esiin politiikan, ammattiyhdistysliikkeen ja osuustoiminnan parissa esitettyjä ajatuksia sekä huomioi kristillis-sosiaalista järjestökenttää. Tiivistetympin Sirenius tarkasteli Skandinavian työväenliikettä suhteessa uskonnollisiin ilmiöihin sekä tilannetta Suomessa ja Venäjällä. Saksan ohella laajempi tarkastelukokonaisuus liittyi Englantiin. Sirenius käsitteli Steadin settlementin toimintaan kuuluvia työväenliikkeitä sekä niihin kytkeytyvää kristillistä veljeysliikettä. Kansainvälisen työväenliikkeen tarkastelun kohdalla tulee esiin Sireniuksen halu pitää kiinni evankelisesta herätyskristillisyydestä. Sama toistuu vuoden 1919 kansainvälisen uskontokonferenssin tarkastelussa.²¹⁴

Sireniuksen lähteiden käytöstä voi tehdä politisoivaa väritystä yleisemmän huomion. Hän ei teoksessaan juurikaan hakenut rajan piirtämistä vaan haki enemmänkin yhteistä pintaa erilaisia ajatuksia esittelemällä. Hän ilmaisi halunsa siirtää painopistettä vallankäytön ja jakolinjojen suunnasta vuorovaikutusta ja yhteyttä hakevaan suuntaan: ”joukosta yksilöön, politiikasta kasvatukseen, luokasta ihmisyyteen, aineellisuudesta henkeen ja - - epäuskosta uskoon”. Teoksen alkusanoissa Sirenius lausui julki omat tavoitteensa kirjan suhteen. Hän pyrki lähestymään toisaalta ”Suomen työväenliikkeessä olevia yksilöitä”, jotta he tekisivät ”oikeita ratkaisuja elämän suurissa kysymyksissä”. Toisaalta hän pyrki vaikuttamaan tapaan, jolla työväenliike nähtiin kirkossa, sekä tapaan, jolla kirkossa pyrittiin kansankirkkoajatuksen mukaiseen kirkon tehtävän toteuttamiseen.²¹⁵

²¹⁰ Lindfors 1975, 53–54.

²¹¹ Sirenius 1921a, 27; Lindfors 1975, 50; Ajo 2017, 208–209.

²¹² Lindfors 1975, 51.

²¹³ Saksalaisen settlementtityön kohdalla Sirenius käyttää ensimmäistä kertaa kirjallisessa julkaisussaan settlement-sanana käännöksenä termiä ”kansankoti”. Ks. Sirenius 1921b, 54.

²¹⁴ Sirenius 1921b, 7–181.

²¹⁵ Sirenius 1921b, 5–6.

Työväenliikkeen piirissä eläviä yksilöitä lähestyttäessä Sirenius halusi aloittaa kontekstuaalisuuden vahvistamisesta. ” - tiedämmehän, miten syvästi sellaiset ulkonaiset seikat kuin rotu, kansallisuus, elinkeinot ja taloudellinen asema vaikuttavat uskonnollisuuden luonteeseen.” Hän totesi ja jatkoi, ettei työväenluokan jäsen voi tavoittaa ”keskisäädyn” ja ”talonpoikaisluokan” uskonnollisuutta. Hän kertoi esimerkin uskon ydintä etsivästä nuoresta teollisuustyömiehestä, jolle helsinkiläisessä kirkossa uskonpuhdistusjuhlassa kuultu ajatustapa oli vieras, mutta joka löysi ”elämän kantavan pohjan” tutkimalla itse Lutherkirjallisuutta. Sirenius painotti, miten ihmisten välisessä kanssakäymisessä oli tärkeää hahmottaa, että ”yhteiskuntapoliittinen oppijärjestelmä” oli eri tason kysymys kuin kristinusko.²¹⁶

Sirenius halusi kertoa, ettei ”työväenliikkeen oppeja ja ajatuksia” tarvitse kytkeä ”materialistiseen maailmankatsomukseen”, ja että kansainvälisessä työväenliikkeessä on ”arvovaltaisia henkilöitä”, jotka ajavat Kristuksen asiaa kasvavaa vastuuta kantaen. Hän alleviivasi, ”ettei uskonnollinen elämäkatsomus, Kristuksen kunnioittaminen tai hänen siveellisen arvovaltansa tunnustaminen vielä ole sitä Jumalan valtakunnan syvintä elämää, jota Uusi Testamentti tarkoittaa”. Pietistisessä, herätyskristillisessä hengessä Sirenius painotti ”sisäisen uudistuksen tien” kulkemista. Samalla hän totesi, miten paljon on tehtävissä, jotta ihmisten olisi helpompi kääntyä Kristuksen puoleen. Julistuksen sisällön osalta Sirenius korosti ”hyvän paimenen rakkautta” evankeliumin ytimessä ja uskon sosiaalista ulottuvuutta²¹⁷. ”Autuaaksitekevä usko kyllä kuuluu kristillisen kirkon omistamiin aarteisiin, mutta sen kylmyys ja rakkauden puute on tuottanut paljon tuskaa kärsiville, paljon häpeää Kristuksen nimelle ja vahinkoa ihmissieluille.” Sirenius tiivisti ja peräänkuulutti kirkolta asianmukaisia toimia, jotta sen elämään olisi helpompi päästä sisään.²¹⁸

Sirenius pyrki muuttamaan kirkon piirissä olevaa vallitsevaa näkemystä työväenliikkeestä. Kirkon tuli verkostoitua rohkeasti. Sen tuli tunnistaa ”harvalukuiset ryhmät työväenliikkeen sisäpuolella olevia totisen kristillisyyden uudestisyntyttämiä ihmisiä”. Sireniukselle kyse oli lähetystehtävän toteuttamisesta. ”Parempia ’lähetysaarnajia’ ei nykyaikaisille työläisille voida ajatella, kuin heidän omassa keskuudessaan elävät, sosialisesti valveutuneet kristityt työläiset itse ja kristityiksi kääntyneet työväen luottamusmiehet”, hän kirjoitti. Sireniuksen mukaan oleellista oli havaita kaikki sellaiset toimijat, jotka pyrkivät irti ”sieluja alaspainaneesta” aineellisuudesta kohti ”elämäkatsomusta, joka kunnioittaa pyhää, synnyttää jumalanpelkoa ja jalostaa sieluja”. Tällainen elämäkatsomus olisi perusta työväenliikkeen kohoamiselle. Hän painotti ja viestitti mahdollisuuksista kristillistä työväenliikettä.²¹⁹

Kristillistämisessä kirkon työtteen ei kuitenkaan pitänyt olla yksipuolista vaikuttamista vaan dialogia. Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran työllä edistettiin nimenomaan tätä. Sirenius korosti erityisesti johtamansa Kalliolan toiminnan aitoa vaikuttavuutta: ”Tämän laitoksen

²¹⁶ Sirenius 1921b, 12–15.

²¹⁷ Teoksessaan Sirenius viittasi ”kristillisyyden sosiaaliseen puoleen” selityksellä ”yhteiselämässä tarvitsemme kristillisyyttä”. Ks. Sirenius 1921b, 120.

²¹⁸ Sirenius 1921b, 182–185.

²¹⁹ Sirenius 1921b, 81–82.

yhteyteen ovat asettuneet laajat työväenpiirit; mitä erilaisimmat yhteiskunnalliset ajatustavat yhtyvät täällä - -." Sirenus viestitti, miten Kalliolassa tämä erilaisten ihmisten vuorovaikutus synnytti uutta Jumalan toimintana Missio Dei -hengessä. Ytimessä oli Jumalan pyrkimys sovintoon. Sirenus jatkoi: " - - ja se vaikutus tuntuu yhä vakiintuvan, että se *ristin merkki*²²⁰, jonka alla tätä työtä tehdään, puhuu hiljaista, voimakasta kieltään ja vetää lähemmäksi toisiaan ihmisiä, joita viha ja ajan kiistat ovat repineet irti toisistaan."²²¹

Kirkon suhteessa työväenliikkeeseen Sirenus kutsui kirkkoa löytämään "Kristuksen askeleitten jälkiä", Jumalan vaikutusta ja pyrkimyksiä työväenliikkeessä. Hän oli vakuuttunut, että kirkon ja työväenliikkeen vuorovaikutus merkitsisi keskinäistä oppimista, kasvavaa ymmärrystä totuudesta sekä "synnistä ja vanhurskaudesta". Itse hän tunnisti työväenliikkeessä asioita, jotka hänen mielestään sopivat yhteen "kristillisen ajatustavan" kanssa. "Ulkonaisten olojen uudistaminen", vastuu jokaisesta ja keskinäinen palvelu olivat tällaisia. "Kaipaus uutta ihmisyyttä kohti, taistelu persoonallisuuden häviämistä vastaan, antaumus yhteenkuuluvaisuustunteelle" olivat Sireniukselle ajankohtaisia ja tärkeitä työväenliikkeen piiristä löydettäviä suuntaviivoja vallitsevan kristillisyyden uudistumiselle.²²²

Kirkon tehtävän toteuttaminen edellytti Sireniuksen mukaan spiritualiteetin monimuotoisuuden huomioimista. Hän viittasi ajankohdaksi uskontotieteelliseen jäsenyykseen kahdesta "hurskauselämän" muodosta: mystillinen ja profeetallinen. Mystillinen hurskaus "etsi kirkossa jonkunlaista vihkimystä ja ylennystä elämän kulkuun, tai milloin se on syvempää, rakennusta ja lohdutusta". Kirkolta tämä edellytti ovien avaamista, työväestön tervetulleeksi toivottamista samalla tavoin kuin kirkko kohtasi "niitäkin seurakunnan jäseniä, jotka poliittisilta katsomuksiltaan ovat pappeja ja n.s. kirkollisia piirejä lähempänä", hän kirjoitti. Vastaavasti profeetallinen hurskaus merkitsi "palavaa halua edistää Jumalan hallitusvallan toteuttamista; tärkeämpää kuin uskonnollinen tunnelmoiminen on - - Jumalan valtakunnan palveleminen maan päällä". Sirenus painotti, että tämä edellytti kirkolta uusia johtopäätöksiä.²²³

Sirenus peräänkuulutti moniäänisyyden tunnustamisen myötä tarvittavaa rajaviivojen selventämistä. Rajat piti hänen mukaansa pitää selkeinä "Jumalan valtakunnan ja Jumalaa vastustavan maailman välillä" mutta eron tekeminen "hengellisten ja maallisten asiain, yksilöitten ja yhteisön välillä" oli hänen mielestään selkeä virhe. Hän viittasi inkarnaatioon ja uskontunnustuksen kohtaan ruumiin ylösnousemuksesta ja kyseli: "Mitä kirkkokuksia varten Jumala onkaan tämän ruumiillisen elämän aikonut - - !" Sireniuksen mukaan sosiaalinen kristillisuus oli oivaltanut, miten ruumiillisen elämän "alennus ja tuska" olivat Jumalan tahdon vastaisia. Edelleen Sirenus pohti työnjaon oikeudenmukaisuutta ja näki sitä vasten tarpeen julistaa "vanhurskautta nykyaikaisessa elämässä". Teoksensa päätösosassa hän muun muassa lainasi Fr. W. Foersterin ajatusta työväenliikkeen esittämästä omaatuntoa puhuttelevasta

²²⁰ Korostus alkuperäinen.

²²¹ Sirenus 1921b, 72–75.

²²² Sirenus 1921b, 187–190.

²²³ Sirenus 1921b, 185–187.

haasteesta: ”Mistä johtuu, että juuri ne, joiden täytyy tehdä likaisin ja ilottomin työ, saavat vähimmän aineellisen ja henkisen korvauksen kieltäytyksestään?”²²⁴

Kalliolan toiminnan alkuvuosina Sireniuskeskeiseksi kirkon tehtävää ohjaavaksi kysymykseksi muotoutui pohdinta: ”Mitä evankeliumi tarjoaa yhteiselämän tehtävien suorittamiseksi?”. Pitkälti tämän kysymyksen ympärille rakentui teos ”Avartuvia työkutsuja”. Siinä Sirenius esitteli ajatuksiaan Tukholmassa elokuussa 1925 pidetystä kirkkojen välisestä ekumeenisesta Life and Work -kokouksesta. Kysymys evankeliumin suhteesta yhteiselämän tehtäviin oli Sireniuselle juuri tämän kokouksen uskonnollista luonnetta sävyttävä kysymys.²²⁵ - Tukholman kokousta ennen Sirenius oli heinäkuussa 1924 osallistunut F. Herbert Steadin ja muun muassa Paul Tillichin ohella uskonnollisten sosialistien kokoukseen Hollannin Barchemissa. Siellä sveitsiläinen professori Leonhard Ragaz tutustutti Sireniuskeskeiseen pietismiin lukeutuvien Blumhardtien ajatteluun. Barchemin löytö avasi Sireniuselle uutta suuntaa tavalla, joka välittyi tuoreeltaan hänen Tukholman kokouksesta kirjoittamassaan kirjassa.²²⁶ Voi sanoa, että Ragazilta ja hänen myötänsä nimenomaan Blumhardtelta Sirenius sai näkemystä Kalliolan toiminnan merkityksen hahmottamiseen.

Avartuvia työkutsuja -teoksessaan Sirenius kertoi kokouksen alla kokeneensa raskaana kirkon rikkinäisyyden, sosiaalisten tehtävien laiminlyönnin sekä kirkon kykenemättömyyden ”kohottautua yli kansalliskiihkon raja-aitojen”. Teoksen loppusanoissa hän totesi pelon olleen aiheeton. Tukholman kokous oli rohkaissut Sireniusta. ” - - kirkon piirissä on ehkä kuultu Jumalan puhuvan sille erikoisella tavalla. Jumalan valtakunnan -ajatus, vanhurskauden ja oikeamielisyyden, palvelemisen, rauhan ja rakkauden ajatukset ovat ehkä alkaneet sitä uudella tavalla velvoittaa.” Hän kirjoitti.²²⁷ Kokous innosti Sireniuskeskeiseen kertaamaan omia aiempia ajatuksiaan sekä esittelemään uusia.

Sirenius muistutti jälleen, että yhteiskunnallinen elämä tarvitsee pelastusta. Hänen mukaansa yhteiskunnallisten uudistusten kohdalla oli tärkeää tehdä ero ”tosihengellisen uskonnollisuuden ja tavallisen yhteiskunnallisen vanhoillisuuden välillä”. Tarvittiin avartuneempi kristillinen käsitys yhteiselämästä. Blumhardtien viitaten Sirenius korosti oven avaamista, jotta ”Jumalan Henki pääsisi oven kautta maailmaan”. Yhteiskunnallinen elämä pelastui viime kädessä Jumalan toimintana.²²⁸

Työn uskonnollisuuden perustana Sirenius painotti jälleen mielenliikkeiden tunnistamista, jolloin käytännön yhteistyötä voitiin tehdä varsin laajapohjaisesti. Ei tarvinnut pitäytyä uskonnollisen tunnustuksen pohjalla tehtävään yhteistyöhön. Yhteisen uskonpohjan jakaminen ei itsessään tehnyt toimintaa kristilliseksi. Oikealla asialla oleminen riippui siitä ”missä sydämemme on, ja mistä lähteistä toimintamme johdetaan”. Sirenius viittasi samalla tuomiosunnuntain evankeliumiin ja Jumalan tahdon toteuttamiseen ”Kristuksen pienimpien veljien” kohtelussa. Uutena kristityn toiminta-alueita määrittelevänä huomiona hän viittasi

²²⁴ Sirenius 1921b, 186–191

²²⁵ Sirenius 1925, 33–34.

²²⁶ Ajo 2017, 231–234, 238–241; Larkio 1978, 42-45; Laine 1997, 221-222.

²²⁷ Sirenius 1925, 52.

²²⁸ Sirenius 1925, 5–16.

Christoph Blumhardtin ajatteluun, jonka mukaan Jumalan erityinen armolahja olisi varjelus pahalta niille, joiden kutsumus on ”mennä maailmaan”. Jeesuksen seuraaja saattoi Blumhardtin ajatusta seuraten eristäytyä mutta erityisen armolahjan saaneen seuraajan pelastuksessa oli kaksi kohtaa: ”se, että sielu tulee siirretyksi pimeyden vallasta Jumalan tykö, ja se, että tämä pelastettu sielu sitten on vehnänyvän lailla hukattava maailmanpellon vakoihin”. Blumhardtin ajatuksen mukaisesti ”maailmaan” saattoi mennä, jos oli ”varjelus”. Eikä tällaisen varjeluksen saanutta saanut myöskään estää.²²⁹

Sirenus korosti pitäytymistä Lutherin löytämällä ”pelastususkon kallioperustalla” mutta painotti, että siitä käsin on löydettävissä oikea aktiivisuus. Sirenus tunnisti Blumhardtin ajattelussa synteisin, joka yhdisti totuttua pietistishenkistä luterilaisuutta ja reformoitua Jumalan valtakunta-ajattelua. Hän pohdiskeli, etteivät Luther ja muut uskonpuhdistajat nähneet ”sielunpelastuksen” toista kohtaa eli ”vapahdetun sielun hukkaamista” Kristuksen ja Jumalan valtakunnan tähden. Ja että heille samoin oli jäänyt ”epäselväksi tämä kylläkin pieni, mutta Jumalan valtakunnan tulemiselle ehdottomasti välttämätön osuus, mikä Jeesuksen opetuslapsilla – meillä ihmisillä – on Jumalan valtakunnan tulemiselle tähän maailmaan”. Tämän ”Jumalan valtakunnan uskon elpymisen” vuoksi oli ”uuden uskonpuhdistuksen aika”.²³⁰

Sireniuksen painotuksen ydin oli kristinuskon harjoittamisessa yhteiselämän tehtäviä suoritettaessa. Kristittynä olemiseen kuului kutsu toimia. Hän maalasi näkyä ”Jumalan työtoveruudesta” ja ”iäisyystoivoa” laajemmasta toivosta. Hän kirjoitti: ”Eteen aukeavat näköalat, jotka eivät ole vain lohdutukseksi poismeneville, vaan innostuttavia palveluskutsuja nuorille ja elämänhaluisille.” Sirenus koki, ettei hän uudesta uskonpuhdistuksesta puhuessaan ollut kiistelemässä ”tunnustuksellisista ja opillisista kysymyksistä”, ja hän viittasi Tukholman keskinäistä yhteyttä ilmentävään kokemukseen: ”Siellä, missä ihmiset antavat ojentaa itseään, siellä Jumalan Henki tekee työtä”. – Sireniuksen mukaan Blumhardtit olivat Lutherin ja Paavo Ruotsalaisen kaltaisia herättelijöitä. He auttoivat näkemään, miten Jumalan valtakunnan uusi aikakausi oli alkamassa, ja miten valo heijastui uusissa elämänliikkeissä, joita oli havaittavissa ”uskonnollisessa elämässä, jumaluusopissa, kristillisessä kirkossa, sosialismissa, rauhanpyrkimyksissä, yhteiskunnallisessa työssä ja valtiollisessa elämässä”.

Avartuvia työkutsuja -teoksessaan Sirenus haki yhteiskunnallisten ja uskonnollisten keskustelujen ohella peilauspintaa evankeliumista. Hän painotti jälleen sosiaalisen tehtävän sisällyttämistä uskonnolliseen tehtävään, ja toi esiin, miten asia oli näin Tukholman kokouksessa hahmotettu. ”Sosiaalinen epäjärjestys” vieroitti ihmisiä Jumalasta ja ”joudutti heidän huonontumistansa”. Kirkon tuli siksi yhdistää kaksi hurskauden muotoa: ”toisella puolen eskatologinen ja yksilöllinen, toisella puolen sosiaalinen ja universaalinen”. Kirkon hengellisten aarteiden antia tarvittiin yksityisten sielujen ohella ”yhteiskunnalle, kansoille, ihmiskunnalle”, jolloin ”äärimmäistenkin vastakohtien edustajat” tulisivat lähemmäksi toisiaan.²³¹ Sireniuksen kirkon tehtävää koskevat näkemykset laajenivat näin yli kansallisten rajojen, joskin keskittyivät paljolti ”kristikunnan evankeliseen osaan”.

²²⁹ Sirenus 1925, 17–23.

²³⁰ Sirenus 1925, 24–28.

²³¹ Sirenus 1925, 33–42.

Sirenius tiivisti Tukholman kokouksen annin neljään pääkohtaan. Ensimmäiseksi hän totesi, miten ”kristillisestä sosiologiasta eli yhteiselämäopista” oli viimein tullut - ei vain joidenkin kristillis-yhteiskunnallisten järjestöjen - vaan kristillisten kirkkojen asia. Heikkojen väärinkohtelua ei enää sivuutettu ja kansainväliset suhteet sekä kasvatustyö kuuluivat kristillisen kirkon tehtäviin. Toisekseen kirkko oli alkanut toimia, jonka myötä yhteiselämän asioita tarkasteltiin paitsi demokraattisen kontrollin myös ”Kristuksen evankeliumin ja iäisen vanhurskauden valossa”. Kolmanneksi oli otettu tärkeä askel ”kristikunnan yhtymistä kohti”. Vuorovaikutusta oli syntynyt ”evankelis-luterilaisen ja kalvinistis-reformeeratun kristillisyyden välillä”. Neljäntenä asiana oli vastavaikutus ”kaksoissiveysopille”. Maallista elämää ei enää nähty kristillisyydelle ulkopuolisena, omalakisena asiana. ”Itsekkyys” ja ”raaka väkivalta” saivat tuomion. Tukholman kokous liittyi tältä osin Sirenius ajatuksissa kristillis-sosiaalisten liikkeiden, uskonnollisen sosialismin ja kveekareiden jo aiemmin tekemään työhön.²³²

Sirenius ja laajemmin Kalliola-keskeisen Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran toimintatila 1920-luvun Suomessa vaikutti Sirenius teologiseen suuntautumiseen. Sirenius oli sitoutunut pietistisiin ja herätyskristillisiin näkemyksiin. Luterilaiset painotukset pelastuksesta ja kutsumuksesta olivat hänelle tärkeitä. Suomalaisen yhteiskunnan modernisoituminen merkitsi hänen ajatuksissaan kirkon tehtävän uudelleen arviointia ja sen myötä avartumista. Oli pyrittävä työn kontekstuaalisempaan toteutukseen ja kyettävä toimimaan aiempaa moniäänisemmässä ympäristössä. Kristillisellä kirkolla oli myös erityinen evankeliumin sanomasta nouseva tehtävä asettua yhteiselämässä köyhien ja heikkojen puolelle sekä edistää erilaisten ihmisten keskinäistä yhteyttä ja sen myötä rakentuvaa sovintoa. – Nämä Sirenius toiminnan perustavat näkemykset ja tavoitteet saivat 1920-luvun puolessa välissä, jyrkkien poliittisten vastakkainasettelujen oloissa, suomalaisittain varsin persoonallisen sävyn. Blumhardtien löytymisen myötä Sirenius alkoi argumentoida kristityn toimintaa ihmisten yhteiselämässä uudenaikaisilla hengellisillä perusteilla. Työhön erityisesti kutsuttujen kohdalla kyse oli myös varjeluksen armolahjasta, ja sen myötä osallisuudesta Jumalan Hengen pelastavaan toimintaan.

Yksi kokonaisuus Sirenius julkaisuja käsitteli kieltolaki- ja raittiuskysymyksiä. Mauri Larkion mukaan Sirenius omasi raittiusasian käsittelyssä tinkimättömän asenteen ja oli tulisieluisen ehdoton. Sirenius kirjoitti vuonna 1924 julkaistun pienen eripainoksen otsikolla ”Kansalaisvastuu ja raittius” sekä samana vuonna julkaistun laajemman teoksen ”Kansamme vaaran hetkenä”. Tätä aihepiiriä koskeva kirjoittelu jatkui myöhemminkin aktiivisena. Teos ”Emme hellitä!” valmistui vuonna 1926 ja vuonna 1927 hän julkaisi kaksi suppeampaa kirjoitusta ”Sanomalehdistö ja kieltolakitaistelu” sekä ”Kansamme suurkysymyksen puolesta”. Tämän kokonaisuuden teoksissaan Sirenius hahmotteli myös yhteiskuntaa ja kirkkoa sen osana.²³³

²³² Sirenius 1925, 43–52.

²³³ Sirenius 1924b; Sirenius 1924c; Sirenius 1926; Sirenius 1927a; Sirenius 1927b; Larkio 1978, 147-159.

Yksilövastuu oli hänen mielestään yhteiskunnan peruskivi. Rikollista toimintaa ei saanut pitää olosuhteiden syynä. Vastuuntunto oli olennaisen tärkeä asia. Niin ikään tapojen raaistumista tuli kaikin tavoin välttää ja julkisen keskustelun luonteeseen tuli kiinnittää huomiota. Ongelmia syntyi, mikäli ihmiset asettivat aineellisen voiton ja nautinnonhalun yhteisen hyvän edelle. Tarvittiin yhteishyvän henkeä. Sirenius korosti sivistyneistön vastuuta ja järjestysvallan merkitystä lainkuuliaisen yhteiskuntaelämän takaajina. Kirkkokansa saattoi ottaa osaa raittiustyöhön julkilausumilla ja yhteisillä päätöksillä mutta tärkeimpänä Sirenius piti yksilöherätystä. Uskova ihminen, joka etsi rukouksessa Jumalalta voimaa ja pyrki toimissaan noudattamaan Jumalan tahtoa, oli hänelle lähtökohta kristityn tavassa tehdä raittiustyötä.²³⁴ Raittius oli uskonnollisesti ja yhteiskunnallisesti vastuullista kristillisyyttä.

Sirenius kuvasi "elinvoimaisena" uskonnollisuutena raittiutta ajavat herätysliikkeet ja kristilliset järjestöt. Lisäksi hän nosti esiin papiston roolin raittiuden ajajana "yhteistoiminnallisen työn muodossa". Oli esimerkillisiä seurakuntia, joissa "kirkkoneuvoston aloitteesta paikkakunnan raittius- ja sivistysjärjestöt, työväenyhdistys niihin luettuna, ovat vakavassa yhteisymmärryksessä raittiustoimintaa järjestäneet". Raamattuun vedoten Sirenius torjui ajatuksen, että paha tekemällä siitä saataisiin hyvää. Valtio-omisteinen alkoholiliike ei ollut hänelle ratkaisu. Hyvän ja pahan välistä rajaa ei saanut hämmentää, ja siksi myös järjestysvaltaan tuli panostaa. Sirenius toi lisäksi esiin, miten hyvien ihmisten, "kunnon kansalaisten", vaikeneminen myötävaikuttaa pahan leviämiseen. Julkisuuden merkitystä korostaen hän rohkaisi jättämään tilaamatta sellaisia sanomalehtiä, jotka eivät noudattaneet selkeää linjaa.²³⁵

Blumhardtien löytyminen sävytti Sireniuksen näkemyksiä ja tavoitteita myös raittiusasian osalta. Vuoden 1926 julkaisullaan hän halusi "nostattaa uskoa hyvien voimien voittoon, - sitä uskoa, joka ei hellitä eikä lannistu, vaan näkee jokaisen jo saavutetun voiton, pienimmänkin, lupaukseksi uusista ja suuremmista". Sirenius korosti yhteiskunnan vastuuta kasvatuksen edistämässä ja oikeusnormien parantamisessa, sekä piti rajoittamatonta yksilönvapautta moderniin yhteiskuntaan soveltumattomana periaatteena. Yhteiskunnalla ja eri kansalaisryhmillä oli oma vastuunsa varjelemaan toimintaan, jotta ihmiset eivät "rappeutuisi". Tähän kokonaisuuteen liittyi myös kirkon toiminta. Sireniuksen mukaan kirkolla oli muihin "kulttuurilaitoksiin" verrattuna käyttämätöntä potentiaalia edistää "hyvien voimien voitolle pääsyä".²³⁶

Hyvien voimien työtä esitellessään Sirenius käsitteli vapaata sivistystyötä ja nuorisotyötä. Hän mainitsi kristillisten kansanopistojen suuret opiskelijamäärät ja jatkoi: "Setlementtiliike, joka tosin ei pyri leimaamaan valistustyötänsä tai nuorisotyötänsä sellaisilla uskonnollisilla muodoilla, jotka eivät vastaisi nuorten omaa totuudellisuusvaistoa, mutta joka sittenkin on kristillisen hengen kannattama liike, kokoaa toimintansa piiriin työläisnuorisoa suurin joukoin." Kristillisiin kansanopistoihin verrattuna settlementin erityisyys oli dialogisessa työotteessa. Kuvauksessaan Sirenius toi esiin myös muita toimijoita. Hänen kokoava

²³⁴ Sirenius 1924b.

²³⁵ Sirenius 1924c, 28, 35–44, 55–58, 62–63, 65–67, 71–74.

²³⁶ Sirenius 1926, 5–35.

teemansa hyvien voimien työlle oli ”syvemmän elämäkäsitteiden” kaikkalainen tukeminen.²³⁷ – Viimekädessä kieltolain puolustaminen oli Sireniukselle määrätynlainen hengellinen tehtävä. Hän rohkaisi kansalaisia itsenäisyyteen viittaamalla Raamatun kehoitukseen henkien erottelusta. Ja hän vetosi, että kristillinen kirkko ryhtyisi ”voimallisesti todistamaan kaikkia sellaisia jäseniänsä vastaan”, jotka olivat mukana ”väkijoumaliikkeessä”.²³⁸

Sireniuksen maailmankuvassa pahalle kuului tuomio mutta ihmisiä piti lähestyä, ei vioista puhumalla vaan hyvää vahvistamalla. Hänelle vikojen korostaminen oli hyvän vastavoima. Jotta ihminen ei lamaantuisi matkalla ”Tuomarin” mutta myös ”ihmispoloisten suuren Armahtajan” eteen, oli yksilöiden ja yhteisöjen tärkeää olla mukana rakentavassa tekemisessä. Hän kirjoitti: ” - - ne, jotka etupäässä istuvat kamarissa - - arvostelevat ja aprikoivat, ovat pessimistejä, mutta sitävastoin ne, jotka tuolla työkentillä kamppailevat pahoja henkiä vastaan - - näkevät vaikeudet, kärsivät tappioita, mutta saavat myöskin voittoja ja näkevät valoisia ilmiöitä, he ovat toivorikkaita ja rohkeamielisiä.” Työ, vaivannäkö, ahkeruus ja kärsivällisyys olivat oikea tie luottavaisuuteen ja toivoon. Tässä Sireniuksen näyssä katse oli tärkeää pitää huolestuttavien merkkien sijaan toivorikkaissa ilmiöissä, jotka puhuivat varjelevista voimista ja ”Kaitselmuksen” antamista tehtävistä. Yhdeksi esimerkiksi ”henkisestä käänteestä parempaan” Sirenius nosti virkeän seurakuntaelämän teollisuusseurakunnat, ”joita viime vuosina on perustettu useita” sekä niihin liittyen kristillisen hengen elähdyttämien laajemman nuorisokasvatuksen. Kaiken kaikkiaan myös raittiusasiassa hän uskoi edustamansa kasvatustyön tuloksellisuuteen, painotti vapaata harkintavaltaa, ja halusi välttää politisoituvia vastakkainasetteluja.²³⁹

5.3. Työnäkyjen moninaisuus

Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran toimintaan kytkeytyi jatkuva pohdinta kirkon tehtävästä suomalaisessa yhteiskunnassa. Sigfrid Sireniuksen perustavat näkemykset ja tavoitteet jaettiin järjestön toiminnan piirissä laajalti mutta järjestön itsenäisen roolin vahvistaminen ja hänen Blumhardteilta omaksumansa ajatukset herättivät kysymyksiä. Samanaikaisesti Blumhartien ajatukset ruokkivat Sireniuksen piirtämää näkyä innostavasta ja voimaannuttavasta Jumalan työtoveruudesta modernin yhteiskunnan keskellä. Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran piirissä tämä uusi suuntautuminen toi esiin avaintoimijoiden työnäkyjen moninaisuuden. Samalla settlementtityö alkoi hahmottua seuran nimenomaisena toimintana, ei yleisempänä, kirkon tehtävää suoranaisesti toteuttavana toimintatapana.

Pastori Aapeli E. Jokipii vastasi vuosina 1920–1926 Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran työstä seurakuntatyön tukemiseksi teollisuusseuduilla. Kalliolan keskeistä roolia painottaen työtä kutsuttiin ajan myötä ”ulkolinjatyöksi”. Tällä seuran julistustoiminnalla oli useilla eri paikkakunnilla pidetyissä tilaisuuksissa vuonna 1920 kuulijoita 56700 ja vuonna 1925 vastaavasti 79960 kuulijaa. Pääasiallisesti puheita pitivät 1920-luvun alkupuolen aikana Jokipii ja Sirenius. Tampereen Kirkkopäivillä tammikuussa 1924 Jokipii piti alustuksen temasta

²³⁷ Sirenius 1926, 36–41.

²³⁸ Sirenius 1926, 84–85, 102.

²³⁹ Sirenius 1926, 44–46; Sirenius 1927a, 7, 15–16, 25–26; Sirenius 1927b, 13–14, 18–19, 28–33, 42–47, 52–53.

”Kirkon työ kansan elämän uudistamiseksi”. Alustuksen otsikkona oli ”Yhteiskuntaa eheyttävä työ”. Siinä Jokipii toi esiin myös työhönsä liittyviä kokemuksia ja ohjaavia painotuksiaan.²⁴⁰

Jokipiin alustuksen lähtökohtana oli, että yhteiskunnan monenlaisten toimijoiden joukossa kirkon tuli keskittyä omaan työhönsä. Hänen mukaansa: ”Kirkon yhteiskuntaa eheyttävän työnkin tulee tapahtua kirkon varsinaisimman työn kautta, sanan ja sakramenttien avulla tapahtuvassa sielujen hoidossa.” Julistustyöhön liittyen kirkon tuli vahvistaa sekä yksilöiden että yhteiskunnan tietoisuutta ”ettei kuolematonta sielua saa uhrata minkään muun tarkoituksen kuin Jumalan valtakunnan hyväksi”. Jokipii uskoi, että kirkon julistus synnistä palveli sosiaalisen mielen vahvistumista, että parannuksen julistus toimi yhteiskunnan omanatuntona, ja että sielunhoitotyö avasi mahdollisuuden evankeliumin hengessä luoda ”uutta mielialaa sekä puolella että toisella”.²⁴¹

Alustuksessaan Jokipii korosti yhteiskunnallisen eheyttämistyön toteutuvan elävässä elämässä syntyvän vuorovaikutuksen kautta. Siksi tarvittiin nuorisotyötä, setlementtityötä ja ”maallikkojen harrastuksen herättämistä”. Omiin kokemuksiinsa viitaten hän totesi, että työväestön piirissä on toiveita ja odotuksia papiston suuntaan. ”Kirkon asiana on vastata niihin. – Nyt on työn aika.” Hän vetosi. ”Helsingin laitakaupungilla” aloitetun setlementtityön merkityksestä Jokipii totesi: ”Se työ koettaa uudelleen luoda niitä persoonallisia ja moraalisia siteitä ihmisten välille, jotka tämä aika koneineen ja suurtuotannon numeroittamine ihmisineen on katkonut.” Jokipiin mukaan Kalliolan nuorisotoiminta ja vapaaehtoistyö oli onnistunut ”yhteisen hengen” synnyttämisessä. – Jokipiille oli tärkeää, että kirkko säilyttää ja vahvistaa ”otteensa” eri kansankerroksiin. Kirkkopäivien väelle hän viestitti tarvetta kehittää nuorisotyötä ”seurakunnallisella pohjalla” ja kehittää setlementtityö ”seurakunnalliseksi tärkeimmissä teollisuuskeskuksissamme” sekä vahvistaa maallikkojen vapaaehtoisuutta varsinkin kirkon sielunhoitotyössä ja hallinnossa.²⁴²

Heti Tampereen kirkkopäivien jälkeen Jokipii esitteli tarkemmin piispa Gummerukselle visionsa Tampereen setlementistä. Hänen mielestään esikaupungeissa tehtävällä setlementtityöllä autettaisiin Tampereen seurakuntaa. Työn keskuspaikka pitäisi sijoittaa keskeiselle paikalle ja itse työtä tehdä eri puolilla, kaupungin työläisasutuksen hajanaisuus huomioiden. Gummerus lähti viemään asiaa eteenpäin ja Sirenius innostui. Sireniukselle syntyi kuitenkin samalla käsitys, ettei Tampereen tuomiokirkkoseurakunnan papisto nähnyt tarvetta Teollisuusseutujen Evankelioimis seurakunnan työlle hyvin hoidetussa seurakunnassaan. Piispa Gummerus halusi välttää järjestön ja seurakunnan suhteen kärjistymistä ja omaksui asiassa tasapainottavan asenteen. Pyrkimys Tampereen setlementin perustamiseen jäi muutamiksi vuosiksi taustalle.²⁴³

²⁴⁰ Larkio 1978, 102–103, 106; Jokipii 1924.

²⁴¹ Jokipii 1924, 60–64.

²⁴² Jokipii 1924, 64–66.

²⁴³ Uusi-Rauva 2000, 22–25.

Kysymys setlementtityön hengellisyyden luonteesta ja työn roolista suhteessa seurakunnalliseen, kirkolliseen toimintaan jakoi mielipiteitä Kalliolassa. Aapeli Jokipii ajautui kriisiin vuonna 1925, koska koki Kalliolan työn perusotteen kestävämmäksi. Sirenius näki kriisin persoonallisena ei periaatteellisena. Tuolla kertaa asia käsiteltiin siten, että Jokipii jäi paikalleen. Palkattujen työntekijöiden keskuudessa syntyi laajempi kriisi seuraavana vuonna, jolloin NMKY:n Helsingissä pidetty maailmankonferenssi ruokki määrätynlaista evankeliointinäkyä. Moni työntekijöistä toivoi ”olennaisimman” parempaa esiintuomista. Esimerkiksi Heikki Waris oli huolissaan nuorista kerholaisista ja pohdiskeli, oliko ”ainoa pelastava voima” salattu. Waris halusi, että Raamattua pidetään paremmin esillä ja Kristuksesta todistetaan mutta ei saarnaamalla vaan omalla elämällä.²⁴⁴

Käydyissä työntekijäjoukon keskusteluissa Sirenius ohjasi työtä tavalla, jossa edes kristillisyyttä ei ”syötettäisi”. Kysymystä kerholaisen uskonnollisesta ratkaisusta ei pitäisi ottaa liian raskaasti. Sirenius piti painopisteen Jumalan toiminnassa. Sirenius kärjisti asetelmaa toteamalla: ”maallinen puoli työssämme - - on eniten Jumalasta”.²⁴⁵ Sirenius suuntasi työtovereidensa huomiota jälleen mielenliikkeiden tarkasteluun, ja perusteli väitettään eri näkökulmista: tehtävä työ oli tavallista elämää; siinä ei eroteltu ihmisiä; työtä tehtiin ikään kuin painon alla; työtä ei voitu tehdä riidellen; työhön kuului kuuliaisuus Jumalan avaamalle salaisuudelle.²⁴⁶

Aapeli Jokipii ei kuitenkaan enää jäänyt paikalleen vaan siirtyi Säynätsaloon kirkkoherraksi. Häneen kriisi jätti jäljen. Viisi vuotta myöhemmin Jokipii kirjoitti piispa Gummerukselle: ”Minussa ei ollut miestä murtamaan sitä tyytyväisyyden ja itseihailun henkeä, mikä Kalliolassa silloin vallitsi.” Jokipiin mielestä uskonto oli jätetty sivuun, ja Kalliola oli ollut tärkein asia. Kalliolaa ei saanut arvostella mutta esimerkiksi isänmaata oli arvosteltu. ”Sillä tiellä, jota kuljin ahdistetuin tunnoin leimaa tri S. minut petturiksi ja ottaa minulta maineeni pois työtoverieni edessä. - - Minusta näyttää, että minua on liattu, jotta Kalliola saataisiin pestyä puhtaaksi”, tilitti vuonna 1931 vieläkin Sireniukseen pettynyt Jokipii Gummerukselle.²⁴⁷ – Mauri Larkio on tulkinnut, että Sirenius palasi osaltaan nuorten työtovereidensa ”epäröintiin” vuosikymmenen jälkeen vuonna 1937. Tuolloin Sirenius totesi tuon ajan työtovereilleen: ”Älkää olko tässä työssä päivääkään vastoin omaatuntoanne – mutta varokaa myös, ettette omaatuntoanne vastaan lähde tästä pois.”²⁴⁸

Heikki Warikselle puolestaan hahmottui 1920-luvun lopulla itsenäinen käsitys setlementtityön luonteesta. Waris piti tärkeänä työn tekemistä nimenomaan työläisten keskuudessa, jotta työläisten elinehdot kehittyisivät myönteisesti. Hän vertaili suomalaista työtä kansainvälisen setlementtiliikkeen kontekstissa. Hänen mielestään setlementtityön näkeminen vain kirkon tehtävän kautta heikensi työn mahdollisuuksia. Setlementtityölle tarvittiin arvostusta kirkon

²⁴⁴ Larkio 1978, 95–96; Uusi-Rauva 2000, 51-52; Uusi-Rauva 2008, 21-22.

²⁴⁵ Myöhemmin muistelmissaan vuonna 1958 Sirenius täsmentää muotoilun: ”se mikä tässä työssä on eniten maallista ja arkista, se saattaa siinä olla eniten Jumalasta”. Ks. Larkio 1978, 96.

²⁴⁶ Uusi-Rauva 2008, 22. Kohtaa Jumalan avaamasta salaisuudesta Sirenius täsmensi: ”Jos Herra on puhunut meille jotakin, niin on meidän kätkevä salaisuus visusti sydämeemme.”

²⁴⁷ Uusi-Rauva 2000, 52.

²⁴⁸ Larkio 1978, 96.

piirissä mutta tärkeintä oli toimijajoukon kasvattaminen. Wariksen yhteiskunnallisessa ajattelussa setlementtityötä tekivät kirkon ja Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran lisäksi parhaimmillaan monet muutkin toimijat. Käytännöllinen toiminta oli hänelle viimekädessä ratkaisevaa, jotta myös varsinainen, laajempi systeeminen ongelma tulisi ratkaistua. Waris painotti, että maailmanlaajuista setlementtityötä yhdisti teollisuusväestön henkisen elämän kehittäminen niin, että ihmisten omatoimisuus synnyttäisi mielekästä vapaa-ajan käyttöä. Sireniusta seuraten hän varsinaisen työn järjestämisessä korosti ihmiskeskeisyyttä yhteiskunnallisen arvovallan sijaan.²⁴⁹

Waris ei henkilökohtaisesti jakanut Sireniuksen uutta näkemystä, jossa itse setlementtityön tekemiseen liittyi erityisiä hengellisiä perusteita. Blumhardtit jäivät hänelle suhteellisen vieraisiksi. Hän kertoi löytäneensä enemmän esimerkiksi Harry Emerson Fosdickin ajatuksista. Tutkimuksessa Fosdick on liitetty kansainvälisen kristillisen ylioppilasliikkeen social gospel-korostukseen. – Waris oli myös Sireniuksesta poiketen valmis setlementtityöntekijöiden laaja-alaiseen puoluepoliittiseen osallistumiseen. Hän torjui vetäytymisen ja korosti erilaisten mielipiteiden välittämistä. Sireniuksen tavoin Waris oli yhteiskunnan maltillisen, yhteistyö- ja yhteisvastuuhakuisen kehittämisen kannalla. Samoin hän myös uskoi rohkean, luottavaisen asenteen yhteiskuntaa uudistavaan voimaan.²⁵⁰

Waris kirjoitti 1920-luvun lopussa suomalaisen setlementtityön syntyä selittävän kertomuksen, jossa korosti rakenteellisia tekijöitä. Setlementtityö oli alkanut teollistumisen, poliittis-sosiaalisen kehityksen sekä kirkon ja työväestön välisen kuilun seurauksena. Tätä taustaa vasten suomalaisella setlementtiliikkeellä oli Wariksen mukaan kaksi tehtävää. Ensimmäiseksi hän nimesi teollistumisen aiheuttaman kuilun kaventamisen kirkon ja työväestön välillä ja toiseksi sisällissodan jälkeisen katkeruuden lieventämisen kahden sosiaaliryhmän välillä. Tämä toinen tehtävä loi pohjaa kirkosta riippumattomalle yhteiskunnalliselle toiminnalle. Waris kuvasi, miten työväestö epäili kirkkoa mutta innostui nuorisotyön ja opistotyön tarjonnasta. Wariksen tarkastelussa setlementtityö oli kirkon organisaatiosta irrallista järjestön toimintaa.²⁵¹

Kirkon ja järjestön kanssakäymiselle Waris hahmotteli kolme tasoa. Yhteys ja yhteistyö kirkon virallisten elimien tasolla perustui piispan luottamustehtävään järjestössä sekä eri pappien toimintaan paikallisten setlementtien johtotehtävissä. Toisena tasona Waris näki paikallissetlementtien roolin teollisuusseurakuntien syntymisessä. Kolmantena hän puhui persoonallisen palvelun painotuksesta, joka hänelle tarkoitti kristillisestä uskosta syntyvää halua toimia eri tavoin lähimmäisen hyväksi. Tältä pohjalta kaikki sivistys- ja sosiaalityö oli Wariksen mukaan sellaisenaan uskonnollista toimintaa. Kyse oli näin omaan itseen keskittyvää, pietististä hartauselämää uudistavista vaikutteista. Wariksen setlementtiliike ruokki anglosaksisen uskonnollisuuden pohjalta kristillistä spiritualiteettia sitä monipuolistavalla tavalla mutta ei ollut varsinainen kirkkoa uudistava hengellinen liike.²⁵²

²⁴⁹ Uusi-Rauva 2008, 22–24, 28.

²⁵⁰ Uusi-Rauva 2008, 23–26, 28.

²⁵¹ Uusi-Rauva 2008, 76–79.

²⁵² Uusi-Rauva 2008, 79–80.

Osalle setlementtityöntekijöistä Sireniuksen asettama hengellinen tehtävä merkitsi 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa erottautumista. Pohjois-Suomen työntekijälle Aaro Tolsalle keskeistä oli todistus Jumalan valtakunnasta. Järjestön piti kuitenkin pysyä kirkon sisällä, koska muutoin se muodostuisi vain pieneksi lahkoksi. Tolsan ajattelussa setlementtityöntekijäksi kasvaminen oli persoonallista sisäistämistä. Sireniuksen Blumhardteilta saamia ajatuksia seuraten Tolsa näki, ettei setlementtityötä jaksanut tehdä ”ilman armoitusta”. Tällä armoituksella hän tarkoitti ”Jumalan suuren rakkauden” omistamista ”sovittavana ja uhrautuvana voimana”. Poliittisissa kysymyksissä Tolsa ei Sireniuksen ja Wariksen tapaan ollut erityisen maltillinen. Hänelle kelpasi, että Lapuan liike kuritti ”pahimpia” kommunisteja, ja hän arveli sen palvelevan setlementtiliikkeen kasvatustyötä.²⁵³

Järjestön puheenjohtaja, piispa Gummerus antoi hänkin oman panoksensa setlementtityöntekijöiden kesken käytyyn keskusteluun. Työntekijöiden neuvottelussa vuonna 1927 piispa korosti erilaisten työnäkyjen rinnakkaiseloja. Gummerus linjasi setlementtityölle muodostuneen ”ohjelman” sisältöä. Tehtäviä oli kolme: sananjulistus; sosiaalisen vastuuntunnon herättäminen; kristillisyyden merkityksen osoittaminen ihmisen sosiaaliselle nousulle. Sosiaalinen tehtävä oli piispan mukaan uskonnollinen tehtävä ja hän korosti ihmisen sisintä jumalayhteyttä kristinuskon sosiaalisen vaikutuksen pohjana. Piispa näki keskeisenä setlementtityön merkityksen sosiaalisen vastuuntunteen herättelijänä kansankirkossa.²⁵⁴

Samana vuonna Kalliolan kuoron kirkkojuhlassa Tampereella piispa Gummerus piti tuomiokirkossa ihmisoikeuksia käsittelevän puheen, jonka hän vielä myöhemmin julkaisi. Gummerus painotti veljellistä rakkautta ja ”avunannon velvoitusta” ihmisten kesken. Puheessaan hän liittyi toivoon ja kaipaukseen, että ”jokainen ihminen tunnustettaisiin ihmiseksi ja häntä sen mukaisesti kohdeltaisiin – ei tavarana tai pelkkänä numerona, ei pelkkänä työjuhtana, vaan ihmisenä, jolla on sielu ja kunniantuntoa ja ihmisarvoa, jonka omaatuntoa ei saa loukata ja jolla on oikeus vaatia ihmisarvoisia elämänehtoja, koskapa hän on ihminen eikä eläin”. – Gummerus näki, ettei vapautta, tasa-arvoa ja veljeyttä ollut ”jollei ole Jumalaa ja uskoa Jumalaan”. Kristinuskon sosiaalista vaikutusta korostaen piispa totesi: ”Vain siellä missä Kristuksen mieli hallitsee, toteutetaan ihmisten keskinäisissä suhteissa ne ajatukset, jotka sisältyvät ’yleisiin ihmisoikeuksiin’. - - On kysymys epäitsekästä antamisesta muille.” Suhteessa lähimmäiseen kristinuskon näköala oli palveleminen, joka toteutui ”Jeesuksen Kristuksen hengen vaikutuksen alaisena”. Vain hän saattoi vapauttaa ”synnistä ja itsekkyydestä” ja ”sytyttää kylmät sydämemme rakkauden palvelutyöhön”.²⁵⁵

Yleisen taloudellisen tilanteen heikentyessä Teollisuusseutujen Evankelioimisseura kohtasi taloudellisia vaikeuksia vuoden 1928 aikana. Seuran julistustoimintaa päätettiin supistaa ja työpanosta suunnata enemmän nuoriso- ja kerhotoimintaan. Syntyneessä tilanteessa puheenjohtaja Gummerus pyrki osaltaan edistämään seuran toimintaedellytyksiä. Vuoden 1929 alussa hän reagoi Sireniuksen ehdotukseen Tampereen setlementtiasian

²⁵³ Uusi-Rauva 2008, 23–26.

²⁵⁴ Uusi-Rauva 2008, 22–23.

²⁵⁵ Gummerus 1933, 203–210.

vauhdittamiseksi. Gummerus halusi, että Tampereen toiminta saataisiin jo alun perin yhdistettyä seurakunnan toimintaan siten, että työstä vastaisi yksi seurakunnan papeista. Edelleen Gummerus viestitti Sireniukselle, että tulevaan Viinikan kirkkoon rakennetaan tiloja, joita toimintaan voisi käyttää. Lisäksi Gummerus piti mahdollisena, että Tampereen Kaupunkilähetyksen toimintaa ohjattaisiin ”työkeskustyön” suuntaan.²⁵⁶

Gummerus halusi luoda kiinteästi paikallisseurakunnan yhteydessä toimivan, teollisuudelta tukea saavan setlementin. Gummerus liittyi tässä työnäyssään anglikaanikirkon toteuttamaan setlementtitoimintaan ja siihen kytkeytyvään monitoimikirkkoideaaliin. Samalla hänen hahmotelmansa poikkesi Steadin setlementtiä mukailevasta Kalliolan toimintatavasta. Tampereen setlementtityön käynnistämisyhteistyössä tarjoutui mahdollisuus palata Teollisuusseutujen evankelioimistojen aikaisiin toimintasuunnitelmiin kirkon tehtävän toteuttamisesta modernissa yhteiskunnassa. Kaupunkiin oli syntymässä monitoimikirkko, jossa voitaisiin toteuttaa yhtäältä seurakunnan jumalanpalveluselämään kytkeytyvää yhteisöllisyyttä sekä toisaalta toimintaa, jossa kristillisuus olisi vuorovaikutuksessa teollistuneessa kaupungissa elävien ihmisten arkisen todellisuuden kanssa. – Uudessa Viinikan kirkossa tähän Gummeruksen työnäkyyn olisi asianmukaiset edellytykset.

Sirenius suhtautui myönteisesti setlementtitoiminnan aloittamiseen Viinikan kirkossa. Poliittisen tilanteen kärjistyminen vuonna 1929 johti kuitenkin Tampereen setlementtiasian pikaiseen edistämiseen. Piispa Gummeruksen tilannearvion mukaan setlementtitoiminta osana seurakunnan toimintaa oli liian hidaskäyttöinen etenemistapa. Viinikan kirkkoa vasta rakennettiin vuosien 1930–1932 välisenä aikana. Gummeruksen johdolla käytiin eri seurakunta- ja järjestötahoja kokoavia keskusteluja ja erillinen Tampereen kristillis-yhteiskunnallisen työkeskuksen kannatusyhdistys perustettiin joulukuussa 1929. Ensimmäinen, sittemmin Ahjolaksi nimetty setlementti syntyi Pispalaan syksyllä 1930.²⁵⁷

Keväällä 1931 piispa kehotti Aapeli Jokipiitä hakeutumaan Tampereelle. Hän arvioi Jokipiin mieheksi, jonka avulla seurakuntatyö ja setlementtityö voitaisiin yhdistää. Jokipii toimi Viinikan kirkosta vastaavana kappalaisena ja samanaikaisesti Tampereen setlementin johdossa. Gummerus viestitti, että Jokipii saisi toimia aatteidensa ja ihanteidensa mukaan. Tilanteeseen perehdyttyään Jokipii katsoi alkuvuodesta 1932, ettei voinut vastata molemmista tehtävistä. Jokipiin harkintaan vaikutti varmasti se, ettei tuomiorovasti K. H. Seppälä pitänyt sopivana setlementtitoiminnan sijoittamista Viinikan kirkkoon. Seppälä ja hänen mukanaan Jokipii halusivat pitää setlementtitoiminnan seurakunnasta erillisenä järjestötoimintana. Sireniuksen toiminta ja näkemykset eivät olleet tällä kohtaa merkityksellisiä.²⁵⁸

Kun Viinikassa ei päästy piispa Gummeruksen hahmottelemaan suuntaan, hän pyrki muutoin edistämään setlementin ja seurakunnan välistä yhteyttä. Jokipii puolestaan oli valmis toimimaan järjestöpuolella vapaaehtoisena, ja aloitti vuonna 1933 Ahjolan johtokunnan puheenjohtajana. Heti puheenjohtajakauden alussa Ahjolan poikatyöt Pispalassa menestyksekkäästi hoitanut Tuure Laitinen saatiin siirrettyä Tampereen

²⁵⁶ Uusi-Rauva 2000, 25–26. Ks. myös Uusi-Rauva, Sami 2000. ”[Suuri eloisa ja toimielias seurakuntaväen piiri](#)”.

²⁵⁷ Uusi-Rauva 2000, 27–33, 38–40.

²⁵⁸ Uusi-Rauva 2000, 51–55, 60.

tuomiokirkkoseurakunnan ensimmäiseksi kerhotyöntekijäksi²⁵⁹ Viinikkaan. Seppälän ja Jokipiin ensisijaisena työnäkinä oli vahvistaa seurakuntaa elävänä yhteisönä ja ohjata erityisesti kasvavia nuoria persoonalliseen uskonnollisuuteen. Heidän seurakunta- ja kirkkotietoisuutta korostavassa kansankirkkoajattelussaan Ahjolan rooliksi riitti seurakuntaa tukeva ja seurakunnan pitkälti rahoittama pienimuotoinen kasvatustyö Pispalan alueella.²⁶⁰

Gummerus ja Sirenius painottivat Seppälää ja Jokipiitä enemmän kirkon yhteiskuntaan suuntautuvaa tehtävää, ja siksi he tunnistivat setlementtitoiminnalle suuremman tarpeen. Gummeruksen ja Sireniuksen keskinäisessä kanssakäymisessä näkyivät puolestaan heidän väliset painotuseronsa. Sireniuksen korostaessa Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran erityisyyttä syntyi vastakkainasettelua, jota Gummerus pyrki välttämään. Niin ikään Gummerus arveli vuonna 1931, että liian yksipuolinen suuntautuminen työväestön asioiden ajamiseen oli vähentänyt liikemaailman taloudellista tukea, ja voisi merkitä myös seurakuntaväen etääntymistä setlementtityöstä, elleivät epäluulot hälvenisi. Sirenius puolestaan korosti järjestön roolia kirkon parhaana puolustajana työläismaailmassa. Hänen mukaansa vasemmistosympatiapuhe oli osin luonnollinen seuraus, kun Kalliolassa pyrittiin toimimaan tasavertaisessa yhteistyössä palkkatyöläisten ja köyhien kanssa. Sireniuksen näkökulmasta varsinainen ongelma oli kirkon kansallishenkisyys, ja se että kirkon piiristä esitettiin sotaisia kannanottoja.²⁶¹

Vuoden 1932 alussa Sireniuksen ja hänen johtamansa järjestön toimintatila kirkossa oli kaventumassa. Yleinen yhteiskunnallinen ilmapiiri ja uuden arkkipiispan Lauri Ingmanin suhtautuminen järjestön toimintaan olivat kriittisiä. Ingman korosti hiippakuntansa papistolle, että seurakuntatyötä tuli vahvistaa, ja nuoria houkuttaa mukaan seurakunnan toimintaan. Ingman oli myös Sireniuksen käsityksen mukaan varoittanut työnantajaliiton Hackzellia, jotta työnantajat eivät olisi missään tekemisissä setlementtiasian kanssa. Sirenius vetosi Gummerukseen. Sirenius näki Gummeruksen hahmottelemassa Tampereen seurakunnallisessa setlementtityössä mahdollisuuden parantaa Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran suhteita työnantajiin. Samalla hän oli huolissaan, että seurakunnallisuus voisi merkitä lähtökohtaista luopumista radikaaleimmista työmuodoista.²⁶²

Matti Ijäksen mukaan Gummeruksen toimiessa piispana luterilaisen identiteetin korostaminen lisääntyi hänen toiminnassaan ja suhtautuminen anglikaaniseen kirkkoon muuttui aiempaa varauksellisemmaksi. Gummerus oli Sireniuksen tavoin mukana Tukholman ekumeenisessa Life and Work –kokouksessa, ja toimi siellä painotuksiltaan luterilaisena mutta ekumeenisesti avoimena. Gummeruksen ajattelussa kirkon tehtävä oli Ijäksen mukaan ”ensisijaisesti uskonnollinen ja eettinen”. Kirkolla oli sosiaalinen vastuunsa ja tätä vastuuta Gummerus Ijäksen mukaan kantoi tukemalla Sireniusta.²⁶³ - Edellä kuvatun perusteella

²⁵⁹ Samoin aiemmin Tampereen Kaupunkilähetyksen vastuulla ollut diakoniatyö otettiin seurakunnan toiminnaksi ja toinen palkatuista diakonisoista sijoitettiin Viinikkaan. Ks. Uusi-Rauva, Sami 2000. [”Suuri eloisa ja toimelias seurakuntaväen piiri”](#).

²⁶⁰ Uusi-Rauva 2000, 60–65.

²⁶¹ Uusi-Rauva 2000, 52–56.

²⁶² Uusi-Rauva 2000, 53–54.

²⁶³ Ijäs 2012, 302–304; Ijäs 1993, 448.

voidaan todeta, että Gummerus edisti sosiaalisen vastuun osalta kirkon tehtävää paljon laajalaisemmin kuin vain tukemalla Sireniusta.

Osmo Tiililä puolestaan näki Gummeruksen olleen täysin torjuva Sireniuksen pyrkimykselle yhdistää reformoitua Jumalan valtakunta –ajattelua totuttuun pietistishenkiseen luterilaisuuteen. Tiililä viittaa Gummeruksen toimintaan Tukholman kokouksessa ja myös Gummeruksen kirjeeseen Ingmannille huhtikuussa 1932. Kirjeessä Gummerus ilmaisee toivovansa, että Sirenius ”modereeraa toimintatapaansa ja siten työ - - säilyy sellaisella pohjalla, että siinä voidaan pysyä mukana”.²⁶⁴ Tiililä kytkee Gummeruksen kirjeen omaan opillisia eroja erittelevään tulkintaansa tavalla, joka ei tee oikeutta Gummeruksen ilmeiselle pyrkimykselle loiventaa Ingmannin kritiikkiä ja siten käytännössä tukea Sireniusta ja Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran työtä vaikeassa, laman sävyttämässä taloustilanteessa.

Mauri Larkion mukaan Sirenius jäi opillisissa polemiikeissa ”yleensä melko yksin”. Johtavat suomalaiset teologit olivat kielteisiä tai pidättyviä. Larkio tulkitsee Jaakko Gummeruksen ja Ilmari Salomiehen tukeneen Sireniusta ”enemmän käytännöllisistä syistä työväen tähden kuin teologisista lähtökohdista”. E. G. Gulinin Larkio nimeää ”aktiiviseksi ja innokkaaksi ’sireniolaiseksi’”, joka pyrki lähentämään kirkkoa ja työväenliikettä. Antti J. Pietilä oli Larkion mukaan Sireniuksen ystävä mutta kriittinen, jos kristillis-yhteiskunnalliset ajatukset näyttivät sekoittuvan pelastusoppiin.²⁶⁵ - Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran toimintaa koskevissa opillisissa arvioissa Gummeruksen ja Sireniuksen yhteisesti jakama näkemys evankeliumin sosiaalisesta puolesta varsin pitkälle hautautui Sireniuksen itselleen löytämän synteessin alle. Sireniuksen työlle antamat merkitykset irrottivat näin osaltaan seurana sen laajemmasta roolista kirkon tehtävän toteuttajana.

Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran toiminnassa 1920- ja 1930 lukujen taiteen vuosiin ajoittuu selkeä toiminnallinen käänne myös suhteessa kirkkoon. Larkion mukaan ensimmäinen vuosikymmen oli voimakkaan ulospäin suuntautuneen toiminnan aikaa ja jälkimmäinen vuosikymmen enemmän vakiintunutta, paikallisiin setlementteihin keskittyvää toimintaa. Painopiste siirtyi julistustyöstä kasvatustyön suuntaan. Larkio toteaa, että seurana laajamittainen vaikutus kirkon piirissä rajautui lopulta varhaisnuoriso- ja nuorisotyön muotojen omaksumiseen kirkon työhön. Hän myös toteaa, että seurana toiminnan välilliset vaikutukset ovat vaikeammin arvioitavissa. Toiminnan piirissä oli kymmeniä tuhansia ihmisiä, joille viestitettiin, ja joiden kanssa jaettiin ihannetta elää kristittyinä arkisessa elämässään ja tehtävissään.²⁶⁶

Toiminnallisesta käännteestä oli merkityksellisiä seurauksia. Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran näkökulmaa seurakunnan ja modernin arkielämän suhteesta ei pidetty selkeästi esillä uusien monitoimikirkkojen käyttöönotossa, vaikka monia edellytyksiä siihen olisi ollut olemassa. Pikkukirkkojen ja seurakuntatalojen suunnittelua ohjattiin lähinnä Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton neuvontatoimistosta. Keskeinen vastuhenkilö

²⁶⁴ Tiililä 1972, 167.

²⁶⁵ Larkio 1978, 61, 173–174.

²⁶⁶ Larkio 1978, 107, 171–173.

oli J. H. Tunkelo, joka toimi myös varapuheenjohtajana ja Gummeruksen jälkeen puheenjohtajana Teollisuusseutujen Evankelioimisessa. Uusiin monitoimikirkkoihin työntekijöitä tuli huomionarvoisella tavalla settlementityökokemuksella. Yksi ensimmäisiä ja näkyvimpiä esimerkkejä toteutui Helsingissä, kun Jaakko Gummerus vihki Töölön uuden kirkon huhtikuussa 1930. Töölöön rakennettiin Tunkelon johtaman palkintoraadin valitsemana kirkon ja seurakuntatalon yhdistävä rakennus. Sen työstä vastaavaksi papiksi nimettiin Ilmari Salomies. Lapsi- ja nuorisotyöntekijät tulivat samoin Kalliolasta.²⁶⁷ – Monitoimikirkkojen valtavirtaustuminen lähti kehittymään, Tampereen Viinikan tapausta muistuttavalla tavalla, kirkon omia seurakunnallisia toimintoja, ennen muuta lapsi- ja nuorisotyötä vahvistaen.

5.4. Sosiaalinen liike

5.4.1. Sireniuksen ajan päättyminen

Sigfrid Sireniuksen johtama Teollisuusseutujen Evankelioimiseura oli 1920- ja 1930-luvuilla toiminnalliselta luonteeltaan kristillis-sosiaalinen liike, joka esiintyi Suomen settlementiliikkeenä. Se toteutti sosiaalista evankelointia ja teki kristillistä arkityötä teollistuneilla alueilla. Suhde työnantajiin oli toiminnan rahoituksen kannalta kasvavassa määrin merkityksellinen. Suomalaisen yhteiskunnan jännitteiden seurauksena liike oli omaksunut vahvan yhteiskunnallisen tehtävän yhteiskunnallisen kuilun tasoittajana. Sireniuksen työnäyssä liikkeen tehtävään kytkeytyi lisäksi erityinen hengellinen perustelu. Työ oli osallisuutta Jumalan Hengen pelastavaan toimintaan ja työn tekemisessä tarvittiin varjeluksen armolahjaa. Teollisuusseutujen Evankelioimiseura oli kirkkosuhteessaan herätysliikemäinen erityisjärjestö.

Sireniuksen johtama järjestö oli kehittynyt kirkon seurakuntaelämästä erillisenä kristillis-yhteiskunnallisena toimijana. Tämän Tampereen piispanvaihdos teki vähitellen näkyväksi. Jaakko Gummeruksen kuoleman jälkeen Tampereen hiippakunnan piispaksi vuonna 1934 valittu Aleksis Lehtonen oli saanut vahvoja vaikutteita anglosaksisen uskonnollisuuden piiristä. Sirenius haki yhteistä pohjaa Lehtosen kanssa viestittämällä heti Lehtosen piispuuden alussa kiinnostustaan niin sanottua Oxfordin ryhmäliikettä kohtaan. Kyse oli amerikkalaisen Frank Buchmanin vuonna 1921 perustamasta kristillis-siveellisestä herätysliikkeestä, joka korosti ihmisen avautumista, antautumista Jumalan johdatukseen, sekä ehdotonta rehellisyyttä, epätietoisyyttä, puhtautta ja rakkautta. Sirenius toivoi, että tällainen kristillis-siveellinen herätys kirkossa merkitsisi myös kotipaikkaoikeuden antamista ”työkeskuskutsumukselle” Suomen kansankirkossa. Lehtoselle Sirenius viestitti, ettei settlementiliike ollut poliittinen toimija. Kutsumusta oli toteuttamassa kaikenlaista väkeä. Yhteistyön merkinä piispa Lehtonen ryhtyi heti vuonna 1934 Ahjolan johtokunnan puheenjohtajaksi sekä muutamaksi vuodeksi myös Teollisuusseutujen Evankelioimiseuran johtokunnan jäseneksi.²⁶⁸

²⁶⁷ Ortiz-Nieminen 2021, 148, 170, 177–178, 199, 204.

²⁶⁸ Uusi-Rauva 2000, 65–67.

Oxford-henkiset avoimuuden ja itsekasvatuksen painotukset vaikuttivat setlementtiliikkeen toimintaan ja osaltaan muovasivat liikettä yhä enemmän herätysliikkeen kaltaiseksi. Sigfrid Sireniuksen vävy, pastori Topi Tarkka tutustui helsinkiläisissä pappispiireissä Oxfordin ryhmäliikkeeseen ja pyrki edistämään vastaavaa toimintaa ”tavallisten ihmisten” kanssa Tampereella siirryttyään Ahjolan toiminnanjohtajaksi 1930-luvun lopulla. Tarkka osallistui vuonna 1938 Sveitsissä Oxford-ryhmän ”taistelukokoukseen”. Tuossa kokouksessa ryhmäliike alkoi muuttua moraalisen varustautumisen MRA-liikkeeksi. Tarkka sai kokouksesta taistelumieltä Jumalan valtakunnan työhön. Hänen mielestään rauha säilyisi maailmassa, kun ihmiset uudistuisivat sisäisesti. Ratkaisu olisi yksinkertaisessa rehellisyydessä ja avoimessa elämässä, jolloin viha katoaisi ja rakkaus tulisi sijaan niin yksilöiden kuin kansojen elämässä. – Oxfordin ryhmäliikkeestä ja alkuun MRA:sta muodostui Tarkalle tärkeä paikalliset setlementtityön kehittämisen verkosto, johon liittyi yhteyksiä niin teollisiin kuin kirkollisiin piireihin.²⁶⁹

Sireniuksen ja Lehtosen painotuserot tulivat esiin miesten keskinäisessä kirjeenvaihdossa. Sirenius korosti teemaa ”yksilöllinen pelastus ja Jumalan valtakunnan tuleminen”. Teema ”yksilöllinen pelastus ja sosiaalinen edesvastuu” ei ollut hänestä riittävä. Jos Jumalaa ei pidettäisi toiminnan keskuksena, yksilöhurskaus korostuisi liikaa. Sirenius alleviivasi Blumhardtien näkyä etenevästä Jumalan valtakunnasta. Sen myötä avautuvaa pelastuksen sosiaalista merkitystä ei pitänyt rajoittaa eskatologialla ja muulla teologialla. Tarvittiin ihmisiä, jotka ”herkeämättömässä odotuksessa ja lannistumattomassa uskonkilvoituksessa taistelevat kansojen ja maailman pelastuksen puolesta”.²⁷⁰

Lehtonen puolestaan viestitti, että hän haluaisi lähentää ”kristillis-sosiaalista herätysliikettä” ja ”herännyttä kansankirkkoa” lähemmäksi toisiaan. Sosiaalisista uudistuksista tuli käydä keskustelua ja välttää turhia epäluuloja. Lehtonen toivoi, ettei Sireniuksen johtama herätysliike ”kulkisi lähinnä mannermaan historialliselle kansankirkolle niin kylmien kristillisten uskonnollisten sosialistien vanavedessä, vaan englantilaista kirkkoa lähellä olevien setlementtien linjoilla, jolloin koko työ tehdään lähellä sanaa ja sakramentteja t.s. seurakuntaa ja sen jumalanpalveluselämää”. ”Kerran paloivat sydämemme yhdessä tälle aatteelle” muistutti Lehtonen ja kertoi luottavansa sosiaalisen edesvastuun heräämiseen seurakuntatyössä. Lehtosta myös huolestutti oxfordilaisuudessa tapahtunut kärjistyminen.²⁷¹

Kirkon uudistaminen valtakunnan evankeliumin hengessä alkoi sotavuosien myötä vähitellen painua taustalle. Väli rauhan aikana Sirenius totesi Oxford-liikkeen kärsineen mutta painotti yhä etenevää Jumalan valtakuntaa ja sai setlementtiliikkeen sisällä tukea muiden muassa Topi Tarkalta. Heikki Waris alkoi samanaikaisesti sanoittaa setlementtiliikkeen uutta suuntaa. Waris hahmotteli, että talvisodan myötä syntynyt asevelihenki oli jatkoa sille, mitä setlementtiliike oli jo aiemmin edustanut. Molempia sävytti Wariksen mukaan sosiaalinen ennakkoluulottomuus

²⁶⁹ Uusi-Rauva 2000, 85–87, 99, 101-102, 120.

²⁷⁰ Uusi-Rauva 2000, 86–87.

²⁷¹ Uusi-Rauva 2000, 87.

ja aktiivisen yhteistyön henki. Tarvittiin arkisessa elämässä ja kaikissa sosiaalisissa suhteissa kilvoittelevaa kristillisyyttä, viestitti Suomen henkisessä huollossa vastuuta kantava Waris.²⁷²

Suomalaisen setlementtityön järjestö rakenne organisoitiin uudelleen 1940-luvun alussa. Jatkosodan syttymisestä huolimatta uudistus vietiin päätökseen. Entisen henkilöjäsenistä muodostuneen Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran tilalle luotiin paikallisten setlementtien keskusjärjestönä toimiva Kristillis-yhteiskunnallinen Työkeskusliitto, joka aloitti vuonna 1942. Sirenius näki organisaatiomuutoksen edistävän Jumalan valtakunnan asiaa. Piispa Lehtoselle Sirenius viestitti, että kun valtakuntanäkemyks ”pääsee kristikunnassa vallitsevaksi silloin kaikki kirkkonäkemykset yhtyvät ja todellinen ’ekumeenisuus’ syntyy”. Sirenius oli vakuuttunut ”kristinuskon tämänpuoleisten valtakunnallisten päämäärien” vetovoimasta niin yleensä miesten kuin erityisesti sosiaalista oikeudenmukaisuutta kaipaavan työväen osalta. Tämän olivat rintamalla toimineet papit Sireniuksen mukaan oppineet. Lehtoselle Sirenius jälleen korosti sosiaalisen kristillisyyden laaja-alaista luonnetta. Yksilöllinen ja eskatologinen julistus ei ollut ainoa tie ”iäisyyden eteen”.²⁷³

Uuden Työkeskusliiton sisäisissä keskusteluissa Heikki Waris hahmotti tehdyn uudistustyön merkityksen toisella tapaa. Hänen mukaansa tehty uudistus avasi uusia mahdollisuuksia, koska keskihakuiset voimat olivat voittaneet Suomen politiikassa. Oli siirrytty käytännöllisen huoltotyön ja sosiaalisten ongelmien ratkaisemisen aikaan. Setlementtiliike oli joutunut sodan myötä tarkistamaan kantaansa kahdessa asiassa: suhteessa kommunisteihin ja suhteessa maanpuolustukseen. Varapuheenjohtaja Waris halusi, että setlementtiliike tukisi keskihakuisten voimien konsensuspolitiikkaa, ja katsoi, että se edellytti ihmisten aktiivista toimintaa. Aaro Tolsa puolestaan näki ratkaisevana aatteiden vääjäämättömän etenemisen ja painotti työn tekemistä yksin Jumalan palveluksessa antaen tilaa pyrkimysten moninaisuudelle. Sirenius sen sijaan oli valmis työskentelemään konsensuksen eteen, mutta ei hyväksynyt poliittista liittoutumista konsensusta ajavien voimien kanssa. Sireniukselle oli tärkeää, että järjestö pysyi erillään puoluepolitiikasta.²⁷⁴

Tampereen kirkkopäivillä tammikuussa 1943 Sirenius kehotti sekä kirkkoa että työväkeä lähentymään aidosti toisiaan. Edelleen hän vaati kirkkoa kuuntelemaan työväkeä ja kansanvaltaistamaan hallintoaan. Kirkkopäivien aikana Sirenius ja piispa Lehtonen ajautuivat lopulta jyrkällä tavalla väliin keskinäisissä suhteissaan. Syntyi syvä luottamuspula, joka johti Lehtosen eroon setlementtiliikkeen luottamustehtävistä. Asetelmaa kärjisti lisäksi Osmo Tiililä kirjoittamalla Sireniuksen Blumhardteihin tukeutuvaa ajattelua kritisoivan kirjan. Tampereen tuomiorovasti K.H. Seppälä koki, etteivät Sirenius ja muut ”valtakunnan” -linjan kulkijat hahmottaneet yksilön vastuuta riittävällä tavalla. Sireniuksen kritiikki yksilökeskeistä jumalakuvaa kohtaan muodostui tällä kohtaa toisarvoiseksi.²⁷⁵

²⁷² Uusi-Rauva 2000, 99; Uusi-Rauva 2008, 84–85.

²⁷³ Uusi-Rauva 2000, 105–106.

²⁷⁴ Uusi-Rauva 2008, 36–37.

²⁷⁵ Uusi-Rauva 2000, 107–109; Uusi-Rauva 2008, 37.

Tampereen kirkkopäivien merkitystä arvioitaessa on tapahtumaa pidetty yhteiskunnallisia uudistuksia ajaneen asevelipapiston läpimurtona. Asevelipapiston piirissä oli hahmottumassa uusi kansankirkkonäkemyks. Uuden ihanteen mukaan kirkon tuli olla kaikkia jäseniään palveleva ja eri kansalaispiirien omakseen tuntema kansankirkko. Asevelipapisto korosti kirkkoa koko jäsenkuntansa kirkkona. – Tampereen kirkkopäivillä ei kuitenkaan vielä edetty konkreettisiin uudistuksiin. Kirkkopäivien kehottamana SKSK asetti Heikki Wariksen johtaman sosiaalivaliokunnan, joka SKSK-vetoisessa työssään kuitenkin päätyi perinteisen diakonian tehostamisen ja kehittämisen kysymyksiin.²⁷⁶

Sireniuksen ”valtakunnan” -linja rakentui pietistiselle perinteelle mutta korosti sosiaalista evankeliointia. Tampereen kirkkopäivillä se tuli kirkkoa uudistavana herätysliikkeenä rajalinjalle, jonka ylittäminen olisi merkinnyt asettumista kirkon ulkopuolelle. - Kirkkopäiviä seurasi setlementtiliikkeen sisäinen korjausliike, jossa Heikki Wariksella oli keskeinen rooli. Sirenius ja Waris alustivat Työkeskusliitossa keskustelun setlementtityön uskonnollisesta perustasta ja sen merkityksestä. Keskustelussa kumpikaan ei puhunut mitään jumalanvaltakunta-näkemyksestä. Waris määritteli setlementtiliikkeen kirkollisena uudistusliikkeenä, joka pyrki ihmisten lähentämiseen jumalasuhteen perustalla. Tehtävä oli johtaa ihmisiä persoonalliseen jumalasuhteeseen, kasvattaa palvelevaa rakkautta ja välttää opillisia kiistoja. Waris painotti, ettei liike tavoitellut uudistusta kirkon opissa vaan kansan elämässä.²⁷⁷

Wariksen ja Sireniuksen linjaus merkitsi setlementtiliikkeen hahmottamista uudella tavalla. Sosiaalisen evankelion rooli liikkeen toiminnassa kaventui ja liike määrittyi arkisissa töissä kilvoittelevaksi liikkeeksi. Huomio suunnattiin opillisista kysymyksistä uskonelämään, yhteyden rakentamiseen ihmisten välille. Keskeiset setlementtityöntekijät ottivat konsensus-hakuisuuden eri tavoin vastaan. Kritiikkiä kohdistettiin erityisesti Wariksen painotuksena nähtyyn pyrkimykseen välttää opillisia selvittelyjä. Monet katsoivat, että sanoma Jumalan valtakunnan rakentamisesta kytkeytyi oleellisesti setlementtityöhön. Esimerkiksi Aaro Tolsa korosti opillisuuden kohdalla erilaisuuden sietämistä. Valmiutta hengellisen tehtävän arvioimiseen kuitenkin löytyi, koska liikkeen työtä ei haluttu vaikeuttaa.²⁷⁸

Heikki Waris edisti 1940-luvun mittaan ja vielä 1950-luvun alussa Työkeskusliiton varapuheenjohtajana ja puheenjohtajana setlementtiliikkeen hahmottamista sosiaalisena liikkeenä. Hän linjasi liikkeen toiminnan päämääräksi yhteyksien rakentamisen erilaisten ihmisten kesken. Waris edisti missionaarisuutta dialogisuutta korostaen. Setlementtiajatus oli Warikselle ”yhteisyyden ajatus”. Lisäksi hän piti tärkeänä vapaaehtoistoiminnan vahvistamista. Kyse ei saanut olla vain palkatulla työvoimalla tehdystä työstä. Niin ikään tärkeää oli, että setlementit huomioivat mahdollisimman laajan toimintapiirin. Yhteistyötä tuli tehdä paikallisten tarpeiden mukaan eri suuntiin. Kaikenlainen vuorovaikutuksen moninaisuus oli tavoiteltavaa. – Waris myötävaikutti kveekareiden kanssa tehtävään yhteistyöhön sekä suomalaisen setlementtiliikkeen järjestäytymiseen osaksi kansainvälistä setlementtiliikettä.

²⁷⁶ Veikkola 1990, 491–493; Veikkola 1999.

²⁷⁷ Uusi-Rauva 2008, 37–38.

²⁷⁸ Uusi-Rauva 2008, 38.

Wariksen puheenjohtajakauden merkittävin yksittäinen avaus oli ”kansainvälisen kansankorkeakoulun” perustaminen. Viittakiven kansanopisto aloitti vuonna 1952.²⁷⁹

Waris oli keskeinen myötävaikuttaja myös kirkon yhteiskunnallisen työn syntymisessä. Kotkan kirkkopäivillä vuonna 1949 hän avasi näkymiä yhteiskunnalliseen rakennemuutokseen sekä teki aloitteen, joka johti SKSK:n puitteissa aloitettuun kirkon teollisuustyöhön.²⁸⁰ - 1940- ja 1950-lukujen taitteessa Waris näki kristillisen palveluajatuksen merkityksen kasvavan osana suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutosta. Kristillisyyden voimaa tarvittiin yhteiskunnan ja ihmisten välisten suhteiden uudistamiseen. Koko länsimainen kulttuuri tarvitsi ”sitä kristillistä rakkautta, joka ei etsi omaansa”. Historian muutosvoima oli Jumalan avulla toteutuva ihmisen toiminta. Wariksen ajattelussa varsinkin vapaaehtoistyö oli koko yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta tärkeää toimintaa. Vapaaehtoisuus ja yhteistyön henki olivat sosiaalisen edistyksen liikkeelle panevia voimia. Setlementtiliikkeen Waris näki kansalaisten vastuuseen nojaavana sosiaalisen kasvatustyön toimijana. Ja kirkkoa tuli hänen mielestään rakentaa virkavaltaisuuden sijaan seurakuntalaisten yhteisvastuuta korostamalla.²⁸¹

Sigrid Sirenus jäi eläkkeelle Kristillis-yhteiskunnallisen Työkeskusliiton pääsihteerin tehtävästä vuoden 1949 alusta mutta jatkoi järjestön keskeisenä vaikuttajana vielä 1950-luvulla. Hän kuoli vuonna 1961. 1940- ja 1950-lukujen taitteessa Sirenus edisti edelleen missionaarisuutta. Hän korosti, että ihmisten välinen yhteys löytyy kristilliseltä perustalta, ja että uskonnolla on tämänpuoleista merkitystä. Sirenus painotti sekä dialogisuutta että evankeliumin sosiaalista sanomaa. Tässä hänen johtamansa suomalainen setlementtiliike poikkesi esimerkiksi ruotsalaisesta setlementtiliikkeestä, jolle setlementtityö merkitsi sekulaarimpaa tehtävänasettelua, ihmisten auttamista elämään normaalia elämää.²⁸²

Sirenus määritteli kirjoituksissaan setlementtiliikkeen keskeisiä pyrkimyksiä ja periaatteita pitkälti totutulla tavalla. Hän korosti, että tärkeintä oli persoonallinen kosketus ihmisten kesken. Se tarkoitti pelkän tutustumisen sijaan ystävyyttä. Toisekseen hän torjui välineelliset tavoitteet. Setlementtityön ainoana päämääränä tuli olla ihminen itse ja hänen kasvamisensa hyvyteen. Tähän liittyi luottamus ihmisiin ja rohkeus tehtävien antamisessa ihmisten käsiin. Kolmanneksi Sirenus puhui rististä työn tunnuksena. Sireniuksesta oli arvokasta, että kukin ihminen teki omalta osaltaan vapaan ratkaisun, kun tuli mukaan toimintaan. Hän luotti ristin vaikuttavan kolmella tavalla. Se oli avuksi ”elämän vaikeuksissa ja taisteluissa”. Se oli koko toiminnan ”sisäinen voimanlähde”. Ja se antoi ”riippumattomuuden ja vapauden”, rauhoitti vastakkaisten pyrkimysten keskinäisen taistelun.²⁸³

Sireniuksen julistuksessa taloudelliset, poliittiset ja sosiaaliset ongelmat seurasivat hyvyden puutteesta, ja vastaavasti veljelliset suhteet ihmisten ja kansojen välillä perustuivat Kristuksen kuunteluun. Sirenus hahmotteli sosiaalisen evankeliumin spiritualiteettia. Hän puhui sosiaalisen palvelemisen tiestä, johon liittyi kaksi keskeistä näköalaa. Ensinnäkin kyse oli

²⁷⁹ Uusi-Rauva 2008, 38–42.

²⁸⁰ Veikkola 1999.

²⁸¹ Uusi-Rauva 2008, 89–90.

²⁸² Uusi-Rauva 2000, 122–123, 130–133.

²⁸³ Sirenus 1945, 12–15.

kilvoituksesta suurempaan rakkauteen. Tämä kilvoittelu merkitsi ihmisten asettamista asioiden edelle. Toisekseen kyse oli myös suuresta odotuksesta – katseen pitämisestä siinä, mitä Jumala tekee. Tämä merkitsi vakaumusta, että pahuudesta ja pimeydestä huolimatta jotain suurta ja ihmeellistä on tekeillä. Kristuksen lunastustyön ja Pyhän Hengen voimalla luodaan ”uutta ihmistä – sellaista, joka rakastaa”.²⁸⁴

Vaikka Sirenius luopui pyrkimyksestä vahvistaa valtakunnan-linjaa kirkon julistuksessa, hän säilytti missionaarisen, evankeliumin sosiaalista merkitystä korostavan peruslinjansa. Samalla hän kytki sanomaansa sodanjälkeisessä kirkossa vahvistuvaan uskankirkollisuuteen ja korosti setlementtiliikkeen pitkää toimintaa kansankirkkoajatusten hengessä. Liikkeen erityispiirteinä hän piti maallisten työperiaatteiden ja työmuotojen käyttöönottoa kristilliseen kasvatustyöhön niin sanottujen hengellisten työmuotojen rinnalle. Taustalla vaikutti Sireniuksen mukaan näkemys Jumalasta, joka voi ”käyttää omiin tarkoituksiinsa, ihmislastensa parhaaksi yhtä hyvin ’maallista’ kuin ’hengellistä’ palvelustamme”. ”Sillä Hän [Jumala] yksin vastaa asiastansa ihmiselämässä.” Sirenius painotti ja viestitti samalla seurakunnille rohkeaa ja altista yhteyksien luomista ”ihmisten kesken yli erottavien kuilujen”.²⁸⁵

Piispa Gulinille Sirenius viestitti, että kirkko oli edelleen aivan liian sovinnainen. Nuorten asevelipappien liikehdinnästä hän kylläkin jaksoi iloita. Työkeskusliiton johtoon Sirenius toivoi seuraajakseen asevelipappia ja uskankirkollisuuden merkittävää teologia Erkki Niinivaaraa. Setlementtiliikkeessä ei kuitenkaan oltu valmiita hyväksymään liikkeen ulkopuolista henkilöä ja lopulta Niinivaara kieltäytyi. Pääsihteeriksi vuoden 1949 alusta nousi pastori Aaro Tolsa. Myöhemmin Sirenius tuki näkyvästi Niinivaaraa, kun tämän teos ”Maallinen ja hengellinen” jakoi uskankirkollisen suuntauksen kahtia. Niinivaaran korostaessa kristillisyyden soveltamista arkielämään ja sen sosiaalieettisiä veloituksia Osmo Tiililä huolestui jälleen kristinuskon yksilöllisen puolen sivuuttamisesta.²⁸⁶ – Samalla on huomionarvoista, että Niinivaaran teologia oli Sireniuksen aktiivivuosiin nähden erilaisen yhteiskunnallisen tilanteen synnyttämää. Niinivaara asetti teoksessaan lundilaisia teologeja seuraten Lutherin ja pietismin vastakkain. Tässä hänen voi nähdä poikenneen Sireniuksen synteisiä hakevasta perusnäkemyksestä. Sirenius rakensi pietismin perinteelle mutta torjui sosiaalista eristäytymistä ruokkivan ajattelun. Sireniuksen linjan mukaista Niinivaaran teologiassa oli ennen muuta Jumalan työn näkeminen hengellistä aluetta laajempaan.²⁸⁷

Aaro Tolsan valinta pääsihteeriksi Sireniuksen jälkeen oli yksi askel setlementtiliikkeen vähittäisessä muovautumisessa kansankirkkoajatuksen kytköksissä olevasta kristillis-sosiaalisesta liikkeestä yleisemmäksi sosiaaliseksi liikkeeksi. – Uutena pääsihteerinä kesällä 1949 Tolsa piti puheen, jossa hän sanoutui irti kristillisestä perisyntiopiasta ja koko syntikäsitteestä. Tolsan mielestä ihmisen ei pitänyt sitoutua ”uskontunnustuksiin, kirkon oppirakennelmiin, raamattuihin tai muihin ihmisten rakentamiin opastusyrityksiin, vaan ainoastaan rakkauteen, jonka hän tuntee saaneensa Jumalalta”. Sirenius ei voinut hyväksyä

²⁸⁴ Sirenius 1948: ks. myös Sirenius 1953, 78–85.

²⁸⁵ Sirenius 1953, 140–145.

²⁸⁶ Uusi-Rauva 2000, 121–123.

²⁸⁷ Niinivaaran teologiasta ks. Ahola 2012.

Tolsan ajatuksia, koska ne siirsivät liikkeen ”kristilliseltä perustalta jollekin epävarmalle filosofiselle pohjalle”. Puheenjohtaja Waris katsoi, että mielipiteenvapaus pitää säilyttää, eikä lähtenyt vaatimaan Tolsan eroa. Varapuheenjohtaja Erkki Niinivaara korosti setlementtien tehtävää ”henkisen etsinnän paikkoina”. Hänen mielestään etsintä yhdisti ihmisiä mutta tärkeää oli myös se, mitä kosketuksen kautta kulki. Mikäli evankeliumin sanoma oli liikkeellä, kyse oli Niinivaaran mukaan kirkon työstä.²⁸⁸

Kokoavista pyrkimyksistä huolimatta asetelma kehittyi sireniolaisten ja tolsalaisten keskinäiseksi kiistelyksi, joka jatkui 1960-luvulle saakka. Tolsan varhaisen kuoleman vuoksi hänen pääsihteerikautensa jäi lyhyeksi. Uutena Kristillis-yhteiskunnallisen Työkeskusliiton pääsihteerinä aloitti Topi Tarkka syksyllä 1951. Liikkeen sisäisissä kiistoissa sireniolainen pääsihteeriksi joutui välillä turvautumaan jopa piispa Gulinin apuun setlementtityön kristillisyyden pelastamisessa.²⁸⁹

Piispa Gulinin suuntaan oli aktiivinen myös Kalliolan setlementtiä 1940–1950-luvuilla johtanut Aaro Tolsan veli, pastori Armas Tolsa. Gulinille hän viestitti pitävänsä itseään ”kirkon palvelijana yleisestä suunnasta poikkeavana”. ”Uskonnollisten opinkäsitysten ja järjestelmien sidonnaisuudesta” vapautuneena Tolsa oli Kalliolan johdossa ollessaan päättänyt rauhanasian edistäjäksi ja toivoi, että piispa voisi siunata rauhanpuolustajien toimintaa. Matti Helin on väitöskirjassaan arvioinut, että aktiivisella rauhanpuolustajatoiminnallaan Armas Tolsa myötävaikutti kriitikittömän neuvostomyönteisen ajattelutavan vahvistumiseen. – Jarmo Peltolan mukaan Kalliola jäi sotien jälkeen ja 1950-luvulla omalla toiminta-alueellaan monenlaisten yhteiskunnallisten voimien puristukseen. Syntyi uusia työväenjärjestöjä ja kirkko aktivoitui uskansankirkollisessa hengessä.²⁹⁰

Sireniolaisten ja tolsalaisten keskinäiset kiistat heikensivät setlementtiliikkeen yhteiskunnallista näköalaa ja siihen liittyvää aktiivista yhteyksien solmimista ulospäin. Setlementtijärjestö alkoi keskittyä omaan tehtäväänsä, koska sen aiemmat toiminnalliset linjaukset olivat vielä toimivia ja ne hyvin pitkälle sitoivat käytännön vastuuta kantavia. Esimerkiksi Ahjolan 1950-luvun tolsalainen toiminnanjohtaja Veli Repo keskittyi työssään ennen muuta uuden toimitalon rakentamiseen ja katsoi samalla, että kirkon kuului hoitaa itse kaikki mahdolliset työmuodot. ”Vapaiden järjestöjen” tehtävä oli suorittaa kokeiluja ja uudisraivausta. Evästäessään Tampereen seurakuntien teollisuustoimikuntaa Repo niin ikään korosti kansalaislähtöistä asennetta: ”Resepti on kirjoitettava sairauden laadun mukaan, ei etukäteen.”²⁹¹

5.4.2. Kirkon ja järjestön uudistuminen

Kristillis-sosiaalisesta setlementtitoiminnasta saadut kokemukset vaikuttivat setlementtien vähenevästä aktiivisuudesta huolimatta 1950–1960-lukujen taitteessa kansankirkkoluonnettaan vahvistamaan kirkkoon. – Esimerkiksi Helsingissä Kallion seurakunnasta erotetulle Alppilan seurakunnalle valmistui kirkoksi Kotkankadun

²⁸⁸ Uusi-Rauva 2000, 130; Uusi-Rauva 2008, 40–41.

²⁸⁹ Uusi-Rauva 2008, 41; Uusi-Rauva 2000, 130–133.

²⁹⁰ Helin 1996, 108–112, 151–153, 158–159; Peltola 2009, 93–97.

²⁹¹ Uusi-Rauva 2000, 133–136.

seurakunnallinen työkeskus vuonna 1957. Työkeskus sisälsi kirkkosalin, seurakuntasalin ja toimituskappelin mutta myös työntekijöiden asuntoja, voimistelusalin sekä runsaasti askartelu- ja kerhotiloja. Setlementtijaottelu näkyi paitsi kirkkorakennuksessa myös seurakunnan toimintamalleissa. Tulijoiden jäsenyyttä ei kysytty. Kirkko tarjosi kehittävän ja laadukkaan vapaa-ajan mahdollisuuksia pienissä asunnoissa eläville, juuri kaupunkiin muuttaneille. Työkeskuksella haluttiin myös laajemmin vahvistaa alueen yhteisöllisyyttä.²⁹²

Alppilan kirkko oli yksi monista työkeskuksiksi nimetyistä kirkoista, joita rakennettiin sotien jälkeen aina 1960-luvulle asti. Oscar Ortiz-Niemisen mukaan uusien monitoimikirkkojen nimeäminen työkeskuksiksi oli ”kunnianosoitus sosiaalisia raja-aitoja murtaututta setlementtityötä kohtaan” sekä samalla uuskansankirkollisuuden ”tietoinen mielikuvastrategia, jonka avulla kynnystä kirkolliseen toimintaa osallistumiselle haluttiin pitää mahdollisimman matalana”. Uuskansankirkollisuuden näkökulmasta työkeskustyyppinen monitoimikirkko mahdollisti entistä toiminnallisemman, erilaiset ihmiset yhteen kokoavan seurakuntaelämän. On kiinnostavaa, että samalla se mahdollisti myös maailmalta suojatun tilan seurakunnallisesti aktiiviselle, uskovien ydinjoukolla.²⁹³ Toiminnallisesti joustavan työkeskustyyppisen kirkkorakennuksen kohdalla kysymys toiminnan lähtökohdista ja toimintamalleista muodostui näin keskeiseksi.

Kristillis-sosiaalinen setlementtitoiminta antoi tässä määrätynlaista näkymää kirkolle olennaisen yhteiskunnallisen muutoksen hahmottamiseen. Heikki Waris tarkasteli 1950-luvun lopulla setlementtiliikkeen historiaa osana sosiaalipolitiikan kehitystä. Hänen selitysmallissaan ratkaisevaa ei ollut yksilöiden motiivien yksityiskohtainen erittely vaan historiallinen muutos. Wariksen mukaan setlementtiliikkeen merkitys oli vastakohtien tasoittamisessa ”teollisissa suhteissa”. Hän painotti setlementtityöhön liittynyttä vastuun tajuamista, ja sitä seurannutta pyrkimystä yhteisymmärryksen ja yhteyden rakentamiseen. Waris myös korosti kristillistä uskoa setlementtiliikkeen sytyttävänä voimana. Hänen mukaansa juuri ”avoimen kristillisen tunnuksen” vuoksi liike pystyi toteuttamaan 1920- ja 1930-lukujen poliittisten ristiriitojen oloissa ”kansallisen sovinnon ja sopeutumisen vaikeaa ja vaativaa tehtävää”.²⁹⁴ – Samoihin aikoihin Waris katsoi Sireniukseen viitaten, että tämän elämäntyö jatkui toisaalta kymmenissä tehdasseurakunnissa ja toisaalta lähes kolmessakymmenessä Työkeskusliiton työkeskuksessa.²⁹⁵

Vuoden 1958 kirkolliskokouksessa arkkipiispa Ilmari Salomies suuntasi jälleen kokonaiskirkon huomiota muuttuvan maailman haasteisiin. Erkki Niinivaaran aloitteesta kirkolliskokous asetti Heikki Wariksen johtaman komitean selvittämään sosiologisesta näkökulmasta kirkon asemaa ja tehtävää muuttuvassa yhteiskunnassa. Niinivaara, joka oli toiminut Wariksen aloitteesta käynnistetyn SKSK:n teollisuustoimikunnan puheenjohtajana, tuli komiteaan yhdeksi jäseneksi ja SKSK:n Toivo I. Palo sihteeriksi. Komiteatyön kohteena oli yhteiskunnan kokema raju rakennemuutos ja kirkon työn mahdollisuudet muuttuneissa oloissa. Komitean asettaminen

²⁹² Huima & Myllyniemi 2008, 10–19. Ks. myös Ortiz-Nieminen 2012.

²⁹³ Ortiz-Nieminen 2021, 220; Ortiz-Nieminen 2012, 39.

²⁹⁴ Uusi-Rauva 2008, 93–95.

²⁹⁵ Uusi-Rauva 2008, 92.

ilmensi pyrkimystä vahvistaa kirkon ulospäinsuuntautuvaa työtä ja kirkon yhteiskunnallista profiilia.²⁹⁶

Wariksen komitean mietintö valmistui vuonna 1962. Mietinnössään komitea muiden muassa painotti yhdistysten, varsinkin settlementtiliikkeen tekemän työn merkitystä. Komitean mukaan liike oli ollut urauurtava ”teollistumisen ja kaupunkimaistumisen kristilliselle kirkolle” avaamien tehtävien suhteen ja mainitsi erityisesti settlementtien nuorisotyön sekä Pohjois-Suomessa tehdyn julistus- ja valistustyön. Samalla komitea korosti, ettei yhdistysten toiminta vapauttanut kirkkoa ja seurakuntia ”suunnitelmallisesta kokeilevasta toiminnasta”. Mietintönsä lopuksi se esitti Suomen kirkolle ”pitkän tähtäimen suunnitelmaa” sekä harkittavaksi ”erityisen tutkimuslaitoksen” perustamista.²⁹⁷ – Esityksen tutkimuslaitoksen perustamisesta voi nähdä eräänlaisena jatkona vuoden 1916 Gummeruksen ja Sireniuksen evankelioimistoimikunnan hahmotelmalle uskonnollis-sosiaalisen tutkimus- ja koulutustoiminnan käynnistämisestä osana ulkomaisten settlementtien mallinmukaista toimintakeskusta.

Muuttuvan yhteiskunnan hahmottaminen oli olennainen osa kirkon tehtävän toteuttamista. Kirkon tutkimustyön merkitystä havainnollistaen Waris esitti vuonna 1963 kirkkohistoriantutkimukselle osoitetun kysymyksen: miten industrialismi oli vaikuttanut henkisessä ja aatteellisessa mielessä suomalaiseen yhteiskuntaan? Hän käytti esimerkkinä syntyvyyden säännöstelyn ilmentämää syvällistä ajattelutapojen muutosta ja irtautumista kirkon opetuksesta. Wariksen mukaan industrialismin aiheuttama muutos jäi kirkolta aikoinaan lähes huomaamatta, kun se oli keskittynyt torjumaan kulttuuriliberaalien ja työväenliikkeen hyökkäystä. Papiston ”kärkiryhmä” Sireniuksen johdolla tajusi tilanteen.²⁹⁸

Kristillis-sosiaalista settlementtitoimintaa kirjoitettiin Wariksen ja kumppanien toimesta osaksi kansankirkkoluonnettaan vahvistavaa kirkkoa. Warikselle kristittyjen sosiaalinen vastuu oli osa myös akateemisen sosiaalipolitiikan määrittelyä. Hänen mukaansa kristittyjen tehtävä oli ”julistaa tämän nopeasti muuttuvan maailman kärsiville ihmisille - - Kristuksen muuttumatonta evankeliumia”. Kristittyjen tuli huomioida sekä muuttuvat sosiaaliset tekijät että ihmisten kulloinkin kokema kärsimys. Wariksen ajattelussa kristillisuus oli aktiivisuutta. Kristittyjen kuului kantaa vastuuta toisista, palvella heitä sekä rukoilla lähimmäisten puolesta. Ei riittänyt, että vietettiin ”hiljaista ja säädyllystä elämää jumalanpelossa”. ”Tyytyminen hartaudentarjoitukseen ilman mitään yhteyttä muiden kanssa oli vastoin Wariksen vakaumusta.²⁹⁹

Piispainkokous pyysi Warista 1970-luvun alussa myös selvittämään, oliko kirkon hallintorakenne sosiaalieettisestä näkökulmasta tilanteen tasalla. Tuolloin Waris huomautti, että kristillisessä työssä toimi ”virallisen kirkon” lisäksi kristillisiä järjestöjä. Esimerkkitapauksena Waris tarkasteli itselleen läheistä settlementtiliikettä. Settlementtijärjestöstä Waris nosti esiin kaksi näkökohtaa, jotka olisi huomioitava myös kirkon

²⁹⁶ Sorsa 2010, 53–57; Ahola 2012, 416.

²⁹⁷ Uusi-Rauva 2008, 95.

²⁹⁸ Uusi-Rauva 2008, 95–96.

²⁹⁹ Uusi-Rauva 2008, 96–99.

keskushallintoa 1970-luvun kuluessa kehitettäessä. Wariksen mukaan 1970-luvun settlementtiliike oli johdonmukaisesti jatkanut kristillisessä opetus- ja palvelutyössä "kanssaihminen auttamiseksi". Lisäksi hän painotti liikkeeseen kuuluvan Viittakiven opiston merkitystä kristittyjen kansainvälisen yhteisvastuun syventämisessä. Globaalit, maailmanlaajuiset ongelmat tuli Wariksen mukaan nostaa kiireellisyysjärjestyksen kärkeen. Hänen henkilökohtaisen huomionsa kohteina olivat erityisesti pakolaisongelma ja rauhankysymykset.³⁰⁰

Kristillis-yhteiskunnallisessa Työkeskusliitossa järjestön tehtävänasettelua arvioitiin niin ikään aika ajoin. – Vuonna 1966 pääsihteeri Topi Tarkka kirjoitti omaa teologiaansa avaavan teoksen "Myös maan päällä", jolla hän halusi "kunnioittaa" Sireniusta ja tämän Jumalan valtakunta - ajatusta. Kirkon osalta Tarkka kyseli, onko luterilainen kirkko korostanut liikaa sanaa. "Saarnan 'sanaa' meillä on yltäkyllin, mutta riittääkö se kirkon tunnusmerkiksi?" Tarkka totesi ja jatkoi painottaen kirkon tehtävää maailmassa: "Jumalan valtakunnasta on kysymys ja sen voimasta, ei sanoista eikä opillisista kiistelyistä." Teoksessaan Tarkka tarkasteli samalla settlementtitoimintaa ja korosti sen luonnetta vastavoimana eristäytymiselle ja "vaikeiden elämäntaakkojen alle nääntymiselle". Settlementti merkitsi "sosiaalista kannanottoa ja elämänsuuntaa".³⁰¹

Tarkka kritisoi kirkon piiristä esitettyä näkemystä ja toivetta, että settlementtityöllä palveltaisiin kirkon asiaa, koska toiminnan kautta saadaan ote työväestöön. Tarkka torjui ajatuksen sekä realismin, että dialogisuutta korostavan perusnäkemysten pohjalta: "Settlementtitoiminta ei pyri saamaan eikä sillä ole minkäänlaista otetta kehenkään. Se pyrkii ainoastaan palvelemaan." Tarkan mukaan settlementtien palveluksia "kirkkoon päin ei ole varsin runsaasti otettu vastaan". Niinpä hän toivoi, että SKSK:n teollisuustoimikunta onnistuisi toiminnassaan. – Tarkka viestitti, että sekä settlementti että luterilaisuus ovat vain kristillisten pyrintöjen "työnimiä", ydin oli Jumalan kohtaamisessa. – Niin ikään hän painotti erilaisten työmuotojen näkemistä vain "tapahtumisen kenttänä". Ne eivät olleet olennaisia. Ei ajanmukaisilla työmuodoilla kirkon kriisiä ratkaistu. Jos kirkko lainasi settlementistä idean kultaisen iän kerhosta, mutta vanhuksille tarjottiin kahvia ja puhuttiin Jumalan sanaa, ei "todellakaan settlementistä lainattu mitään". Idea ei ollut tehdä ihmistä "passiivisia osanottajia" ja "puhumisen kohteita" vaan osoittaa käytännössä, että elämällä on aina tarkoitus ja tehtävä. Settlementti-idea oli palvella kokonaista ihmispersoonallisuutta ja sen kasvamista. Teoksessaan Tarkka painotti palvelemista "arvona sinänsä".³⁰²

Heikki Waris oli jättäytynyt settlementtitoiminnassa taustalle 1950-luvulla mutta muun muassa ohjasi oppilaitaan johtaville paikoille liikkeen palvelukseen. Esimerkiksi Tampereen Ahjolaa johti 1960–1995 Wariksen oppilas Hannu Kyötilä. Kyötilän aikana settlementtiä kehitettiin keskittyen nuoriso- ja etenkin suuressa määrin opistotyöhön. Ajatuksena oli luottaa laajenevaan sivistykseen. Lähellä kunnallista hallintokoneistoa toteutettava järjestötoiminta oli yksi tapa edistää tasa-arvoa ja jakaa etuja yhä useammille. Kyötilä halusi vahvistaa

³⁰⁰ Uusi-Rauva 2008, 97–99, 69, 44.

³⁰¹ Tarkka 1966, 8, 53–54, 133–135, 143–144.

³⁰² Tarkka 1966, 135–151.

ihmisten Ahjolaa kohtaan tuntemaa vetovoimaa. Heti työuransa alkuvuosina hän kehitti toiminnan organisoinnissa ammatillisuutta ja suunnitelmallisuutta sekä pyrki torjumaan joskus esiin tulevia ”toisarvoisia, melkein joutavanpäiväisiä setlementtiopillisiä, setlementti-ideologisia keskusteluja”. Ahjola ei saanut vaikuttaa ”uskonlahkolta”.³⁰³

Työkeskusliitossa laadittiin vuonna 1970 Ahjolan esityksestä setlementtiliikkeen laajuinen Setlementti 70 Työryhmämietintö, jossa järjestön tehtävänasettelussa päädyttiin korostamaan ihmisten kuuntelemista ja tarpeiden tiedostamista. Setlementin tuli olla ympäristönsä ihmisille ”henkinen, sosiaalinen, käytännöllinen ja ehkä aineellinenkin palvelukeskus”. Työryhmämietinnössä myös painotettiin yhteiskunnallista tehtävää, kansan jakautumista punaisiin ja valkoisiin suomalaisen setlementtityön syntyä selittävänä tekijänä. Suorasanaista teologista pohdintaa ei mietintöön sisällynyt muuta kuin mietinnön loppuun lainatuissa Sigfrid Sireniuksen sanoissa vuodelta 1937.³⁰⁴ – Setlementtiliike etsi näin paikkaansa hyvinvointivaltiota rakentavassa yhteiskunnassa. Hyvinvointivaltion rakentaminen pysäytti setlementtiliikkeen alueellisen laajenemisen. Vapaaehtoisen palvelun korostus oli vaikeuksissa julkisen sektorin laajentuessa. Uusia setlementtejä syntyi vuosina 1966–1991 vain yksi.³⁰⁵

Vuonna 1974, uuden pääsihteerin, rovasti Urho Loikkasen aikana Työkeskusliiton sääntöjen kulmakiveksi tuli kristillisen vastuuntunnon ohella YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. Järjestön kristillisyyden säilyttäminen oli asia, joka 1970-luvulta alkaen herätti keskustelua. Eläkkeellä oleva pääsihteeri Topi Tarkka osallistui 70-luvun keskusteluun kristillisyyden merkitystä korostaen. Tarkan mukaan kristillisen vastuuntunnon huomioiminen tarkoitti, että oikeuksien edustamaan ihmisyyteen kytkeytyi edistyksellinen lisä. Kun setlementteihin haluttiin 60–70-luvun hengessä sisällyttää enemmän yhteiskunnallisesti tiedostavaa, hakevaa toimintaa, Tarkka viestitti setlementtityön painopisteen olevan yksinkertaisesti ihmisessä. Dialogisuuden arvoa painottaen Tarkka korosti ihmiskeskeisyyttä järjestelmäkeskeisyyden sijaan.³⁰⁶ Muuttuva yhteiskunnallinen ilmapiiri johti setlementtityötä koskevan aatteellisen sanoituksen laajentamiseen.

Heikki Wariksen viimeiseksi varsinaiseksi aloitteeksi setlementtiliikkeessä muodostui vuoden 1975 esitys Työkeskusliiton liittymisestä Kristillisen Rauhankonferenssin CPC:n jäseneksi. Aloitteen taustalla oli osin Wariksen aktiivisuus kansainvälisissä järjestöissä kuten YK:n ja Luterilaisen Maailmanliiton toiminnassa. Suomen evankelis-luterilainen kirkko oli torjunut Wariksen vastaavan aloitteen jo aiemmin. Työkeskusliiton puoleen kääntyessään hän korosti evankeliumiin perustuvan rauhansanomien ja veloitteen kaikille kristityille kuuluvan Työkeskusliiton perustehtävään. Työkeskusliitto kuitenkin piti asiaa käytännössä ongelmallisena. Ratkaisu löytyi, kun setlementtiliikkeen aktiiveja lähti Wariksen mukaan perustamaan Suomen Kristillistä Rauhanliikettä.³⁰⁷

³⁰³ Uusi-Rauva 2008, 42–44; Uusi-Rauva 2000, 144–149, 155–159, 162–170, 178.

³⁰⁴ Uusi-Rauva 2000, 154–155.

³⁰⁵ Peltola 2009, 127.

³⁰⁶ Uusi-Rauva 2000, 159.

³⁰⁷ Uusi-Rauva 2008, 13–14, 44.

Työkeskusliiton sisäinen ja ulkoinen uudistuminen johti 1980-luvulla liiton nimen muuttamiseen Suomen Setlementtiliitoksi vuoden 1984 alusta. Setlementtiliiton ensisijaiseksi tehtäväksi nimettiin kristillisen vastuuntunnon herättäminen sekä siihen perustuvan uskonnollisen ja sosiaalisen toiminnan edistäminen. Kristillisuus poistui nimestä mutta näkyi vahvasti toiminnan tarkoituksen määrittelyssä. Setlementtiliikkeen keskeiset työntekijät ja luottamushenkilöt määrittivät samoihin aikoihin liikkeen tehtäväksi tukea yksilön kasvua ihmisyyteen ja kristillisen vastuun kantamiseen lähimmäisistä. Tavoitteiksi nimettiin kokonainen ihminen, sovinnon yhteisö ja rauhan maailma. Näiden tavoitteiden saavuttamiseksi setlementtikeskusten katsottiin toteuttavan kulttuurista, kasvatuksellista ja sosiaalista työtä ja tehtäviä sekä niiden ohessa virkistystoimintaa.³⁰⁸

Pääsihteeri Urho Loikkanen muisteli 1990-luvun lopulla omia aktiivivuosien painotuksiaan. Loikkasen mukaan setlementtiliikkeen ydin oli ”sanoma kristinuskon siitä linjasta, joka oli perusluonteeltaan sosiaalinen, jolloin toinen ihminen on tärkeämpi kuin oma itse”. Setlementtityössä toimiminen merkitsi Loikkasen ajatuksissa oman itsensä unohtamista ”ja jonkin toisen asettamista itsesi edelle”. Loikkaselle tärkeitä kokemuksia oli aktiivinen vuorovaikutus kansainvälisen setlementtiliikkeen piirissä. Hän toimi myös kansainvälisen setlementtiliiton IFS:n hallituksen jäsenenä ja puheenjohtajana.³⁰⁹

Setlementtiliiton puheenjohtajana kuusi vuotta 1980-luvulla toiminut Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho muisteli niin ikään 1990-luvun lopulla, ettei liiton nimen muuttaminen ollut yksinkertainen asia. Aho piti sitä välttämättömänä liikkeen uudistumiseksi, koska ”yhteiskunnallisen muutoksen vauhti oli aika kova 80-luvulla”. Hänen mielestään setlementtien piti pyrkiä olemaan muutoksen etulinjassa. Ahon huomio kohdistui erityisesti setlementtiopistojen valmiuteen toimia vapaata sivistystyötä kehittävinä pilotteina.³¹⁰

Setlementtiliikkeen uudet painotukset kytkeytyivät paikallisiin keskusteluihin erilaisissa kehittämistilaisuuksissa. Esimerkiksi Tampereen Ahjolassa vuonna 1988 pidetyssä työskentelyssä pohdittiin laadukasta toimintaa. Urho Loikkanen korosti, että setlementissä laadukkuus merkitsi korkeamman elämisentason osoittamista ihmisille. Keskustelua herätti se, miten kristillisyyden tulisi olla osa opistotoiminnan sisältöjä. Johtavat paikalliset luottamushenkilöt painottivat arkista kristillisyyttä, ihmisten kohtaamista ja kuuntelemista. Tamperelainen kirkkoherra Voitto Silfverhuth pohdiskeli, oliko toiminta jo urautunut. Hän huomautti, että seurakunnan yhteydet jääkiekkoseuroihin olivat kiinteämmät kuin yhteydet setlementtiin. – Kysymys kristillisyydestä jakoi myös paikallista kansalaisopiston johtoa. Toisaalta oli painotus olla ”aivan tavallinen kansalaisopisto” ja toisaalta painotus nähdä arkielämän kristillisuus ”tärkeänä pohjavireenä”.³¹¹

³⁰⁸ Larkio 1986, 99–101.

³⁰⁹ Ajo & Väliharju 1998, 157; ks. myös Urho Loikkasen haastattelu ”Urho Loikkanen, pääsihteeri 1970–1990.” Yhdysside 4/2007.

³¹⁰ Ajo & Väliharju 1998, 177, 199.

³¹¹ Uusi-Rauva 2000, 172.

Suomen Setlementtiliitto oli 1980-luvun lopulla arvolähtökohdiltaan kristillis-sosiaalinen kansalaisjärjestö. Se toimi ennen muuta opisto- ja kerhotoimintaa ylläpitävien paikallisten setlementtien keskusjärjestönä. Suhde valtioon ja kuntiin oli muodostunut toimintojen rahoituksessa keskeiseksi. Aiempi Sigfrid Sireniuksen johtama kristillis-sosiaalinen herätysliike oli saanut jatkuvuutta uuskansankirkollisen suuntauksen piirissä ja vaikuttanut evankelis-luterilaisen kirkon toimintaan sekä samalla lukuisten kirkkorakennusten tilaratkaisuihin. Työkeskusliitto puolestaan ylläpiti Sireniuksen perinnettä mutta samalla järjestö oli kehittynyt 1940-luvulta alkaen kirkon tehtävään nähden omaehtoisena toimijana. Työkeskusliiton ja myöhemmän Setlementtiliiton piirissä kristillis-sosiaalinen liike oli muuntunut enemmän sosiaaliseksi ja kirkkojen sijaan enemmän esimerkiksi kansainväliseen setlementtiliikkeeseen kiinnittyväksi liikkeeksi.

5.5. Kehitystarkastelu järjestöjohdon silmin

Suomen Setlementtiliiton³¹² viime vuosikymmenten järjestöjohto on tullut mukaan toimintaan erilaisista lähtökohdista. Yhdessä heidän näkemyksensä muodostavat näköalan Setlementtiliiton viimeiseen kolmeen vuosikymmeneen ja tulevaisuuden kehityskulkuihin. Kukin heistä katsoo myös omien kokemustensa kautta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon yhteiskuntaan avautuvaa toimintaa, ja siten sen ja setlementtiliikkeen välistä suhdetta.

5.5.1. Henkilökohtainen lähtökohta ja historiakuva

Liiton puheenjohtajana vuosina 1989–1995 toimi kansanedustaja ja ministeri³¹³, myöhempi tasavallan presidentti Tarja Halonen. Helsingin Kalliosta kotoisin oleva Tarja Halonen oli naispappeuden kohtaaman torjunnan ja seksuaalisia vähemmistöjä sortavan kannan vuoksi eronnut kirkosta mutta kaiken aikaa kokenut vuorisaarnakristillisyyden itselleen läheisenä. Hänen kriittisyytensä kohdistui yhteisön liian tiukkoihin sääntöihin. Tarja Halosta kiinnosti teologian mahdollisuus toimia ihmisen vapauttajana ja tasa-arvoistajana. Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho pyysi häntä Setlementtiliiton puheenjohtajaksi, koska arveli järjestön yhteiskunnallisuuden puhuttelevan. Se, että Halonen ei kuulunut kirkkoon, ei myöskään ollut Setlementtiliitolle mikään ongelma. Liiton aiemmista toimijoista Heikki Waris oli Tarja Haloselle läheisin. Vanha Waris ja Halonen olivat ystäväystyneet Pakolaisavun perustamishankkeessa. Myöhemmin Haloselle tulivat läheisiksi hänen puheenjohtajakaudellaan valitut liiton uudet johtajat.³¹⁴

Liiton pääsihteerinä Urho Loikkasen jälkeen vuosina 1990–1992 toimi pastori Timo Lemmetyinen. Oltuaan vuoden pääsihteerinä hän sai hoidettavakseen myös Kalliolan setlementin toiminnanjohtajan tehtävän. Kalliolassa hän jatkoi eläkkeelle jäämiseensä saakka, vuoteen 2016 asti. Timo Lemmetyinen oli kasvanut herätyksellisessä mielessä vahvasti kristillisessä kodissa, ja häntä oli kasvatettu kirkon toimintaan. Setlementtiliittoon ja Kalliolaan

³¹² Setlementtiliiton organisaatiosta ja sen kehittämisestä 2010-luvulla ks. Grönlund 2016.

³¹³ Tarja Halonen oli Setlementtiliiton puheenjohtajana ollessaan ministeri kolme kertaa ja kolmessa eri ministeriössä. Hän oli sosiaali- ja terveysministerinä 1987–1990, oikeusministerinä 1990-1991 ja ulkoministerinä 1995-2000.

³¹⁴ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Puhelinkeskustelu Tarja Halosen kanssa 28.9.2022.

hänet valittiin pappina, ja hän koki tekevänsä työtä nimenomaan pappina. Setlementtityö oli Lemmetyiselle eräänlainen henkinen koti, koska se mahdollisti yhdessä muiden kanssa kristillisten arvojen käytäntöön panemisen. Häneen vetosi enemmän kuin julistustehtävä ja ikuisuuskysymykset tehtävä pitää huolta lähimmäisistä ja rakastaa toinen toisia.³¹⁵

Timo Lemmetyisen päädyttyä Kalliolan toiminnanjohtajaksi liiton pääsihteeriksi valittiin pastori Risto Pontela. Hän johti liittoa vuosina 1992–2006 ja jatkoi vielä Setlementtiliiton S-Asunnot Oy:n toimitusjohtajana vuosina 2006–2011. Kanttorin poikana Risto Pontela oli kasvanut kirkon piirissä. Seurakuntanuorissa hän koki vahvan herätys- ja hurmahenkisyyden itselleen vieraana. Kansan Raamattuseuran toiminta oli läheisempää ja nuori uskonnonopettaja Harri Heino jätti innostavan jäljen. Jo varhain rauhanliikkeeseen sitoutunutta Pontelaa kiinnosti yhteiskunnallisuus ilman puoluepoliittisia jäsenyyksiä. Hänelle setlementtityö oli yhteiskunnallista kansalaisjärjestötoimintaa ja vain vähäisessä määrin papin työtä. Pappetta Pontela tarvitsi pääsihteerin toimessa lähinnä saarnatessaan vuosikokousten yhteydessä järjestetyissä kirkkotilaisuuksissa. Kristillisen Rauhanliikkeen kautta Pontela on ollut aktiivinen toimija Suomen Ekumeenisen neuvoston piirissä.³¹⁶

Setlementtiliiton pääsihteerinä ja myöhemmin uudelta nimikkeeltään toimitusjohtajana on vuodesta 2006 toiminut kasvatustieteiden maisteri Pentti Lemmetyinen, Timo Lemmetyisen nuorempi veli. Hän nousi tehtävään setlementtiliikkeen sisältä oltuaan ensin luottamushenkilönä ja toiminnanjohtajana Hämeenkyrössä ja sen jälkeen yli kymmenen vuotta uudenlaisen setlementtityön aloittajana ja johtajana Tampereella. Valinnan yhteydessä luovuttiin ajatuksesta, että liiton pääsihteerin olisi tarpeellista olla myös pappi. Tullessaan setlementtityöhön Pentti Lemmetyiseen vetosi vähäpuheisuus. Hänen mukaansa setlementtiliikkeessä usko tai hengellisyys oli varmaan läsnä monessa asiassa mutta sitä ei ollut tarpeen mitenkään sanoittaa. Pentti Lemmetyinen on toiminut työuransa alkuvaiheessa myös kirkon perheneuvojana ja saanut kirkon sielunhoitotyön koulutuksen. Vuonna 2016 Pentti Lemmetyinen valittiin kansainvälisen setlementtiliiton IFS:n puheenjohtajaksi.³¹⁷

Setlementtiliiton puheenjohtajana vuosina 2009–2010 toimi järjestöjohtaja ja kehitysyhteistyöntekijä, myöhemmin pappi Pauliina Parhiala. Parhialan äiti on ollut kirkon lehtori ja sittemmin pappi. Oman harrastuneisuutensa myötä Pauliina Parhiala oli jo lapsena ja nuorena mukana kirkon toiminnassa, ja tuli siten kirkon luottamustehtäviin. Nuorisotyön valtakunnalliset luottamustehtävät puolestaan kytkivät hänet setlementtiliikkeeseen. Parhiala pitää itseään matalakirkollisena, tavallisen suomalaisen kristillisyyden edustajana. Setlementtiliikkeessä häneen vetosi historia ja tarina, toimijuutta korostavat arvolähtökohdat. Parhialan yhteiskunnallisen ajattelunsa taustalla on alkioalaisuus talonpoikaisena sivistysihanteena ja setlementtiliikkeen sivistysperinne puhutteli jo sitä kautta. Parhialan oma työkokemus on karttunut diakonisessa työssä, kirkon tai sen ekumeenisten yhteyksien verkostossa.³¹⁸

³¹⁵ Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³¹⁶ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³¹⁷ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³¹⁸ Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

Setlementtiliiton puheenjohtajana vuosina 2011–2014 toimi sosiaalitieteilijä ja Tampereen kaupunginvaltuuston puheenjohtaja, sittemmin sosiaalineuvos Irene Roivainen. Ennen puheenjohtajakauttaan Roivainen oli pitkään liittohallituksen jäsenenä ja varapuheenjohtajana. Setlementtiliittoon Roivainen kytkeytyi sosiaalipedagogi Leena Kurjen toimesta 1990-luvun lopulla Setlementtiliiton Uusi yhteisötyö -hankkeen tutkijana. Roivaisen setlementtiymmärrys on rakentunut sosiaalityön tutkimuksen ja kansainvälisen setlementtityön kautta. Hänelle erityisen merkityksellinen setlementtitoimija on ollut amerikkalainen setlementtityön ja sosiaalityön uranuurtaja Jane Addams. Jäätyään eläkkeelle Roivainen on jatkanut kirkon ja setlementtiliikkeen paikallisissa luottamustehtävissä muun muassa Setlementti Tampereen hallituksen puheenjohtajana.³¹⁹

Vuonna 2022 tehdyt järjestöjohdon haastattelut piirtävät kuvan Setlementtiliitosta laaja-alaisena toimijana, jonka toimintojen moninaisuutta kokoava tekijä on järjestön yhteiskunnallinen arvopohja. Setlementtiliitolle keskeistä on ihmisten välisen yhteyden ja osallisuuden toteutuminen. Ihmisten erilaisuutta arvostetaan. Jatkuva oppiminen ja kasvaminen ovat tärkeitä. Aktiivisilla valinnoilla tavoitellaan dialogisuuden, luottamuksen rakentumisen ja paikallisen sitoutuneisuuden sävyttämää muutosta. Nykyisen toimitusjohtajan Pentti Lemmetyisen sanoin: ”Setlementtiliikkeen idea lähimmäisyydestä, ihmisten välisestä tasa-arvosta, yhdenvertaisuudesta ja arvosta, on niin jakamaton. Se on nämä kaikki vuodet jaksanut viehättää täällä.”³²⁰

Järjestöjohdon Setlementtiliittoa koskevassa historiakuvassa korostuu liiton perustaminen vuoden 1918 sodan jälkeisessä, punaisiin ja valkoisiin jakautuneessa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Muistamisen arvoista on se, miten Sigfrid Sirenus ja kumppanit olivat tuolloin kristillisinä toimijoina asettuneet yhteiskunnallisia vastakkainasetteluja vastaan ja tehneet työtä aktiivisen dialogin ja yhdenvertaisen yhteiskunnan puolesta. He olivat niitä, jotka oikeusvaltion romahdettua ja pitkään jatkuvassa synkässä tilanteessa ajoivat sosiaalista oikeudenmukaisuutta. 1920- ja 1930-lukujen setlementtiliike teki arkista työtä erilaisissa paikallisyhteisöissä teollisuusseuduilla ja metsäkämpillä yhteiskunnallisen sovinnon ja jäsenistönsä osalta jakautuneen kirkon yhteyden eteen. Samanaikaisesti liike vaikutti poliittiseen päätöksentekoon sillanrakentajana.³²¹

Liiton historiasta puhuttaessa Tarja Halonen tarkastelee Heikki Warista, joka oli aina kehittämässä yhteiskuntaa parempaan suuntaan. Rauhan ja sovinnon näkökulmat olivat siinä keskeisiä. Epäkohdat tuli tunnustaa mutta sitten niiden yli koetetaan päästä. Sosiaalisen hyvinvoinnin, sosiaalisen pääoman kasvattamisen merkitys on siinä, että ne auttavat pääsemään katkeruuden yli, oli Waris korostanut. Luottamuksen rakentaminen on niin ikään keskeistä yhteiskunnallisessa toiminnassa. Tarja Halonen painottaa Heikki Wariksen

³¹⁹ Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

³²⁰ Irene Roivaisen, Pentti Lemmetyisen, Timo Lemmetyisen, Pauliina Parhialan, Risto Pontelan ja Tarja Halosen haastattelut.

³²¹ Irene Roivaisen, Pentti Lemmetyisen, Timo Lemmetyisen, Pauliina Parhialan, Risto Pontelan ja Tarja Halosen haastattelut.

merkitystä ja häntä kohtaan tunnettua arvostusta työläisyhteiskunnan tutkijana ja ammattiyhdistysliikkeen eheyttäjänä. – Setlementtistorian osalta Tarja Halonen huomauttaa myös Alli Tryggin tekemän työn muistamisesta. Alli Trygg antoi olennaisen panoksen setlementtityön uranuurtajana Kallion alueen paikallisyhteisössä jo ennen Sireniuksen ja kumppaneiden perustaman Kalliolan toimintaa.³²²

Kirkon ja setlementin suhteeseen liittyen järjestöjohdon historiakuva on jossain määrin kahtalainen. Toisaalta kirkon ja setlementtiliikkeen arvioidaan erkaantuneen jo varhaisessa vaiheessa. Kirkon puolella oli toimintaa kohtaan vastustusta, eivätkä työtä johtaneet piispat osanneet Gummerusta lukuun ottamatta nähdä työn merkitystä. Setlementtiliikkeen myötä syntyi ”kirkkotaistelu vesilasissa”, johon Osmo Tiililä seuraajineen vaikutti. Toisaalta setlementtiliike oli kirkon pioneeritoimija, joka rakensi matalan kynnyksen paikkoja ja erilaisuuden hyväksyntää, pyrki vaikuttamaan kirkkoon. Liike kehitti kirkon yhteiskunnallista työtä ja nuorisotyötä sekä teollisuuspappitoimintaa. Setlementti oli näin kaupunkilähetysten ja diakonissalaitosten ohella yksi monista kirkon järjestökentän kanssa solmimista yhteistyökuvioista. Yhteistyötä syntyi myös Kristillisen rauhanliikkeen perustamisessa. Paikallisesti yhteistyötä saattoi rakentua setlementtien kansalaisopistojen ympärille.³²³

Suomalaisen yhteiskunnan kehittymistä toisen maailmansodan jälkeisellä kaudella tarkastellaan järjestöjohdossa kahdella erilaisella painotuksella. Toisaalta on sosiaalityöhön kytköksissä oleva näkemys, ettei hyvinvointivaltiokehityksessä ollut setlementeille, eikä kirkolle tilaa. Alkuun hyvinvointivaltion kehkeytyessä järjestöillä oli ollut rooli ennaltaehkäisevässä työssä. Ja tuolloin vaikkapa kirkon koulutuksilla saattoi työskennellä myös yhteiskunnan tehtävissä. Myöhemmin erilaisten pätevyyksien vuoksi syntyi kaksi rinnakkaista koulutusjärjestelmää. Sosiaalityön yhteiskunnallisesta näkökulmasta ei kirkon seurakunnille eikä järjestöille ollut enää tarvetta 1970-luvulle tultaessa. Setlementtien tehtäväksi jäi sivistystyö, joka pitkälle institutionalisoitui. – Toisaalta hyvinvointivaltiokehitystä ei pidetä minään ongelmana. Se näyttäytyy kansainvälisesti ainutlaatuisena ja kristillisen arvopohjan mukaisena. Ihmisistä huolehditaan verotuksen turvin. Alkuun koulutusuudistuksen edetessä merkittävälle osalle aikuisikäistä väestöä oli tarvittu opillista tukea, mutta yhteiskunnan keskiluokkaistuesssa jäljelle jäivät erilaiset kieli- ja käsityökerhot, joita käytettiin kekseliäällä tavalla. Kaiken kaikkiaan opistotoiminnassa sisällöt vaihtelivat aikakausittain. Hyvinvointivaltiossa Setlementtiliiton rooli oli kuitenkin vähällä jäädä suppeaksi.³²⁴

Osa historiakuva on setlementtiliikkeen suhde monikulttuuristuvan Suomen syntyyn. Pentti Lemmetyinen korostaa Viittakiveä kveekareiden työleirien muodossa toteuttaman rauhantien jatkona. Sodan jälkeiseen Lapin jälleenrakennukseen saatu ulkomainen apu vaikutti erilaisia uskontoja ja kulttuureja ymmärtävän ilmapiirin rakentamiseen Viittakiveen 1950-luvun alusta alkaen. Viittakiven kansanopiston toimintaidea torjui kansallishenkisyyden. Ajatus oli olla erilaisina yhdessä ja opiskella, tutustua toisiin ja olla ystäviä. Viittakiveä johtanut

³²² Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Puhelinkeskustelu Tarja Halosen kanssa 28.9.2022. Alli Tryggin toiminnasta ks. Peltola 2009, 15–17.

³²³ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³²⁴ Irene Roivaisen, Pentti Lemmetyisen, Timo Lemmetyisen, Pauliina Parhialan, Risto Pontelan ja Tarja Halosen haastattelut.

Elvi Saari oli myös tuomassa joogaa Suomeen. Tarja Halonen painottaa Viittakiven merkitystä todellisena kokoontumispaikkana sekä Viittakivessä toteutunutta varhaista viherrystä ja vege-innostusta. Opiston toiminnan päättyminen Hauholla vuonna 2007 taloudellisiin vaikeuksiin oli Haloselle ja monille muille pettymys.³²⁵

5.5.2. Toiminnallinen murros 1990-luvulla

Järjestöjohdon haastattelut vahvistavat suomalaisen yhteiskunnan 1990-luvun murroksen keskeisen merkityksen Setlementtiliiton uudistumisessa. – Tarja Halonen toteaa, miten hänen puheenjohtajakautensa aikana tuli pyytämättä lama, joka merkitsi ihmisten kasvavaa hätää sekä setlementtien toiminnassa rahapulaa, joka pakotti järjestön palaamaan juurille. Timo Lemmetyinen painottaa yhteiskunnan muutoksiin mukautumista, sitä miten lama ja lamasta selviytyminen pakotti setlementtiliikkeen uudistamaan toimintaansa. Kalliolassa käynnistettiin muutosprosessi, jossa luotiin setlementtiin työalat ja johtoryhmätyöskentely. Johtoryhmä syvensi ymmärrystä työn ideasta aloittamalla arvoista ja historiaan tutustumisesta. Syntyi näkemys työn punaisesta langasta. Lemmetyisen sanoin: ”Me luotetaan ihmisessä oleviin voimavaroihin ja ihmisten muodostamien yhteisöjen voimavaroihin. - - ei puhuta ylhäältä alaspäin laskeutuvasta työstä vaan jokaisessa ihmisessä on valtava määrä voimavaroja. Haaste on se, miten ne saadaan myönteisellä positiivisella tavalla käyttöön.” Tätä oivallusta Lemmetyinen pitää yhtenä setlementtiajattelun helmenä ja kristillisestä arvopohjasta nousevana.³²⁶

Lamavuodet merkitsivät setlementtiliikkeelle toiminnan selkeää kasvattamista ja uudenlaista verkostoitumista. Syrjäytyneiden ja syrjäytymisvaarassa olevien ihmisten tarvitsemaan apuun vastattiin laajentamalla toimintaa sosiaalisiin hankkeisiin, joiden rahoitus tuli RAY:stä. Kalliola verkostoitui vahvasti Raha-automaattiyhdistykseen, joka puolestaan edellytti rahoituksensa kriteereinä verkostoitumista julkishallintoon ja muuhun järjestökenttään. Lemmetyisen mukaan Setlementtiliike koettiin eri poliittisten ryhmien piirissä aidosti sitoutumattomana. Sen työtä arvostettiin. Sen historia tunnettiin. Setlementtiliikkeestä käsin oli helppo liikkua eri tilanteissa.³²⁷

Risto Pontela toteaa samoin, että hänen aloittaessaan pääsihteerinä Setlementtiliitto oli jo traditio, jolla oli monipuoliset suhteet eri tahoihin ja vakiintuneet jäsenasetlementit eri puolilla maata. Pontelan tavoitteena oli uusien setlementtien perustaminen sekä sosiaalisen, yhteiskunnallisen työn ja vapaaehtoistyön käynnistäminen. Hän kiersi maata ja puhui kaikissa mahdollisissa paikoissa setlementtien perustamisen puolesta. Pontelan aikana Setlementtiliitto solmi suhteet muihin sosiaali- ja terveysalan³²⁸ järjestöihin, joiden piirissä liitto oli alkuun varsin tuntematon. Samalla Pontelan havainto oli, että poliittinen

³²⁵ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022.

³²⁶ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³²⁷ Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³²⁸ Pontela mainitsee haastattelussa yhteistyön Mannerheimin Lastensuojeluliiton, Vanhustyön Keskusliiton, Vanhus- ja Lähimmäispalvelun Liiton, Mielenterveyden Keskusliiton, Sosiaaliturvan Keskusliiton, EAPN:n ja Rikosuhripäivystyksen kanssa.

sitoutumattomuus kavensi vaikutusmahdollisuuksia järjestöjen yhteisissä hankkeissa, esimerkiksi RAY:n piirissä.³²⁹

Risto Pontela korosti setlementti-idean ja aatteen käytännöllisyyttä. Hänelle setlementti-idea merkitsi ”monipuolista työtä”, jolloin tehdään vapaaehtoistyötä ja kehitetään myös ammatillista työtä erilaisten projektien avulla. Pyrkimyksenä eri puolilla maata oli, että ”- - pikkuhiljaa päästään kiinni kunnan kanssa tehtävään yhteistyöhön, että kunta ostaa ostopalveluita. Ja Rahis siinä lähtövaiheessa lähtee tukemaan.” Ajatus oli, että näin syntyy monialaista ja kunkin paikkakunnan tarpeiden mukaista työtä. Samalla Pontela painotti avaraa, ekumeenista toimintatapaa. Hän halusi pitää kiinni kristillisestä lähtökohdasta ja muotoili Setlementtiliiton toimivan ”ekumeenisen kristillisen perustansa tunnustavana” järjestönä.³³⁰

Vuodesta 1992 vuoteen 2002 setlementtiliike eri mittareilla tarkasteltuna kaksinkertaistui. Nuoriso- ja opistotyön rinnalle syntyi vahva sosiaalisen auttamistyön kokonaisuus. Tähän kokonaisuuteen liittyivät myös RAY:n investointihankkeet, joiden turvin pystyttiin rakentamaan lastensuojelulaitoksia, senioritaloja, vanhusten palvelutaloja – Timo Lemmetyistä lainaten ”semmoisella rahoituksella, jota ei voinut kuvitellakaan”. RAY rahoitti 70 % kustannuksista. – Lemmetyinen muistuttaa samojen kiinteistöjen muodostuvan liikkeelle nyt, 20–30 vuotta myöhemmin, todelliseksi ongelmaksi, kun rahoitusta niiden korjaamiseen ei ole saatavissa.³³¹

Järjestöjohto näkee, että setlementtiliikkeessä 1990-luvun kaltaisen murroksen johtamiseen liittyy epävarmuustekijöitä. Sama koskee myöhempiä muutosvaiheita. – Rahoituspohjaepävarmuus vaikuttaa johtamistyöhön monta kautta. Projekteihin liittyvä työsuhteiden määräaikaisuus asettaa oman haasteensa henkilöstöjohtamiseen. Muuttuva rahoitustilanne pakottaa usein priorisoimaan ja arvioimaan sitä, mikä on luovuttamatonta ja säilytettävää. Kunkin setlementin tehtävä perustuu aina paikallisyhteisön tilanteeseen ja tarpeeseen. Setlementtien monialaisuus voi myös johtaa eri kulttuurien kamppailuun päätöksenteon foorumeilla. Setlementtiliiton strateginen ohjaus suhteessa paikallissetlementteihin jää näistä tekijöistä ja direktiomahdollisuuden puutteesta johtuen varsin vähäiseksi. Ytimeltään johtamistyö setlementissä eri tasoilla edellyttää ihmisten ja ihmisryhmien motivoimista ja innostamista sekä riittävän innostavan yhteisen työnäyn luomista. – Rahoituspohjaepävarmuus ei samalla tavalla liity seurakuntatyöhön. Sillä on periaatteessa vakiintuneempi tehtävänasettelu ja sitä voidaan myös keskitetympin ohjata. Muut piirteet ovat yhteneviä.³³²

Setlementeissä luottamushenkilöiden kuunteleminen on tärkeässä osassa toimivan johdon tehtävänhoitoa. Kyse on pitkälti osallisuuden ammattilaisuudesta. Jäsenpohjan merkitys on monissa setlementeissä johtamisen näkökulmasta vähäinen mutta hallitus on olennaisessa

³²⁹ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³³⁰ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; ks. myös Uusi-Rauva 2000, 175.

³³¹ Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³³² Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

roolissa. Seurakuntiin nähden settlementtien johtamisessa korostuu hallitusvetoisuus. Settlementeissa toiminnanjohtajaa aidosti haastetaan. Joissakin tapauksissa luottamushenkilöjohto voi olla merkittävästi mukana toiminnassa. Yksittäisten settlementtien johdon on työskenneltävä strategisesti, jotta hallitus olisi mahdollisimman moninainen, pitäisi sisällään erilaista osaamista. Esimerkiksi Kalliolan kohdalla vertailupintaa hallitustyöskentelyyn on haettu yritysmaailmasta.³³³

Tarja Halonen muistaa omalta puheenjohtajakaudeltaan keskeisenä hallinnollisena prosessina settlementtien eläkekassaa koskevat järjestelyt. Settlementtiliiton organisaatorakenteen haastavuus tuli siinä selkeästi esiin. Jäsensettlementeilla oli omaisuus mutta liiton huolena olivat eläkevakuutukset. Tilanteen vakauttaminen edellytti toimintatapaa, jossa asiaa hoidettiin varovaisuusperiaatteella ja pienin askelin. Settlementtiliiton puheenjohtajuus ei merkinnyt painotusten tuomista toimintaan, enemmän kyse oli toimintakulttuurin ja toiminnan tukemisesta.³³⁴

Risto Pontelan mukaan tärkeää oli, että puheenjohtaja luotti toimivaan johtoon ja asioista keskusteltiin. Esimerkiksi tilanteessa, jossa Pontela edisti sosiaalipalveluohjelmaa ja uuden settlementin perustamista Tampereelle, Halonen oli maininnut hänelle tämän toiminnan olevan aika uhkarohkeaa ottaen huomioon kaupungissa jo toimivat settlementit. Tampereen keskeisen settlementin, Ahjolan hallitus oli nähnyt vapaaehtoisuuden arvon mutta torjunut tähän liittyvän ohjelmallisuuden viitaten poliittisiin ja työmarkkinapoliittisiin vaikutuksiin. Myöskään laajempaan toiminnan uudelleen organisoimiseen ei Ahjolassa oltu valmiita. – Puheenjohtajaroolin osalta Timo Lemmetyinen korostaa, ettei Settlementtiliitossa tehty poliittista työtä vaan luottamustoiminta merkitsi kansalaisaktiivisuutta, johon kytkeytyi kristillinen arvopohja ja arvojen jalkauttaminen.³³⁵

Tarja Halosen osallisuus settlementtiliikkeessä on tällä kohtaa huomionarvoinen. Merkittävän poliittisen vaikuttajan aktiivinen rooli liikkeessä edesauttoi vapaan kansalaistoiminnan näkökohtia ymmärtävää vuoropuhelua ministeriöiden kanssa. Yhteiskunnallisen toiminnan tuntijana ja puheenjohtajana Tarja Halonen tiesi tarkkaan Settlementtiliiton tehtävän ja mahdollisuudet. Hän näki kansalaisjärjestöjen merkityksen demokraattisen yhteiskunnan rakentamisessa ja ylläpitämisessä. Tarja Halosen kohdalla laaja kansalaisaktiivisuus palveli lisäksi erilaisten järjestöjen yhteistyön rakentamisessa. – Hänen myötänsä Settlementtiliitto kytkeytyi hetkellisesti myös puoluepoliittiseen keskusteluun vuoden 2000 presidentinvaalien yhteydessä. Oli toimijoita, jotka halusivat nähdä Halosen eron kirkosta merkinä vakaumuksellisesta ateismista. Toiminta Settlementtiliitossa kertoi aivan muuta, kuten Timo Lemmetyinen ja Risto Pontela saivat asiaa kyseleville todistaa. Pontela toimi myös sitoutumattomana Tarja Halosen Uudenmaan vaaliyhdistyksen varapuheenjohtajana.³³⁶

³³³ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Pauliin Parhialan haastattelu 24.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

³³⁴ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³³⁵ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Uusi-Rauva 2000, 175.

³³⁶ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

5.5.3. Murroksen kulttuuriset ja yhteiskunnalliset seuraukset

Järjestöjohdon haastattelut avaavat sitä, mitä suomalaisen yhteiskunnan muuttuminen, 1990-luvulta lähtien alkaneessa kehityksessä, merkitsi setlementtiliikkeessä. Keskeisenä seurauksena olivat paitsi niin sanottu paluu juurille eli sosiaalisen tehtävän ja vapaaehtoisuuden vahvistaminen myös työhön kytkeytyvän hyvinvointiajattelun muuttuminen. – Irene Roivainen viittaa haastattelussaan brittisyhteiskuntaesimerkkeihin. Tony Blairin nimiin liitetystä kommunitaristisesta mallista pohjustettiin järjestöjen roolin kasvattamista ulkoistamalla niille kuntien tehtäviä. Tampereelle 1990-luvulla synnytetty Setlementti Naapuri (myöhempi Setlementti Tampere) oli esimerkki tällaisesta. Sille ulkoistettiin osittain myös seurakunnan tehtäviä Palvelevan puhelimen osalta. Suuri yhteiskunta oli toinen malli, joka merkitsi Roivaisen mukaan vetäytyvää yhteiskuntaa. Ajattelu vaikutti jossain määrin myös Setlementtiliittoon Uusi paikallisuus –hankkeen toteutusaikana. Kolmantena Roivainen nimeää kumppanuuden strategisen rakentamisen, johon liittyen hänen puheenjohtajakaudellaan Setlementtiliitto julkaisi Briitta Koskiahon teoksen ”Kumppanuuden sosiaalipolitiikkaa etsimässä”.³³⁷

Risto Pontela näkee, että ”setlementtiliikkeen toimintamalli ja mahdollisesti ideakin” ei sopinut hyvinvointivaltioon. Setlementtiliikkeessä ja setlementtityössä korostettiin jokaisen velvollisuutta kantaa vastuunsa. Keskeinen asia oli kansalaisena oleminen, vaikuttaminen ja toimiminen. Näitä teemoja Pontela usein käsitteli pääsihteeriajan kirjoituksissaan. Samalla yksilöiden ja yhteisöjen vapaan toimivallan korostuksessa ei kuitenkaan ollut suurta eroa esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen näkemyksiin. Pontela toteaa. Hän myös painottaa, että setlementtiliikkeen rahoitus perustui pitkälti kuntien ostopalvelusopimuksiin sekä lähinnä valtion, RAY:n ja kuntien avustuksiin. Liike ei pyrkinyt ”yleisön kukkarolle”. Tässä ero oli selkeä varsinkin Olli Valtosen johtamaan HelsinkiMissioon, jonka toiminta perustui talouden pohjan osalta aika pitkälle amerikkalaisten hyvinvointi-ideoiden varaan.³³⁸

Pentti Lemmetyinen puhuu setlementtiliikkeen uudenaikaisesta yhteiskunnallisesta ohjelmasta. Hän kuvaa itseensä, aikanaan jo setlementin toiminnanjohtajana Tampereella ja myöhemmin Setlementtiliiton johdossa, vedonnutta yhteiskunnallista ajattelua: ”Hyvinvoinnin tekijöiksi ei määritellä vain valtion ja kuntien viranomaisia vaan kansalaisia ja järjestöjä, ja semmoisen lähimmäisvastuun ajattelua ja opettelua, lähidemokratian rakentamista. - - Niin, että aidolla tavalla julkinen sektori, valtio ja kunnat olisivat kiinnostuneita, minkälaista lisäarvoa yhteiskunnassa kansalaiset voisivat tuottaa. Tai kysyttäisiin niin päin, että mikä on se palvelu, jonka te haluatte saada. Eikä niin, että viranomaiset pohtivat millaisia palveluita kansalaisille tarjotaan - - aito dialogi.” Kansainvälisen setlementtiliiton IFS:n johdossa Lemmetyinen on edistänyt hanketta, jossa selvitetään ”mitä on yhteisölähtöinen sosiaalipolitiikka tai yhteisölähtöinen yhteiskuntapolitiikka Euroopan setlementtiliikkeen näkökulmasta”.³³⁹

³³⁷Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³³⁸ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³³⁹ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

Pentti Lemmetyisen hahmottelema yhteiskunnallinen ohjelma ei ole mikään kirjoitettu ohjelma. Se on enemmän yhteiskuntapoliittinen, järjestelmän kehittämiseen liittyvä kannanotto. Ohjelman yhtenä osana Lemmetyinen korostaa toivoa resurssina. ”Siinä ei ole rajoja, mitä kansalaisyhteiskunta voi, koska se riippuu meistä ihmisistä, mitä tapahtuu. Se on tärkeä voimauttava elementti. - - Joku tie on kuljettu loppuun ja sitten me löydetään uusia.” Toisekseen Lemmetyinen korostaa setlementtien määrätietoista toimintaa ”erityisesti niiden ihmisten kanssa, joiden asema on jollain tavalla haavoitettu tai huono, syrjitty tai mitätöity”. Kolmanneksi Lemmetyinen puhuu yhteiskunnallisesta yritystoiminnasta yhtenä järjestölähtöisen työn tekemisen tapana. Hän toteaa, että liiketoimintaan lähtemisessä on ollut psykologinen kynnyksen ylittävänä mutta tällaisen yritystoiminnan erityisyys on juuri arvolähtöisyydessä. Liiketoimintaa mietitään ihmisoikeuksien toteutumisen kautta ja rahalla on välineellinen, toimintaa mahdollistava arvo.³⁴⁰

Irene Roivainen tarkastelee tapahtunutta kehitystä osin kriittisesti. Hänen mukaansa setlementtitoiminnassa on menty rahoituksen ehdoilla. On tuotettu sitä, mitä on tilattu. Se on tehnyt profiilin sirpalemaiseksi ja samalla rahoituspohjan epävarmuus on säilynyt. Roivaisen mukaan jo Uusi yhteisötyö –hankkeessa³⁴¹ 90-luvun lopulla ongelmana oli setlementtien pyrkimys myydä muuta, jotta pystytään ylläpitämään ”yhteisöllistä setlementtitalokonseptia”. Syntyneeseen asetelmaan liittyy Roivaisen mukaan myös setlementtityötä laajempi ongelma. Hän käyttää esimerkkinä vahvasti erikoistunutta neuropsykologista kuntoutustoimintaa. Roivainen painottaa, että julkisyhteisön pitäisi hoitaa tällainen palvelu, eikä antaa sitä epävarman rahoituksen varassa toimivalle järjestölle. Ja vaikka palvelun tuottaminen toisi järjestölle rahaa, missä on setlementtiajatus? Roivainen kysyy. – Tarja Halonen kiinnittää huomiota järjestöjen ja uusien palvelujen sirpalemaiseen ominaisuuteen. Halonen on kriittinen hyvinvointijärjestelmän kaupallistamiselle, jota hän pitää kaikkien tappiona. Järjestöjen hoidettavaksi jää vain pieniä toimintoja, joihin ei kannata liiketaloutta perustaa – tai sellaisia, joiden hoitaminen on liian hankalaa.³⁴²

Viimeisen vuosikymmenen markkinoistuminen näyttäytyy paitsi yhteiskunnallisesti ongelmallisena myös osin toiminnan luonnetta muuttavana kysymyksenä järjestöjohdon haastatteluissa. Rahoituksen ehdoilla toimiminen on heijastunut setlementtiajattelun toteuttamiseen. Kun on kuljettu kilpailujen kautta tapahtuvaan toiminnan ylläpitämiseen ja laajentamiseen, setlementtityö on professionaalistunut 1990-luvun ja 2000-luvun alun tilanteeseen verrattuna. Esimerkiksi henkilöstön pätevyudet on pitänyt osoittaa kilpailutuksissa. Toimintakulttuuri ja työntekemisen tapa ovat kokeneet muutoksen. Asiakkuusajattelu on vahvistunut. Setlementtityön siiloutumista on tapahtunut. Vapaaehtoistoiminnan ja vapaan kansalaistoiminnan tila on kaventunut. Samalla kansalaistoimintaa on tuotteena kehitetty ja osaamista syvennetty. Viime vuosikymmeninä myös koulutuspolitiikka on kaiken aikaa edennyt. On syntynyt yhteisöpedagogi ja muita uusia ammatteja. Kun vielä järjestötyökulttuuri on muuttunut hektisemmäksi, työpaikkojen

³⁴⁰ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³⁴¹ Ks. Roivainen 2001.

³⁴² Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022, Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022.

vaihtamista suosivaksi, on tällä kaikella ollut vaikutuksensa ihmisten keskinäiseen toimimiseen setlementtiyhteisöissä.³⁴³

Suomalaisessa yhteiskunnassa järjestötoimintaan saatavissa oleva rahoitus on muuttunut tavalla, joka kaventaa järjestötyön mahdollisuuksia. RAY:n ja Veikkauksen yhdistyminen vuoden 2017 alusta tapahtui poliittisella päätöksellä monien järjestötoimijoiden, kuten setlementtien vastustuksesta ja aktiivisesta lobbauksesta huolimatta. Nykyisen Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, STEA:n kohdalla rahoittajan toimintakulttuuri on erilainen. Rahoittaja ei niinkään pyri ymmärtämään järjestötoiminnan logiikkaa vaan lähestyy sitä valtionhallinnon sisältä käsin. Käytännössä rahoitus kohdentuu ”isoille toimijoille”. Niin ikään ongelmia on järjestötoiminnan omistaman liiketoiminnan kohdalla. Esimerkiksi Setlementtiasunnot Oy:n kannalta olennainen Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus ARA edistää toimillaan tapaa, jolla Setlementtiliitto ja sen omistama yhtiö on pidettävä toiminnallisessa mielessä selkeästi irti toisistaan. Seuraava haaste liittyy sosiaali- ja terveydenhuoltoon uudistavaan Sote-valmisteluun, jota tehdään ”ison julkisen” ehdoilla. Kansalaisyhteiskuntaa ja sen merkitystä korostavaa ajattelua ei tällä hetkellä heijastu julkisten rahoittajien toimintaan.³⁴⁴

Järjestöjohdon haastatteluissa suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen näyttää kuitenkin markkinoistumista olennaisempaan tekijänä, kun ajatellaan setlementtitoiminnan viime vaiheen muuttumista. – Monikulttuuristuminen on vaikuttanut sekä setlementtiliikkeeseen että Setlementtiliiton toimintaan. Setlementtiliikkeen kasvu 1990-luvulta alkaen merkitsi monikulttuurisen toiminnan kehittymistä paikallisissa setlementeissä, niin kansalaisopistojen toiminnassa kuin uudessa sosiaalisessa auttamistyössä. Setlementtiliikkeen monikulttuurisen osaamisen pohja oli luotu jo Viittakivessä, laaja kansalaisopistoverkosto tuki suomen kielen opetusta ja varsinkin moni uusi setlementti, kuten Kuopion Puijola, kehitti varhaisessa vaiheessa vahvan monikulttuurisen toiminnan. Toiminnan uusiutuminen merkitsi setlementtiliikkeessä myös työntekijäjoukon merkittävää uusitumista. Innostus maahanmuuttokysymyksiin ja esimerkiksi ympäristöasioihin heijastui setlementtiarvojen saamiin painotuksiin.³⁴⁵

Setlementtiliitossa uuden sukupolven toimintakulttuuri tähtäsi laajemman setlementtiliikkeen yhteisten kokoontumisten vahvistamiseen. Syntyivät vuotuiset setlementtipäivät, joiden myötä aiempi toiminnanjohtajakeskeinen kokouskulttuuri, ”isäntäajattelu” alkoi muuttua. Vanhaan kokouskulttuuriin liittyneestä kirkossakäynnistä oli käytännössä luovuttu jo aiemmin. Se, ettei liiton pääsihteeri ollut enää vuodesta 2006 lähtien pappi, oli osa tätä kirkollisuudesta irrottautumisen³⁴⁶ kokonaisuutta. Myöhemmin 2010-luvulla Setlementtiliiton

³⁴³ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

³⁴⁴ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

³⁴⁵ Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022.

³⁴⁶ Vuonna 2016 eläköitynyt Timo Lemmetyinen on toistaiseksi viimeinen setlementin toiminnanjohtajana töitä tehnyt pappi.

säännöissä luovuttiin uskonnollisesta sanoituksesta, eikä liitto nähnyt itseään enää kirkollisen kentän järjestönä. Ratkaisu oli seurausta toimintaympäristön muutoksesta. Setlementtiliitossa oli Irene Roivaisen mukaan ”tarve sanoittaa - -, että tämä on kaikille avoin yhteisö”.³⁴⁷

5.5.4. Yhteistyökumppanuus ja tulevaisuuden tarpeet

Järjestöjohdon haastattelut avaavat Setlementtiliiton piirissä vaikuttavaa kumppanuusajattelua. Kumppanuudessa tärkeää on toisaalta samankaltaisuus ja keskinäinen yhteys sekä toisaalta vastakkaisuuksien ja erilaisuuksien kohtaaminen, joka auttaa uuden syntymisessä. Tarja Halonen on käyttänyt vertausta olympialipusta. Renkaat ovat samalla lipulla mutta niiden ei tarvitse olla toistensa kanssa yhteydessä. Riittää, että yhteys löytyy jonkin rakentavan asian kanssa. Keskeistä on sen näkeminen, että tämä on se maailma, jota koitetaan yhteisellä tekemisellä parantaa. Timo Lemmetyinen toteaa, miten eri ideologioiden pohjalla toimivien yhteisöjen yhteistyö on nähty setlementtiliikkeessä arvolähtöisesti rikkautena. Risto Pontela muistuttaa myös puoluepoliittisen sitoutumattomuuden merkityksestä pitkällä aikavälillä. Sitoutuminen voi tuoda joitain etuja mutta myös vastustusta tuulen kääntyessä.³⁴⁸

Uskonnollisen sitoutumattomuuden myötä kirkon rooli setlementtiliikkeen kumppaniverkostossa entisestään supistui. Samaan aikaan kansainvälinen puoli on viimeisen kymmenen vuoden aikana Pentti Lemmetyisen johdolla vahvistunut voimakkaasti. Kansainvälisyydellä on ollut vaikutuksensa Setlementtiliiton kumppanuustyöhön myös Suomessa. On syntynyt aihepiireittäin rakennettuja kumppanuuksia, joihin mallia on saatu kansainvälisen setlementtiliikkeen piiristä. Parhaillaan Setlementtiliitto rakentaa yksinäisyysverkostoa, jonka tehtävänä on brittiläisen mallin mukaisen yksinäisyysvaltuutetun saaminen Suomeen. Toteutuessaan se merkitsisi, että kunkin puolueen politiikkaohjelmaan tulisi yksinäisyystuella tukea. Niin ikään Ukrainan sota on ollut vahvasti esillä eurooppalaisessa yhteistyössä. – Setlementtiliiton kumppanuustyön osalta Pentti Lemmetyinen painottaa muutoin palveluliiketoimintaan keskittyneen Yhteiskunnallisten yritysten liiton ARVO ry:n merkitystä ja Suomen sosiaali ja terveys ry, SOSTE:a viiteryhmänä.³⁴⁹

Pauliina Parhiala painottaa sitä, miten suomalaisen yhteiskunnan nykytilanteessa ”kytkeytyneisyys” ja sen merkitys on kasvanut kokonaisyhteiskunnan näkökulmasta. Hyvinvoinnin ja turvallisuuden tukemiseksi tarvitaan paljon yhteistä toimijuutta, joka korostaa paikallistason toimijoiden keskinäistä tuntemista. Irene Roivainen tuo esiin paikallisten yhteistyörakenteiden vahvistamisen strategisen yhteistyön kautta mutta näkee mahdollisuuksia myös toiminnalliselle ja tehtävien kautta rakennetulle kumppanuudelle. Tehtävälähtöisyys on usein käytännöntasolla yhteistyön rakentamisen avain, ja esimerkiksi yhteisillä tiloilla on tässä merkitystä. Hyvinvoinnin tuottamisen kannalta on arvokasta, että tehdään yhdessä, eikä rinnakkain.³⁵⁰

³⁴⁷ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 24.5.2022.

³⁴⁸ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³⁴⁹ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

³⁵⁰ Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

Keskusteltaessa settlementin ja kirkon vuorovaikutuksesta haastateltu järjestöjohto on varsin toiveikas. – Pentti Lemmetyinen kaipaa kirkolta irrottautumista kristilliset järjestöt ja muut järjestöt jaottelusta ja hakeutumista yhteiseen työskentelyyn, sillä alueella, joka on molemmille yhteinen. Hän toivoo vuorovaikutusta, joka olisi kunnioittavaa ja keskinäisen arvostuksen sävyttämää. Samalla Lemmetyinen huomauttaa konkreettisuuden merkityksestä. Kirkkoa yleisellä tasolla on vaikea tavoittaa yhteistyökumppanina. Settlementiliiton yhteys ”kirkon” kanssa on rakentunut paikallisesti ja käytännöllisin perustein. Hän nostaa tuoreena, erinomaisena esimerkkinä yhteistyön Espoon seurakuntayhtymän kanssa Nihtisillan vastaanottokeskuksessa olleiden turvapaikanhakijoiden elämäntilanteiden turvaamiseksi.³⁵¹

Tehtäväkeskeisyyden ohella settlementin ja kirkon vuorovaikutusta sävyttää samansuuntainen tekeminen. Pentti Lemmetyinen huomauttaa, että Settlementiliiton kohdalla koko työn ydin ja peruslähtökohta ovat ”sopuoinnussa kristillisen arvomaailman ja etiikan” kanssa. – Vuorisaarnan henki yhdistää ja erilaisia uskonnollisia vakaumuksia on tärkeää kunnioittaa. Tarja Halonen korostaa, että uskonnot on aina hyvä nähdä yhteiskuntaa rakentavina voimina. Pauliina Parhiala näkee samoin, että ”uskonnon narratiivista käsin” voidaan tuottaa hyvää yhteisöön. Hänen mielestään settlementtiä ja kirkkoa yhdistävät arvonäkökohdat liittyvät ihmisarvoon, yhteisön merkitykseen ja paikallisuuteen sekä ehkä ihmisen spirituaalisen puolen huomioiminen. Monikulttuurisuus ei estä kumppanuutta, toteaa niin ikään Irene Roivainen, joka pitää seurakuntaa settlementin näkökulmasta strategisena kumppanina.³⁵²

Kirkko toimijana kuitenkin myös pohdituttaa. – Timo Lemmetyinen muistelee, että hänen aikanaan Kalliolan settlementillä oli jatkuva vuoropuhelu Helsingin piispojen ja arkkipiispan kanssa. Erityisesti piispa Eero Huovinen oli Lemmetyisen kokemuksen mukaan vahvasti sitoutunut Kalliolan toimintaan. Huovinen käytti ilmaisua, että Lemmetyinen tekee työtä hänen esikartanoissaan. Kalliolan kautta ja kanssa kirkko tavoitti ihmisiä, jotka muuten jäivät tavoittamatta. Puhe oli varsinkin päihdeongelmaisista, narkomaaneista ja vangeista. Kalliolan palveluksessa oli myös paljon kirkon työntekijöitä. Johtoryhmään kuuluivat pappi-toiminnanjohtajan ohella entinen nuorisotyöntekijä ja diakoni. – Kalliola toimi ensin Alppilan ja myöhemmin Kallion seurakunnan alueella mutta yhteistyö paikallisseurakunnan kanssa ei monista hankeyrityksistä huolimatta lähtenyt liikkeelle. Yksittäiset paikallisseurakunnan työntekijät saattoivat olla aktiivisia mutta kumppanuus ei kehittynyt. Kirkon edustajia ei myöskään juuri näkynyt paikallisissa verkostoissa. Kirkko ei paikallisella tasolla ollut kiinnostunut yhteistyöstä. Ilmeisesti töitä oli paljon kirkon sisällä, omalla työalalla. Lemmetyinen pohdiskelee.³⁵³

³⁵¹ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; ks. myös Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022.

³⁵² Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

³⁵³ Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

Järjestöjohdon haastattelut kertovat kirkosta, joka on tottunut toimimaan pitkälti yksin. Selittävinä tekijöinä näyttävät isot henkilöstömäärät ja käytettävissä olevat taloudelliset resurssit. Selkeä odotus on, että kirkon resurssipohjan heikkeneminen merkitsee kasvavaa yhteistyövalmiutta, ja ehkä kansalaistoiminnan edesauttamista. Kansalaisjärjestömaisuuden kasvu kirkossa mahdollistaa lisääntyvää vuorovaikusta. Vertaileva tarkastelu vaikkapa Suomen Ekumeenisen neuvoston jäsenkirkkojen piirissä viittaa osaltaan tähän. - Järjestöjohdon piirissä huolta aiheuttaa kirkollisen johtamiskulttuurin kovuus, johon kytkeytyy ihmisten leimaamista. Kirkon hallinnon monimutkaisuus ja hierarkkisuus näyttävät ongelmia tuovana. Niin ikään Suomen lainsäädännön toteuttaminen koskien ihmisten samanarvoista kohtelua avioliittoasioissa herättää kysymyksen kirkon valmiudesta vihkioikeuden asianmukaiseen hoitamiseen.³⁵⁴

Pentti Lemmetyinen pohdiskelee, että "ehkä kirkon pitäisi olla vähän paremmin selvillä, mitä kirkko haluaa olla", ja hän jää kysymään, miten kirkkoa johdetaan ristikkäisten voimien keskellä. Pauliina Parhiala kiinnittää huomiota kirkossa käytävään keskusteluun: "kuka kuuluu, kuka ei kuulu, millä ehdoilla saa kuulua". Hän toteaa, että monet "yhdenvertaisuuskeskustelun symbolit" haastavat ja ehkä jakavat kirkkoa. Parhiala myös muistuttaa heistä, joille kirkko on merkityksetön. - Kirkon jäsenenä Pentti Lemmetyinen toivoo kansalaisyhteiskunta-ajattelun vahvistamista; lähidemokratiaa, ihmisoikeuslähtöisyyttä sekä "ihmisten, ihmisten välisten ja ihmisten yhteisöjen välisen dialogin ja hyvinvoinnin rakentamista". Parhiala näkee samoin, että jatkossa "suhteessa olo moninaisuuteen tulee korostumaan" paikallisseurakuntien työssä.³⁵⁵

Järjestöjohdon haastattelujen perusteella kirkolla ja setlementillä on tarvetta ja mahdollisuuksia yhteisen tehtävän vahvistamiseen suomalaisessa yhteiskunnassa. - Puristava elämäntilanne koskee usein myös tavallista, työssäkäyvää ihmistä. Tarja Halonen pitää ensiarvoisen tärkeänä, että kullakin ihmisellä on mahdollisuus hankkia säällinen työpaikka. Hän viittaa Kansainvälisen työjärjestön ILO:n globalisaatiokomission keskusteluihin. Mutta työ ei ole ihmisen ainoa rooli, hän jatkaa. On yhtä lailla arvokasta, että ihminen voi harrastaa, osallistua yhteiskunnallisesti, olla isä ja äiti tai isoisä ja naapuri. Kyse on kristittynä olemisesta ja elämisestä näkee Timo Lemmetyinen ja peräänkuuluttaa luterilaisen kutsumusajattelun esillä pitämistä.³⁵⁶

Ihmisten tutustuminen toisiinsa ja aidosti monikulttuuristen, paikallisten yhteisöjen syntyminen on Pauliina Parhialan mukaan tämän päivän vastakkainasettelujen madaltamista. Suomessa ollaan hänen mielestään kaukana tilanteesta, jossa toteutuu aidosti kansainvälisen yhteisön luonteva yhdessä oleminen ja yhdessä tekeminen. Hän arvioi, että suomalaisen hyvinvointimallin ylläpitämiseksi maahan tarvitaan satoja tuhansia uusia ihmisiä, jotka

³⁵⁴ Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Risto Pontelan haastattelu 24.5.2022; Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Ks. myös Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022.

³⁵⁵ Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

³⁵⁶ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Timo Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

haluavat yrittää ja tehdä töitä. Setlementtiliikkeellä ja seurakunnilla voi olla tärkeä rooli kotoutumiselle asianmukaisten edellytysten luomisessa.³⁵⁷

Tarja Halonen korostaa kasvokkain kohtaamista ja yhteisöjen merkitystä ihmisten toimimisen paikkoina. Viime vuosien kehityksessä köyhyys on Suomessa monimuotoistunut ja sitä on vaikea havaita. Ihmisten on vaikeaa myös liittoutua ja saada joukkovoimaa tilanteen parantamiseen. Ratkaisevaa on, että kulloisenkin muutoksen tekemiseen löydetään rakentavat tavat. On tärkeää nähdä valittujen toimintatapojen seuraukset. Irene Roivainen tavoittelee entistä kokonaisvaltaisempaa tekemistä ja toivoo eri toimijoiden näkevän ja tulkitsevan ihmisten tarpeita yhdessä. Pauliina Parhiala painottaa osaltaan paikallisen, ruohonjuuritason tekemisen merkitystä. Luottamuksen ja osallisuuden vahvistamiseen tarvitaan keskusteluja, yhteistä tekemistä, naapuriapua, jaettua jääkaappia ja muita hyvin konkreettisia asioita. Parhiala myös painottaa sen merkitystä, että yhteisö on kaikkien yhteisö. Paikallisyhteisön jääminen kärjistäen sanottuna ”vähäväkisten ja osattomien yhteisöksi” on aito riski yhä enemmän sirpaloituneessa maailmassa. – Ja toisaalta voi olla, että vanheneminen osoittaa yhteisen huolenpidon merkityksen myös aiemmin omilla resursseillaan pärjänneille.³⁵⁸

Pauliina Parhiala tunnistaa tarpeen kansaliskasvatukselle. Hänen mukaansa ”pitäisi kasvattaa itseämme ja toisiamme siihen”, etteivät vain ne asiat riitä, jotka itseämme kiinnostavat. Yhteiskunnassa tarvitaan etenkin vapaaehtoisuuden kulttuuria. Parhiala pohdiskelee, miten vapaaehtoisuus kyettäisiin siirtämään lapsille ja nuorille. Hän arvelee, että rippikoulu ja erilaiset harrastustilanteet olisivat tässä toimivia oppimisympäristöjä. Vapaaehtoistyö voisi mahdollistaa merkityksellisyuden kokemusta, ja se tukisi myös ihmisen kuulumista, kasvua ja omaa identiteettiä. Hän toteaa.³⁵⁹

Kirkon ja setlementin tehtävä suomalaisessa yhteiskunnassa ei merkitse sisällöllisessä mielessä vain jatkuvuutta vaan myöskin muutosta. – Tarja Halonen kiinnittää huomiota siihen, miten yhteiskunnalliset näkemykset kulloinkin hyväksyttävästä toiminnasta muuttuvat. Hän havainnollistaa tätä sillä, miten ihmisen arvo on opittu näkemään työvoima-arvoa paljon merkittävämpänä. Jokaisella ihmisellä on oma erityinen rooli sosiaalisen pääoman, luottamuksen ja muun rakentumisessa. Nämä ovat kaikki asioita, joita setlementtitoiminnassa on totuttu ja tullaan jatkossakin tekemään ja arvostamaan. Mutta yhteiskunnalliset näkemykset ovat laajenemassa esimerkiksi ekosfääriajattelun muodossa. Luonnolla on oma arvonsa. Ja maailmassa eliöillä, pienimmästä suurimpaan on hämmästyttävän hyvin jokaisella oma roolinsa.³⁶⁰

Kestävän kehityksen tavoittelu johtaa puolestaan systeemisyyden korostamiseen myös johtamisessa. Analyysit muuttuvat kaiken aikaa ja niin tilanne osoittautuu johtamisen kannalta aina vain kompleksisemmäksi. Esimerkiksi kestävän kehityksen eri tavoitealueita

³⁵⁷ Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022; ks. myös Pentti Lemmetyisen haastattelu 23.5.2022.

³⁵⁸ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; Irene Roivaisen haastattelu 16.5.2022; Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

³⁵⁹ Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

³⁶⁰ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; ks. myös Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

tunnetaan lopulta varsin heikosti ja ne vielä vaikuttavat toisiinsa. Ylhäältä alaspäin niitä ei voi johtaa. Entistä tärkeämmäksi tulee yhteiskunnallisen toiminnan ohjaaminen niin, että kukin ohjaa itse itseänsä. – Se, että muutosta yhä kompleksisemmassa maailmassa jaksetaan tehdä, palauttaa huomion jälleen setlementin ja kirkon erityisrooliin, ihmisten yhteistyöhön, elämäniloon ja valoisan asenteen vahvistamiseen, kertomusten jakamiseen.³⁶¹

6. Kirkon muuttuva rooli

6.1. Teologinen näky

Tässä tutkielmassa hahmottuu yhdenlainen seurakuntatyön tekemisen ydin. Kyse on ihmisen toimintaa korostavasta lähestymistavasta. Yhteiskuntaa, ja kirkkoa sen osana, tehdään joka hetki. Tälle lähestymistavalle olennaisia tärkeitä ovat keskinäiset suhteet - ihmisen kohtaaminen ja ihmisten vuorovaikutus sekä siten syntyvä syvenevä ihmisenä oleminen, kasvaminen elämässä.

Lähestymistavan pääkysymys on evankeliumin sosiaalinen merkitys yksittäisen ihmisen ja laajemman yhteisön elämässä. Kirkon tehtävää toteutetaan sanoman ja dialogin kautta. Sanomassa korostuu evankeliumin sosiaalinen puoli ja sen kokonaisvaltaisuus. Esimerkiksi sosiaalinen epäjärjestys on haaste myös hengelliselle hyvin voimiselle. Evankeliumin sosiaalisessa puolessa on kyse kaikenlaisten vihollisuuksien purkamisesta, toisin sanoen ytimeltään ihmisten keskinäisestä veljeydestä. Keskeisiä käytännön julkilausuttuja tavoitteita ovat sovinto sekä oikeudenmukaisuuden ja rauhan toteutuminen.

Dialogissa³⁶² korostuu avoimuus totuuden mahdollisuudelle toisen perspektiivistä. Ilman tällaista aitoa avoimuutta, voi syntyä yhteistyötä mutta ei synny dialogia, ei rikastuttavaa yhteyttä. Toteutettavan toiminnan eettiset painotukset ruokkivat muutoinkin erilaisten vakaumusten välistä dialogia. Tärkeää on nähdä oman ymmärtämisen rajat sekä se, ettei oma toiminta ole keskipisteessä. Tärkeää on sitoutua autenttiseen ja määrättyjen arvojen mukaiseen tekemiseen, jolloin itsellä on myös annettavaa. Tärkeää on tunnistaa riittävästi yhteistä pohjaa, jotta riittävä motiivi yhteiseen tekemiseen tulee tunnistettua. Ja yritys ymmärtää toisen asiaa lisää tärkeällä tavalla omaa ymmärrystä, vahvistaa empatiaa.

Evankeliointi on tässä lähestymistavassa sosiaalista evankeliointia. Jumala-yhteyden syntyminen on perustava asia mutta erityinen huomio kohdistuu uskon prosessiluonteeseen. Uskossa on kyse sen harjoittamisesta konkreettisessa elämässä ja avarassa toimintapiirissä. Elämän moninaisuudessa suhde Jumalaan ja suhde toisiin ihmisiin on jatkuvan tarkastelun kohteena. Mikä vie lähemmäksi Jumalaa ja toisia ihmisiä, ja mikä toisaalta etäännyttää. Henki ja mielenliikkeet ovat tässä ratkaisevia. Hengen ja mielenliikkeiden erottelu kohdistuu sekä henkilökohtaiseen toimimiseen että laajempien yhteisöjen toimintaan. – Tämä Sigfrid Sireniuksen hahmottelema sosiaalinen spiritualiteetti palautuu alkujaan englantilaisiin

³⁶¹ Tarja Halosen haastattelu 6.6.2022; ks. myös Pauliina Parhialan haastattelu 24.5.2022.

³⁶² Viitataan tässä kohdassa myös Centro Pro Unione:n kurssilla esiteltyyn Catherine Cornillen hyve-eettiseen ajatteluun teoksessa ”The Im-Possibility of Interreligious Dialogue” (2008).

korkeakirkollisiin³⁶³ vaikutteisiin. Spiritualiteetissa painottuva konkreettisten elämäntilanteiden erittely suhteessa evankeliumin sanomaan, on pitkälti jäänyt Sireniuksen teologian tutkijoilla huomiotta. Sigfrid Sireniusta on tarkasteltu enemmän teologisiin teorioihin kytkeytymisen kautta sekä poliittisia, ideologisia motiiveja pohdiskelemalla.

Keskeinen osa tämän lähestymistavan sosiaalista spiritualiteettia on Jumalan toiminnan painottaminen. Odotus kohdistuu hyvän Jumalan toimintaan. Hän on se, joka hallitsee elämää. Toivoa herättävät asiat ovat merkkejä Jumalan toiminnasta. Tämä painopiste vahvistaa ja tukee ekumeenisuutta mutta myös uskontodialogia. Jumala ei vaikuta vain kirkossa ja kirkon toiminnassa. Toisia toimijoita tarkastellaan Jumalan toiminnan kautta. Elämää vahvistava moninaisuus saa voimansa Jumalasta. Yhteisen hyvän toteutuminen on arvo sinänsä. Perustana on Kristuksen lunastustyö, ja Pyhä Henki on elämän antaja.

Sosiaalinen spiritualiteetti merkitsee yksilön kohdalla Jumala-suhteen uudistumista ja samalla yhteisöllistä, kokonaisvaltaista muutosta. Kaikkinaisen hyvän toteutuminen yhteiskunnassa on Jumalan valtakunnan edistymistä. Sosiaaliseen spiritualiteettiin kytkeytyy näin näkymä, jossa kaikenlaiset arkiset asiat ovat tärkeitä, ja näkymä, joka kutsuu ihmistä merkitykselliseen tekemiseen, Jumalan työtoveruuteen maailmassa. Tilaa on moniäänisyydelle ja monenlaiselle rakentavalle tekemiselle. Kutsumusten moninaisuus on yhteisöjen rikkautta. Omana itsenä olemisen toisia varten on arvo sinänsä.

6.2. Ulosavautuvan tehtävän muuttuminen

Tässä tutkielmassa osoitetaan, että suomalaisen kirkolliseen traditioon kuuluu myös lähestymistapa, joka korostaa kirkon ulosavautuvaa tehtävää, erityisesti yhteiskunnallista toimintaa ihmisten ”veljeyden” hyväksi. Tämä lähestymistapa ei painota niinkään institutionaalista kirkkoa itseään, kirkon oman aseman vahvistamista yhteiskunnassa tai kirkollisen ”kuplan” rakentamista. Painotus on kohdistunut erilaisten ihmisten huomioimiseen ja heidän henkilökohtaiseen etsintäänsä sekä ennen muuta huolenpitoon inhimillisestä elämästä, oikein ja hyvin voimiseen tässä ja nyt.

Lähestymistapa on rakentunut modernin ajan myötä mutta se on ollut sosiaalisen moninaisuuden korostuksessaan aikaansa edellä suomalaisessa kirkollisessa ympäristössä. Lähestymistapa henkilöityi ensiksi vahvasti Jaakko Gummerukseen ja Sigfrid Sireniukseen. He olivat 1900-luvun alun ”kärkiryhmä”, joka aloitti toiminnan kirkon uudistamiseksi. Gummerus ja Sirenius etsivät vaikutteita pitkälle kaupungistuneesta ja kansainvälisestä toimintaympäristöstä. He hahmottivat riskin kirkon sanoman kaventumiseen, mikäli monipuolinen yhteys ihmisten reaalisen elämätodellisuuden ja kirkon julistuksen väliltä häviää. Erityinen huomio kohdistui teollistuneisiin alueisiin Suomessa.

³⁶³ Ks. Englannin kirkon korkeakirkollisen herätyksen tarkastelu (Sirenius 1917a, 25–67.). Sirenius painottaa tässä yhteydessä ilmenevää avarampaa käsitystä kääntymyksestä ja kristillisestä elämästä, ja siihen perustuen korostaa arvokkaana panoksena evankelisen sanoman liittämistä ”periytyneisiin muotoihin, kirkon pyhiin säädelmiin ja ennen kaikkea sakramentteihin”. On huomionarvoista, että Oxford-liike lähensi anglikaanikirkkoa katolisuuteen esimerkiksi painottamalla vanhempaa liturgiaa ja kirkkoisia.

Konkreettinen toimintaohjelma syntyi jo 1910-luvulla, ja sen keskeinen toiminnallinen idea oli uudenlaisena esitelty kirkkorakennus. Tavoitteena oli moninainen tilallinen kokonaisuus. Rakennuksen tuli sisältää ensinnäkin "pikkukirkkoajatuksen" hengessä sakraaliltaa ja jumalanpalveluselämään liittyvää yhteisöllisyyttä tukevaa seurakuntatilaa. Toisekseen siihen kuului englantilaisen setlementtityön hengessä moninaista arjen toimintatilaa, joka kytki aktiivisen hengellisyyden ja sosiaalisen toimintapiirin mahdollisimman kokonaisvaltaisella tavalla toisiinsa. Kyse oli missionaarista toiminnallisesta ideasta, jossa paikallisseurakuntaan saattoi kytkeä erilaisia järjestötoimintoja.

Toiminnalliseen ideaan liittyi myös valtakunnallinen toimintakeskus, jossa asianmukainen, moninainen paikallinen toiminta yhdistyi koko kirkkoa palveleviin uskonnollissosiaalisiin koulutus- ja tutkimustoimintoihin. Tätä laajempaa tehtävää toteuttamaan perustettiin joulukuussa 1918 erityinen kirkollinen järjestö Teollisuusseutujen Evankelioimisseura, ja se aloitti toimintansa Helsingin Kalliossa 1919. Seurakuntatoiminnan ja -rakenteiden uusiutuminen muuttuvan yhteiskunnan ja uusiutuvan elinkeinorakenteen mukaisiin vaatimuksiin eteni kuitenkin kirkon hallinnossa varsin hitaasti. Järjestö alkoi jo varhain kehittyä asteittain kirkosta erillisenä toimijana, joka mahdollisti toimintojaan "yksityiseen yritteliäisyyteen" tukeutuen.

Sireniuksen tavoitteena oli tehtävälähtöinen kirkon ja järjestöjen keskinäinen kumppanuus. Gummerus pyrki samaan korostamalla sosiaalisen vastuuntunnon herättelyä. Gummerus painotti luterilaista kutsumusajattelua ja kristinuskkoa ihmisoikeuksien perustana. Eurooppalaisissa yhteyksissä uusi järjestö kytkeytyi Sireniuksen myötä sodanvastaisiin, ekumeenisiin pyrkimyksiin. Laajempi suomalainen asetelma kuitenkin heikensi tällaisia kristillissosiaalisia toimimisen mahdollisuuksia. Kansallishenkisyys vahvistui 1920- ja 1930-luvuilla. Ja keskeiset paikallistason seurakuntatyön uudistajat painottivat seurakunta- ja kirkkotietoisuutta korostavaa kansankirkkoajattelua. Sen näkökulmasta uusien monitoimikirkkojen kohdalla riitti, kun ne tukivat jumalanpalveluselämään kytkeytyvää yhteisöllisyyttä.

Sota-aika ja asevelipapiston kasvava vaikutus johtivat käännekohtaan kirkon ja järjestön välisessä suhteessa. Kirkon uudistajaryhmästä oli kehittynyt setlementtiliikkeenä esiintyvä kristillis-sosiaalinen herätysliike, jonka kirkkopoliittinen merkitys oli vahvistumassa. Kommunikoinnin ongelmat vuonna 1943 kärjistikivät tilanteen, ja liike oli ajautua kirkon tunnustuksen ulkopuolelle. Seurasi korjausliike, jonka myötä setlementtiliike ei pyrkinyt enää suoraan vaikuttamaan kirkon opillisiin kysymyksiin. Liikkeen luonne sosiaalisena kasvatus- ja sivistysliikkeenä alkoi asteittain vahvistua. Samalla setlementtiliikkeen painotukset vaikuttivat uskankirkolliseen suuntaukseen. Arkisilla työtavoilla ja arkisilla tiloilla mahdollistettiin kirkon toimintaan liittymistä matalalla kynnyksellä ja tuettiin seurakunnallista yhteisöllisyyttä.

1990-luvulla alkoi suomalaisen yhteiskunnan seuraava murros, joka muutti setlementtityöhön kytkeytyvää hyvinvointiajattelua. Suomeen haettiin järjestöjen roolin huomioivia brittiläisiä malleja mutta myös amerikkalaista, vahvemmin kaupallista toimintamallia. Murroksen myötä setlementtiliikkeen työ suuntautui, ei hyväntekeväisyyteen, vaan paljolti julkisesti rahoitettuun yhteiskunnallisen hyvinvoinnin tuottamiseen. Toimintakulttuuri ja työn tekemisen tapa

kokivat ammatillisuutta korostavan muutoksen. Toinen merkittävä 1990-luvulla vahvistunut kehityskulku liittyi kansainvälistyvän Suomen syntyyn. Liikkeestä tuli tärkeä monikulttuurisen työn tekijä, ja se vaikutti myös toimintakulttuuriin. Viimein 2010-luvun Suomessa Setlementtiliiton johto näki tärkeänä irrottautua kristillisen järjestön statuksesta mutta samalla se ilmaisi valmiutensa arvolähtöiseen yhteistyöhön erilaisten kumppanien kanssa.

Setlementtiliitto kehittyi selkeästi sosiaaliseksi kansalaisjärjestöksi, jonka työtä sävyttää sosiaalinen auttamistyö ja vahva kumppanuusajattelu. Verkostoituminen on kehittynyt muutoinkin kansalaisjärjestötoiminnassa. Kirkko puolestaan näyttäytyi tältä osin pitkään johtamisessa ja toiminnassa asioita yksin tekevänä. Kirkon ylätasolla oli yhteistyöhenkisyttä mutta se ei juurikaan konkretisoitunut käytännön toiminnaksi. Olisiko kirkko voinut kehittyä toisin, jos ymmärrys yhteiskunnasta ja siten kirkon tehtävästä olisi ollut avarampi? Muutoksen merkin voi havaita yksittäisissä tehtävälähtöisissä yhteistyöasetelmissä.

Tulevaisuuden osalta on nähtävissä mahdollisuuksia moninaiselle kehittyvälle kumppanuudelle kirkon ulosavautuvassa tehtävässä. Setlementtiä ja kirkkoa yhdistää ihmisenä olemisen kokonaisvaltainen tukeminen. Selkeä yhteinen pohja löytyy korostettaessa työmarkkina-arvoa laajempaa ihmisarvoa sekä ihmisten tukemisessa vaikeiden elämäntilanteiden hallinnassa ja olosuhteiden muuttamisessa. Yhteinen mutta molemmille enemmän uusi tehtäväkenttä liittyy luonnon erityisen arvon ymmärtämiseen. Yhteinen ja kasvava toiminta-alue on niin ikään kansainvälistymiseen liittyvien kulttuuristen vastakkainasettelujen purkamisessa sekä sellaisen sosiaalisen vuorovaikutuksen mahdollistamisessa, jossa vain omiin kiinnostuksiin rajautunut maailma laajenee.

6.3. Suuntaviivoja ja kehittämideoita

Perustava, tästä tutkielmasta välittyvä käytännön oppi liittyy seurakuntatyön tekemisen tapaan. Olennaista ei ole tilan haltuunotto vaan yhteinen prosessi. Mekaanisia tuloksia enemmän huomio on syytä kiinnittää yhteiseen tekemiseen. Yhteistyötä korostava Suomen Setlementtiliiton kertomus kertoo kirkosta yhteistyökumppanina. Se kohdistaa huomion kirkon omasta maailmasta ja kirkon jäsenyydestä kirkon missioon. Kirkon merkityksellisyys ja sen vetovoima ovat yhteydessä sen toimintatapaan.

Tutkielmassa kuvattuun seurakuntatyön tekemisen tapaan sisältyy sitä toteutettaessa erilaisia, toisiinsa kytkeytyviä ja samanaikaisesti huomioitavia näkökulmia:

- *Vuorovaikutukseen suuntaudutaan dialogista suhdetta vahvistamalla.* Jotta seurakunta ja seurakunnan työntekijä voivat olla vastavuoroisia ja uutta etsiviä, tarvitaan oman identiteetin jäsentymistä, omaksi itseksi tulemistä. Se voi tapahtua historiaa uudelleen kirjoittamalla ja yhdessä uudelleen lukemalla. Traditiosta voidaan löytää suuntaviivoja rakentavalle toimimiselle. Kyse on juurtumisesta evankeliumin vapauttavaan ja yhteyttä luovaan sanomaan. Pohja dialogiselle tekemiselle on kolmiyhteisen Jumalan toiminnassa.
- *Alueen ihmiset ovat keskeisiä toimijoita.* Toiminta kasvaa ihmisten elävistä ja muuttuvista tarpeista. Osallisuus syntyy, kun ihminen tulee nähdyksi ja kuulluksi, kun tapahtuu

ihmiselle itselleen merkityksellisiä asioita. Ihmisissä ja ihmisten yhteisöissä on luovaa potentiaalia. Uusi tekeminen kehkeytyy ihmisten välillä. Kuka minä olen, kuka sinä olet, mitä ajattelet, olisiko jotain yhteisiä asioita, miten jatketaan? Toisten ihmisten merkityksen ymmärtäminen on yhteydessä jumalasuhteeseen. Dialogisesti toimittaessa yhteisöllisyys syntyy, jos on syntyäkseen, vapaasti. Ja kulloinenkin muutos tapahtuu ihmisten tahdosta.

- *Ammattilaisilla on oma erityinen tehtävä.* Ammattitaidon ydin on ihmisten saattamisessa yhteen. Keskeisintä on yhteyden syntyminen. Tärkeää on motivoiminen, inspiroiminen ja tarvittaessa muutoksen aiheuttaminen. Seurakunnan työntekijän ammattitaitoa on kirkon tradition kytkeminen ihmisten väliseen dialogiseen vuorovaikutukseen. Erilaisten ihmisten huomioiminen ja siitä seuraava spiritualiteetin monimuotoisuus ovat arvo sinänsä. Ammattitaitoa on myös siitä huolehtiminen, ettei toiminta käänny sisäänpäin.
- *Tilat ja niiden järkevä käyttö luovat edellytykset toiminnalle.* Tila on keskeinen asia työn käytännön edellytyksille. Tila on paikka, johon ihmisiä kutsutaan, ja joka muodostuu kävijöille erilaisten toimintojen tukikohdaksi. Sakraalitilaa ja erilaista arjen toimintatilaa yhdistävällä monitoimikirkolla tuetaan kristittyinä elämistä yhä moninaisemmassa arjessa. On luovuttamatonta, että monitoimikirkkoon kuuluu myös dialoginen kohtaamispaikka, välissä oleva tila, josta avautuu polkuja niin seurakunnan elämään kuin rakennusta ympäröivän alueen ihmisten moninaiseen todellisuuteen. Olennaista on, että välissä olevaan tilaan on vakaumuksesta riippumatta matala kynnyks ja se mahdollistaa persoonallisen vuorovaikutuksen. Sakraalitilojen kirkolle myös ympäröivä puisto voi olla tällainen välissä oleva tila. Se, miten rakennus kytkeytyy muuhun ympäristöön, on merkittävää. Arjen toimintatila ei tässä näydy sakraalitilan vastakohtana vaan yhtä lailla Jumalan toiminnan ja kokonaisvaltaisen elämisen paikkana.
- *Yksin ei voi toimia. Johtamiskulttuuria on muutettava yhteisövetoiseen ja verkostoitumista ruokkivaan suuntaan.* Kaikkien voimavaroja hyödyntämällä yhteisö saa aikaan sellaista, jota kukaan ei saavuta yksin. Johtaminen on näin yhteistä toimintaa. Tärkeää on, että jokaisella on näkymä työn merkitykseen ja yhteys toisiin. Keskeisiä ovat sosiaalista kanssakäymistä ylläpitävät ja edistävät rakenteet. Olennainen asia on ihmiskuva, jonka mukaisesti ihmisiin voi luottaa, ja he kykenevät itsenäiseen päätöksentekoon ja motivoitumiseen. Niin ikään olennaista on yhteenkietoutuneisuuden ymmärtäminen. Asioita ei voi kestävästi ratkaista yhdestä näkökulmasta. Tärkeää on rakentaa monipuolisia kumppanuuksia ja sitä, että kukin edistää omista lähtökohdistaan yhteiskunnan yhteistä hyvää.

Avoimessa, yhteistyöhakuisessa suunnassa tehtävää ja mahdollisuuksia riittää.

Lähdeluettelo

Arkistot

Tampereen Hiippakunnan Tuomiokapituli

Pastoraalityöt

Korppi-Tommola, Matti 1959. Piispa Jaakko Gummerus ja Suomen setlementtiliike.

Yksityisten hallussa olevat lähteet

Sami Uusi-Rauva

Haastattelut

Irene Roivainen 16.5.2022, Pentti Lemmetyinen 23.5.2022, Timo Lemmetyinen 23.5.2022, Pauliina Parhiala 24.5.2022, Risto Pontela 24.5.2022 ja Tarja Halonen 6.6.2022.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Aalto, Seppo 2018. Kapina tehtailla. Kuusankoski 1918. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.

Ahola, Minna 2012. Erkki Niinivaara (1907–1985). Meilahden kirkkoherra, kansankirkkonäkemyksen kehittäjä, professori. – Kirkollisia vaikuttajia. Pyhästä Henrikistä nykyaikaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahonen, Risto 2017. Evankelioiminen kirkon identiteettikysymyksenä. Esitelmä evankelioimisen seminaarissa 1.3.2017.

Ahonen, Risto 2019. Kirkot historian murrosvaiheissa. Tallinna: Väyläkirjat.

Ajo, Martti 2007. Sigfrid Sirenus (1877–1961) setlementtiliikkeen uranuurtaja, Kristillis-yhteiskunnallisen Työkeskusliiton pääsihteeri, teologian kunniatohtori. – Suomen kansallisbiografia 9. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ajo, Martti 2017. Punainen eskatologia. Jumalan valtakunta ja työväenliike Sigfrid Sireniuksen teologis-aatteellisessa ajattelussa ja kristillis-yhteiskunnallisessa toiminnassa vuoteen 1924 asti. Helsinki: Unigrafia.

Ajo, Martti & Väliharju Timo 1998. Silta ihmiseltä ihmiselle. Setlementtitoimintaa Suomessa vuodesta 1918. Setlementtijulkaisuja 1. Helsinki: SR-Kustannus Oy & Suomen Setlementtiliitto ry.

Antila, Jaakko Olavi 2016. Organisaation muotoutuminen. – Kirkon tulevaisuuskomitea. Mietinnön liiteosa. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 48. Helsinki: Kirkkohallitus.

Auvinen, Mari-Anna 2020. Johdatus ekumeeniseen missiologiaan. – Näkökulmia ekumeeniseen missiologiaan. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 133.

Björkman, Johanna 2019. Metsäteollisuuden menestyksen jälki arkkitehtuurissa. Arkkitehti W.G. Palmqvistin ja yhtiöiden yhteistyö tehdasyhdyskunnissa 1920- ja 1930-luvuilla. Helsinki: Unigrafia.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Corkery, James 2019. Francis, heir and innovator: an Argentinian Pope and Jesuit in the post-conciliar tradition. – From The Nail To The Keys. Fundamental Theology of Pope Francis. Bayswater, Australia: Coventry Press.

Evankelioimistyö tehdaspaikoilla ja muissa taajaan asutuissa väestökeskuksissa 1916. Helsingin yleisen yksityisen pappeinkokouksen asettaman toimikunnan kertomus ja mietintö. Helsinki: Kirjapaino-Osaakeyhtiö Sana.

Fumagalli, Aristide 2019. Journeying in Love. Pope Francis' Moral Theology. Bayswater, Australia: Coventry Press.

Grönlund, Henrietta 2016. Suomen Setlementtiliitto. – Kirkon tulevaisuuskomitea. Mietinnön liiteosa. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 48. Helsinki: Kirkkohallitus.

Gummerus, Jaakko 1913. Kirkkorakennukset ja nykyaikainen seurakuntaelämä. – Teologinen Aikakauskirja 1913.

Gummerus, Jaakko 1919. Kristinuskon sosiaalinen tehtävä uskonpuhdistusajan historian valossa. – Teologinen Aikakauskirja 1919.

Gummerus, Jaakko 1933. Ihmisoikeudet. – Herran sanan valossa. Juhlaa ja arkea. Helsinki: Otava.

Haapala, Pertti 1989. Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Haapala, Pertti 2009. Kun kansankirkko hajosi. – Sisällissota 1918 ja kirkko. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 212. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Helander, Eila 2008. Suomalaisen uskon mielenmaisema. – Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Helin, Matti 1996. Päästä meidät pahasta. Uskonto Skdl:n politiikassa 1944–1961. Turku: Turun yliopisto.

Hellqvist, Elina 2021. Totuus ja moniäänisyys. – Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhanella. Helsinki: Kirjapaja.

Hietala, Marjatta 1992. Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. – Tietoa, taitoa asiantuntemusta. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Huima, Leena & Myllyniemi, Kirsi 2008. Elämän työkeskus. 50 vuotta Alppilan seurakuntaa. Helsinki: Alppilan seurakunta.

Hukari, Ari 2019. Johtaminen muutoksessa. – Laki, evankeliumi ja KirVESTES. Johtajana kirkossa. Helsinki: Kirjapaja.

Huovinen, Eero 2019. Kansankirkossamme tulee olla tilaa kaikenlaisille kansoille. – Kotimaa 13.7.2019.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Huttunen, Niko & Häkkinen, Seppo 2021. Miksi Uskonnosta on tullut yhtäkkiä vaarallista? – Kanava 8/2021.

Ialenti, Vincent 2020. Deep Time Reckoning. How future thinking can help earth now. Massachusetts: The MIT Press.

Ijäs, Matti 1993. Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Ijäs, Matti 2012. Jaakko Gummerus (1870–1933). Tampereen piispa, Porvoon piispa, kirkkohistorian professori. – Kirkollisia vaikuttajia. Pyhästä Henrikistä nykyaikaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Innanen, Tapani 2003. Teologiksi nuorena tasavallassa. Suomalaisten teologian ylioppilaiden rekrytoituminen, opiskeluaika ja valmistuminen teologiprofession murroksessa 1918–1929. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Jalovaara, Ville 2015. Älä jätä ihmistä yksin. HelsinkiMissio 130 vuotta. Helsinki: Kirjapaja.

Jokela, Eero 2021. Uskonnoton hengellisyys – kirkko jälkisekulaarissa yhteiskunnassa. – Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhatvuotena. Helsinki: Kirjapaja.

Jokipii, A. E. 1924. Kirkon työ yhteiskunnan eheyttämiseksi. –Tulkoon sinun valtakuntasi. Tampereen Kirkkopäivillä tammikuun 7–10 P. 1924 pidettyjä esitelmää, alustuksia, saarnoja ja raamattutunteja. Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto. Porvoo: WSOY.

Jukko, Risto 2020. Protestanttisen missiologian historiallinen kaari. – Näkökulmia ekumeeniseen missiologiaan. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 133.

Kempainen, Kati 2020. Millaisia näkökulmia vanhurskauttamisen ymmärtämiseen globaalin lähetyksen konteksti voi tarjota? – Reseptio 1/2020.

Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 47. Helsinki: Kirkkohallitus.

Klinge, Matti 2006. Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Knapas, Marja Terttu 2006. Kirkkoja viideltä vuosikymmeneltä. – Suomalaista kirkkoarkkitehtuuria 1917–1970. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 30. Helsinki: Museovirasto.

Knapas, Marja Terttu & Tirilä, Soile 2006. Suomalaista kirkkoarkkitehtuuria 1917–1970. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 30. Helsinki: Museovirasto.

Kohtaamisen kirkko. 2014. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon toiminnan suunta vuoteen 2020. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 7. Helsinki: Kirkkohallitus.

Kopperi, Kari 2019. Mitä on kirkollinen johtaminen? Kirkollisen johtamiskoulutuksen synty. - Laki, evankeliumi ja KirVESTES. Johtajana kirkossa. Helsinki: Kirjapaja.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Kulhia, Ali 2021. Kirkkoa lähellä olevat säätiöt ja yhdistykset palvelujen tuottajina. Suomen ev.lut. kirkon julkaisuja 95. Helsinki: Kirkkohallitus.

Kääriäinen, Jukka 2013. Lähetys löytyy Jumalan lupauksesta. – Iustitia 29.

Laine, Esko M. 1997. Württembergiläisen pietismin kaksi traditiota Suomessa. – Totinen kääntymys ja maailmanparannus. Pietismi kirkkohistoriallisena ilmiönä. Helsinki: Kirjaneliö.

Laloux, Frederic 2015. The Future of Management Is Teal. – strategy+business issue 80 Autumn 2015.

Larkio, Mauri 1969. Arki ja yhteys. Puoli vuosisataa Kalliolan vaiheita 1919–1969. Helsinki: Kalliolan Kannatusyhdistys r.y.

Larkio, Mauri 1978. Ihmisyyttä etsimässä. Sigfrid Sireniuksen elämäntyö ja keskeiset ajatukset. Porvoo: WSOY.

Larkio, Mauri 1980. Kansankirkko Sigfrid Sireniuksen ajattelussa. – Spiritus et institutio ecclesiae libellus in honorem Erkki Kansanaho. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 117. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Larkio, Mauri 1986. From Isolation to Union. The Finnish Settlement Movement: Its Development and Leading Ideas. – Hundred Years of Settlements and Neighbourhoodcentres in North America and Europe. Utrecht: GAMMA.

Lind, Kimmo 2022. Johtaminen järjestöissä. – Järjestöt valokeilassa. Järjestöt organisaatioina, toimijoina ja tutkimuskohteina. Helsinki: Humanistinen ammattikorkeakoulu.

Lindfors, Heikki 1975. Hengen murtautuminen ajan maailmaan. Sigfrid Sireniuksen (1877–1961) teologian tausta ja struktuuri. Systemaattisen teologian laudaturtyö. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta.

Maaperä, Ilona 2020. Suostumus, sitouttaminen ja yhteisöllisyys. Setlementtiliikkeen kero- ja opintotoiminta Helsingissä 1920–1939. Helsinki: Unigrafia.

Malkavaara, Mikko 2002. Diakoniajärjestöt. – Diakonian käsikirja. Helsinki: Kirjapaja.

Malkavaara, Mikko 2019. Seurakuntarakenteen muutos Tampereella. – Uusi elämisen kulttuuri – muutos Tampereella. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 61.

Malkavaara, Mikko 2021. Katkerat kahtiajaot ja modernin tihentyminen. – Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhatluvalla. Helsinki: Kirjapaja.

Markkola, Pirjo 2002. Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Meidän kirkko 2007. Osallisuuden yhteisö. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö. Helsinki: Kirkkohallitus.

Meriläinen, Juha 2016. Seurakunta. – Kirkon tulevaisuuskomitea. Mietinnön liiteosa. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 48. Helsinki: Kirkkohallitus.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Mäkinen, Aulikki 2021. Piispuus ja johtajuus kolmannella vuosituhanalla. – Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhanalla. Helsinki: Kirjapaja.

Ortiz-Nieminen, Oscar 2012. Työväelle työkeskus. Teksti, tila ja sukupuoli Alppilan kirkon arkkitehtuurissa. Taidehistorian pro gradu -tutkielma. Humanistinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.

Ortiz-Nieminen, Oscar 2021. Kaikenlaiselle toiminnalle tilaa riittää, kaikenlaisille seurakuntalaisille paikkoja on. Monitoimikirkkoarkkitehtuuri Helsingin seudulla 1900–1960-luvuilla. Helsinki: Unigrafia.

Ovet auki. 2020. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategia vuoteen 2026. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 89. Helsinki: Kirkkohallitus.

Paavi Franciskuksen kiertokirje. Fratelli tutti. (Kaikki veljiä ja sisaria). Veljeydestä ja sosiaalisesta ystävydestä. 2021. Helsinki: Katolinen tiedotuskeskus.

Pajunen, Mika K. T. 2021. Olemassaolo, poissaolo ja läsnäolo – Jumalasta puhuminen modernista postmoderniin. – Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhanalla. Helsinki: Kirjapaja.

Palva, Aili & Palva, Lauri 1972. Seurakunnallista elämää Riihimäellä vuoteen 1971. Riihimäki: Riihimäen seurakunta.

Peltola, Jarmo 2009. Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta. Kalliolan settlementti 1919–2009. Kalliolan settlementin julkaisuja 3. Helsinki: Kalliolan settlementti.

Perälä, Matti 1997. Sigfrid Sirenus Kuusankosken ensimmäisenä pappina. – Kuusankosken kirja. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja nro 34. Kuusankoski: Kuusankosken kaupunki ja Kuusankosken seurakunta.

Polin, Julius 1932. Kymiyhtiön sivistyksellinen ja yhteiskunnallinen toiminta. Kouvola: Kouvolan kirja- ja kivipaino osakeyhtiö.

Roivainen, Irene 2019. Seurakuntadiakonia uudistuvan sosiaalityön kumppanina. – Diakonian tutkimus 2–2019.

Roivainen, Irene 2001. Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö -projektin loppuraportti. Kolmen settlementin kokemuksia. Settlementtijulkaisuja 10. Helsinki: Suomen Settlementtiliitto ry.

Saarinen, Risto 2016. Kirkko-oppi. – Kirkon tulevaisuuskomitea. Mietinnön liiteosa. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 48. Helsinki: Kirkkohallitus.

Shivute, Thomas 2006. Lähetyskumppanuus: ekumeeninen lähestymistapa. – Signum unitatis -Ykseyden merkki. Piispa Juha Pihkalan juhlakirja. Helsinki: Kirjapaja.

Sirenus, Sigfrid 1916. Laiminlyöty uskonnollinen työala. Evankelioimistyön järjestäminen tehdaspaikoilla ja muissa taajaan asutuissa väestökeskuksissa. Helsinki: Kirjapaino-Osakeyhtiö Sana.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Sirenius, Sigfrid 1917a. Kirkko ja suurkaupunkien seurakuntatyö Englannissa. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja X. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Sirenius, Sigfrid 1917b. Jos Jeesus ei olis tullut... Neljäs painos, Sigfrid Sireniuksen oikeudenomistajat 1989. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1917c. Uskonnollisia tarpeita ja uskonnollista työtä Suomen teollisuuskeskuksissa. Helsinki: Uskonnollis-yhteiskunnallista työtä järjestävä toimikunta.

Sirenius, Sigfrid 1917d. Järjestynyt kristillisyyden ja sen merkitys kansalle. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1917e. Alkulause. – Rauschenbusch, W. Yhteiskuntaelämän uudistus kristinuskon hengessä. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1919. Persoonallinen palvelus ydintekijä yhteiskunnallisen kysymyksen ratkaisussa. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1920. Kristityt ja nykyinen aika. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1921a. Miten Kalliolaan jouduin. – Elämän keskelle. Kalliolan aatepiirin julkaisu I. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1921b. Työväenliikkeen uskontokysymys. Nykyaikaisia pyrkimyksiä sen ratkaisemiseksi. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1922. Kansankirkko yhdistystoiminnan tukemana. Synodaalikirjoitus Porvoon hiippakunnan pappeinkokoukseen lokakuussa 1922. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1924a. Settlement-ajatus käytännössä Teollisuusseutujen Evankelioimiseseuran työn puitteissa 1923. Helsinki: Teollisuusseutujen Evankelioimiseseura.

Sirenius, Sigfrid 1924b. Kansalaisvastuu ja raittiustyö. Helsinki: Helsingin Uusi Kirjapaino Oy.

Sirenius, Sigfrid 1924c. Kansamme vaaran hetkenä. Vetoamus vakavasti ajatteleviin ihmisiin nykyisen juovutusjuomatilanteen johdosta. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1925. Avartuvia työkutsuja. Ajatuksia ekumeenisen kokouksen johdosta. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1926. Emme hellitä! Ajatuksia juovutusjuomatilanteen selvittämisestä. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1927a. Sanomalehdistö ja kieltolakitaistelu. Alustus Suomen ensimmäisessä yleisessä kieltolakikokouksessa 20.II.1927. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1927b. Kansamme suurkysymyksen puolesta. Suomen raittiutta harrastaville valitsijoille. Porvoo: WSOY.

Sirenius, Sigfrid 1934. Johtaja, joka palveli. Piispa Jaakko Gummerus kristillis-yhteiskunnallisessa työkeskustyössä. Helsinki: Työkeskusten kustannusosakeyhtiö.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Sirenus, Sigfrid 1945. Settlementiliike kansansivistyksellisenä liikkeenä. Kansansivistysopillisen Yhdistyksen kokouksessa 1. II. 1945 pidetty esitelmä. Tampere: Tampereen työväen kirjapaino.

Sirenus, Sigfrid 1948. Murrosajan ihminen – rakkauden kaikkivalta. Kuva ja Sana. Porvoo: Porvoon Kirjapaino Osakeyhtiö.

Sirenus, Sigfrid 1953. Etsimme paluutietä. Puheita ja esitelmiä nykyisen ajan ihmisen ongelmista. Porvoo: WSOY.

Sirenus, Sigfrid 1961. Vaeltajan mietekirja. Porvoo: WSOY.

Sormunen, Eino 1935. Piispa Jaakko Gummeruksen persoonallisuus ja elämäntyö. – Kaksi piispaa. Lauri Ingman. Jaakko Gummerus. Helsinki: Otava.

Sorsa, Leena 2010. Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 109. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Talka, Anu 1997. Uskonnollinen elämä. – Kuusankosken kirja. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja nro 34. Kuusankoski: Kuusankosken kaupunki ja Kuusankosken seurakunta.

Tarkka, Topi 1966. Myös maan päällä. Porvoo: WSOY.

Tarkka, Topi 1974. Sigfrid Sirenus legenda jo eläessään. Porvoo: WSOY.

Thurén, Lauri 2021. Risti ja sovinto Uudessa testamentissa. – Kirkon lähetystyön keskuksen missiologinen symposium 18.3.2021. YouTube-kanava. Kirkon ulkoasiain osasto.

Tiililä, Osmo 1972. Antti J. Pietilä. Kiistelty kirkonmies. Porvoo: WSOY.

Uusi-Rauva, Sami 2000. Ahjola – tamperelainen settlementti vuodesta 1929. Settlementtijulkaisuja 8. Tampere: Ahjolan kannatusyhdistys ry.

Uusi-Rauva, Sami 2008. Vuorovaikutuksen liike. Heikki Waris settlementtiliikkeen historiakuvan rakentajana. Settlementtijulkaisuja 20. Helsinki: Suomen Settlementtiliitto r.y.

Vanderwerf, Mark 2011. The "Two Structures" Of God´s Mission.

Veikkola, Juhani 1980. Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. Suomen Kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 118. Helsinki. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Veikkola, Juhani 1990. Kansankirkko suomalaisessa mielenmaisemassa. – Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 153. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Veikkola, Juhani 1999. Kirkon yhteiskunnallisen työn alkulähteitä ja tulevaisuuden uomia. – Kytkin 2/1999.

Ajankohtaisraportti 9/2023
Kirkon tutkimus ja koulutus

Vähäkangas, Päivi 2021. Hierarkkinen kirkko tasa-arvon aikakaudella. – Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituhanella. Helsinki: Kirjapaja.

Whelan, Gerard 2019. Pope Francis' theological method. – From The Nail To The Keys. Fundamental Theology of Pope Francis. Bayswater, Australia: Coventry Press.

Winter, Ralph D. 1973. The Two Structures of God's Redemptive Mission.

Yleisen Kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1918. – Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kahdeksannen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat. Turku: Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino.